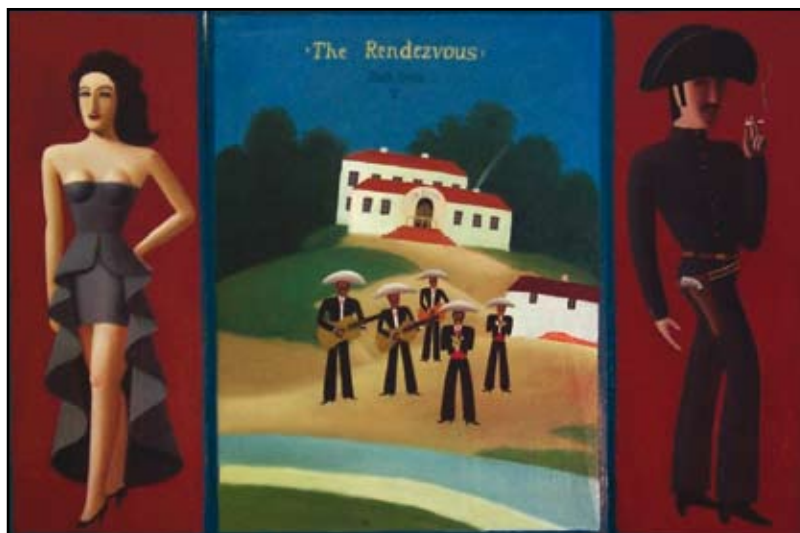

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Oldřich Kašpar

Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy

8

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA
EDICE SCIENTIA

V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém se náš vývoj odvíjel, a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (uvedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těchto modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami, zlepší orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízení výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

NADACE
UNIVERSITAS
MASARYKIANA

EDICE
SCIENTIA

Alois Mikulka, *Oldřich a Božena*, 1994, olej na plátně, 92x105 cm.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

8

Oldřich Kašpar

Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA, BRNO
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA, BRNO
2002

O vydání této publikace se zasloužil laskavou podporou:

Fond rozvoje vysokých škol (čj. 806/2002)

Agentura Rady vysokých škol, José Martího 31, 162 52 Praha 6-Veleslavín

Text © Oldřich Kašpar, Jaroslav Malina, Alois Mikulka, 2002

Editor © Jaroslav Malina, 2002

Obálka, grafická a typografická úprava © Josef Zeman, 2002

Ilustrace © Alois Mikulka, Archiv Oldřicha Kašpara, 2002

Fotografie © Oldřich Kašpar, 2002

Vydaly Nadace Universitas Masarykiana v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2002

Tisk a knihařské zpracování Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Pořadové číslo 3557-17/99

Ilustrace na přebalu: Alois Mikulka, *The Rendez-vous*, 1998, triptych, olej na dřevě, 44x71 cm. Inspirace: Romány Gabriela Garcíi Márqueze z okruhu magického realismu, zejména *Láska za časů cholery* (1986). Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 80-210-2848-3 (Masarykova univerzita v Brně)

ISBN 80-86258-28-9 (NAUMA)

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Omar Chajjám (1048–1131), perský básník, matematik, astronom a filozof. Je autorem čtyřverší rubáí, aforisticky zachycujících filozofické ideje, náboženské názory a životní pocity.

Citované čtyřverší stejně jako mnohá další z Chajjámových zamyšlení souvisí s tématy, jimiž se zabývá antropologie. V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém se náš vývoj odvíjel, a zároveň se

všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Na rozdíl od Omara Chajjáma se domníváme, že o rodu *Homo leccos* víme, a současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (uvezení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skriptá nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skriptá pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového

systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami,lepší orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízením výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

Následující čtyřverší Omara Chajjáma, díky poučením z biologické a sociokulturní antropologie, přijímáme bez výhrad, jako dobrý návod k uchování demokratického uspořádání společnosti i života na naší planetě:

*„Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny
a s jedním douškem z puklé nádoby,
nač podřízen být lidem menším než ty sám
nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“*

Snad trochu přispějí i tyto učební texty ...

Brno, květen 2002

Jaroslav Malina

KATEDRA
ANTROPOLOGIE

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Alois Mikulka, *Logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně*, 1999, kresba tuší na papíře, 16x9,7 cm.

Alois Mikulka, *Atlantida*, 1997, olej na sololitu, 70x90 cm.

Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy

(Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)

Oldřich Kašpar

Obsah

1. Úvod	13
2. Teorie o původu domorodého obyvatelstva Ameriky	15
3. Etnohistorie karibských ostrovů v předkolumbovském období	19
4. Etnohistorie mezoamerických civilizací	27
5. Etnohistorie Andské oblasti	39
6. Ukázky ze slovesnosti a literatur předkolumbovské Ameriky	47
6.1. Slovesnost Karibských Indiánů	47
6.2. Mayská literatura	50
6.3. Aztécká literatura	59
6.4. Incko-kečuánská literatura	66
7. Prameny a literatura	73
7.1. Prameny (výběr)	73
7.2. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)	74
8. Výkladový rejstřík důležitějších jmen a pojmů	77
9. O autorovi	104
10. O autorovi výtvarných děl	105
11. Zaostření problému	109
Jaroslav Malina: <i>Kyklopské stavby Jižní Ameriky</i>	109
12. Rozvolnění problému	121
Gabriel García Márquez: <i>Láska za časů cholery</i>	121

Spis o nových zemích A o novém
světě O němžto jsme prve žádné
známosti neměli Ani kdy ho slychali

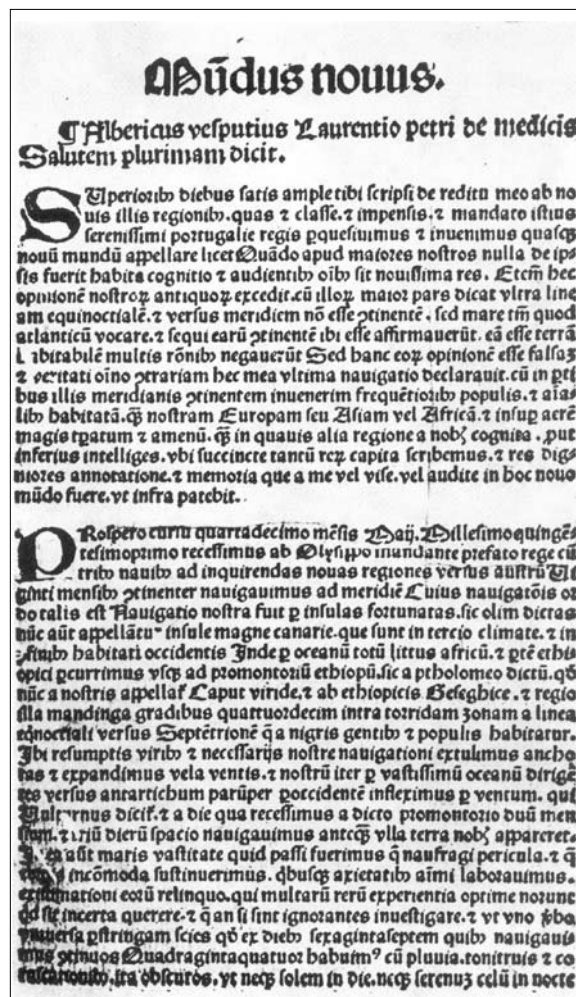

Obr. 1. Titulní list nejstaršího doposud známého českého tisku o Americe – *Spis o nových zemích a o novém světě, o němžto jsme prve žádné známosti neměli, aniž kdy co slychali*. Nevelkou knížku vydal kolem roku 1506 v Plzni knihtiskař slovenského původu Mikuláš Bakalář Štětina a jejím základem se stal Vespucciho spis *Mundus Novus*, některé kolumbovské a jiné dokumenty. Jediný výtisk je dochován v premonstrátské knihovně na Strahově. Faksimile vyšlo poprvé v roce 1924 a poté roku 1981 (ed. Pravoslav Kneidl).

1. Úvod

Tradice zájmu obyvatel naší země o předkolumbovský Nový svět a jeho kultury má hluboké kořeny sahající na samý počátek 16. století. Ve stejném roce (1506), kdy ve vzdáleném španělském Valladolidu umírá, nikoliv v chudobě a zapomnění, jak se dodnes tvrdošjně a zcela mylně traduje, *admirál moře oceánského* Kryštof Kolumbus, objevuje se v západočeské Plzni nevelký spisek o Americe. Tato první zpráva v českém jazyce o zámořských objevech vůbec a v Karibské oblasti zvláště nese název *Spis o nových zemích a o novém světě, o němžto jsme prve žádný známosti neměli, aniž kdy co slychali* (obr. 1). Její autor a vydavatel, knihtiskař slovenského původu Mikuláš Bakalář Štětina, se při jejím sepisování opíral především o proslulý leták Ameriga Vespucciho *Mundus Novus* a o některé další dobové prameny (obr. 2). Zhruba o půlstoletí později (v roce 1554) zpracoval jiný Slovák žijící v Praze, Zikmund z Púchova, sumární přehled o zámořských objevech a conquistě nejen Karibské oblasti, ale i mexické pevniny. Představuje jej kapitola *O nových ostrovích, kterak, skrze koho a kdy nalezeny jsou*, jež tvoří součást Zikmundova obsáhlého díla *Kosmografie česká*. Objevují se v ní ne-

Obr. 2. Titulní list proslulého letáku Ameriga Vespucciho (1451 nebo 1454–1512) *Mundus Novus*. Tato zpráva se rozšířila po celé Evropě v nesčetných verzích mezi rokem 1500–1505 a byla hlavním důvodem, proč byl Amerigo Vespucci pokládán za objevitele nového kontinentu, který nakonec dostal i jeho jméno.

jen zprávy o španělských a portugalských námořních plavbách konce 15. a počátku 16. století, ale i v češtině první (a na několik staletí také poslední) překlady *Relací* (druhé a třetí) – dopisů Hernána Cortése o dobývání a dobytí aztéckého hlavního města Tenochtitlánu. Od těchto dvou prvních stop se pak odvíjí celý řetězec, jenž pokračuje přes zmínky Jana Amose Komenského o Americe ze 17. století, přímé zprávy jezuitů České

provincie ze 17. a 18. století, kompilace Jana Bohumíra Dlabáče, Matěje Václava Kramera, Jakuba Malého a dalších autorů z 19. století až k původním českým pracím dneška (viz kap. 7. Prameny a literatura). Předkládaná publikace (věnovaná zejména antropologii, etnohistorii a slovesné tvorbě nativních obyvatel Karibské oblasti, Mezoameriky a Andského areálu) představuje jeho další (nikoli však poslední) článek.

2. Teorie o původu domorodého obyvatelstva Ameriky

*„Vezmu-li do ruky mapu Ázie, tak uvidím, že nej-
vejš nahoře k pólnoci, kdež země Kamčatka leží, Ázie
s Amerikou skoro se spojuje, a že oba tito dílové světa
toliko ouzkým mořem rozděleni jsou. Může tedy být,
že lidé před mnoha tisíci lety šli na moře ryb lovit, do
Ameriky se dostali, tu se osadili a po tom čase množice
se, dále dolů až k polední Americe přišli“*

Matěj Václav Kramerius, 1803.

Když Kryštof Kolumbus přistál dne 12. října 1492 u amerických břehů na antilském ostrově Guanahaní, který ovšem ihned překřtil na San Salvador („Svatý Spasitel“) a uviděl tam první domorodce, popsal je květnatými slovy:

*„Jsou to lidé věru sliční. Vlasy nemají kučeravé, ný-
brž splývavé a přitom hrubé, jako koňské žíně. A všich-
ni mají hlavy a čela mnohem širší, než jsem kdy u lidí
viděl. A mají také velice krásné, nikterak malé oči. Pleť
nemají tmavou, nýbrž takovou, jako obyvatelé Ka-
nánských ostrovů. Nohy mají pěkné, rovné, jako by je
všechny vytvořila jedna ruka, a nejsou otlí, nýbrž mají
břicho pěkně posazeno. Chodí úplně nazí, tak jak vyšli
z lůna matčiny, a to i ženy; ovšem viděl jsem jen jednu
a ta byla spíše ještě děvčetem. Všichni, které jsem viděl,
byli pěkně urostlí, měli krásná těla a přívětivé obličje.“*

Kolumbus byl přesvědčen, že doplul do Indie, a proto nazval obyvatele, s nimiž se setkal, Indiány.

Od tohoto okamžiku až do dnešních dnů neustal spor o původu praobyvatel amerického kontinentu. Tato polemika však probíhá ve dvou rovinách, jež mají jen málo společného.

K první diskusi, nebo spíše hádce, došlo mezi dile-
tanty (většinou fantasy) na jedné straně a badateli na
straně druhé. Druhý typ polemiky, který byl a stále je
veden mezi vědci, se týká nejen původu amerického
člověka, nýbrž i původu takzvaných *vysokých kultur
staré Ameriky*.

Uvážíme-li bezpočet fantastických teorií, jež byly
o původu člověka v Americe až doposud zkonstruo-
vány, překvapí nás nejprve jejich množstvím. Existují
desítky rozličných hypotéz, jež jsou stejně málo doká-
zané jako dokazatelné.

Příčiny tak živého zájmu o problém, který nemusí
vnějšmu pozorovateli připadat na první pohled nijak
důležitý, jsou různé. U mnohých autorů narazíme na
pouhou senzacechtivost, jiným jde o „rasové teorie“,
nebo dokonce o náboženské přístupy i nacionalistické
otázky. Výskytu fantastických teorií napomohla
i ta skutečnost, že seriózní archeologické výzkumy
amerického kontinentu mají svůj počátek teprve
v 19. století.

Tyto hypotézy a teorie jsou natolik různorodé, že
i když o nich byla napsána již četná díla, nevyčerpala
do dnešních dnů ani zdaleka všechn dostupný mate-

Obr. 3. Bartolomé de Las Casas (1474–1566), španělský dominikán a později i biskup v mexickém Chiapasu. Nekompromisní kronikář, jenž ve svých dílech kritizuje krutost španělské conquisty a počátků kolonizace. Neochvějný zastánce práv původních domorodých obyvatel, který se nakonec také vyjádřil k otázce jejich původu.

riál. Pokusíme-li se nejdůležitější z nich systematizovat, dospějeme v zásadě k následujícím koncepcím:

V roce 1924 publikoval Elliot Smith práci, v níž tvrdí, že všechny kultury světa vzešly z Egypta. Smith přišel také s hypotézou, že Egyptané migrovali na americký kontinent a tam založili civilizace Střední a Jižní Ameriky. V praxi se pokusil tuto myšlenku konkretizovat nedávno zesnulý norský cestovatel a etnolog Thor Heyerdahl (1914–2002) plavbou na papyrové lodi Ra (1969 Ra I, 1970 Ra II) z marockého přístavu Safí na Barbados.

Podle oblíbenější a častěji uváděné hypotézy jsou obyvatelé Ameriky potomky obyvatelstva zaniklých kontinentů. Přívrženci této hypotézy se ovšem dohadují, o jaký kontinent šlo. Někteří z nich, jako například Američan Thomas Gladwin a Francouz Augustus Le Plongeon, pevně věřili, že kdysi existoval v Atlantském oceánu ostrov s vysoce vyvinutou

kulturou – Atlantida. Opírajíce se o Platóna, jenž vylíčil zánik tohoto mytického kontinentu, dospěli k názoru, že dávní obyvatelé Atlantidy se dokázali včas zachránit a přenést civilizaci svého ztraceného světa do Ameriky.

Když už teorie Atlantidy přestala být zdrojem senzace, chopili se jiní autoři nového pojetí: teď již ne Atlantida, ale jiné mytické kontinenty: Mu nebo Lemurie jsou podle nich místy zrodu vysokých kultur staré Ameriky. Měly ležet někde v Pacifiku a stejně jako v případě Atlantidy se předpokládalo, že záhadně zanikly.

Tyto názory odmítají stoupenci teorie původu starých amerických civilizací na zcela jiném místě. Praobyvatelé Ameriky nejsou podle nich poutníky z mytických zmizelých zemí, nýbrž potomky třinácti izraelských kmenů, o nichž je řeč v *Bibli*. Poprvé s tímto názorem přišel nejvýznačnější ochránce Indiánů v 16. století, španělský dominikánský mnich a pozdější biskup v mexickém Chiapasu Bartolomé de las Casas (obr. 3). Ještě v 16. století jej zastávali španělští koloniální dějepisci Diego Durán a Gonzalo Fernández de Oviedo, ve století následujícím pak Juan de Torquemada.

Nejvýznamnějším stoupencem této teorie byl anglický šlechtic Edward King Lord Kingsborough (1795–1837), který zasvětil celý život úsilí prokázat tuto spojitost. Věnoval jí nejen veškerý svůj čas, ale i celé své jmění. Vydávání indiánských piktografických rukopisů bylo natolik nákladné, že Kingsborough, neschopen zaplatit dluhy, jež z toho vzešly, zemřel v londýnském vězení pro dlužníky v naprosté bídě.

Na rozdíl od jiných fantastů vedlo Kingsboroughovo blouznění alespoň k užitečným důsledkům. První vydání důležitých obrázkových rukopisů mělo pro ryze vědecké zkoumání těchto starých dokumentů velký význam.

Představa o původu Indiánů jako potomků zmizelých izraelských kmenů, která náleží stále ještě k oficiálnímu učení mormonské církve ve Spojených státech, nebyla ovšem jedinou biblickou inspirací těch, kteří se snažili najít dávnou pravlast Indiánů. Již v 17. století si totiž někteří autoři povšimli v *První knize královské* (9:27–28) jiného zajímavého údaje: „*A poslal Chiráam na těch lodích služebníky své, plavce smělé se služebníky Šalamounovými. Kterížto přeplavivše se do Ofir, nabrali tam zlata čtyři sta a dvacet centérů a přivezli králi Šalamounovi.*“

Proslulý španělský jezuitský historik 16. století Jos de Acosta pak poznamenává: „*Usuzují mnozí, že země Ofir, o níž jest psáno, je naše Peru.*“

Ještě v 17. století se však objevily i jiné domněnky o původu Indiánů. Enrique Martínez, který v té době navštívil Lotyšsko, tvrdil, že lidé žijící v okolí Rigy se velice podobají americkým domorodcům. Augustinián Antonio Calancha, španělský kronikář Peru, vyslovuje názor, že Indiáni jsou původem Tataři. A za předky Indiánů jsou ovšem vydávána další a další etnika. Nechybí mezi nimi ani Fénicičané ... Indiáni jsou prý dokonce přímými potomky obyvatel slavné fénické metropole Tyru, kteří uprchli z města před vojáky Alexandra Makedonského a dostali se až do Ameriky. Podobně byli nejstarší Američané považováni za potomky uprchlíků z Kartága, vyvráceného Římány. Za předky Indiánů byli vydáváni také Sumerové, Malajci, Berbeři a podle slavného anglického korzára 16. století Waltera Raleigha byl prý první Inka Manco Capac dokonce britský pirát.

Žádná z těchto domněnek a teorií neobstojí před dnešní vědou. Absurdita úvah o existenci obydlých kontinentů zaniklých před několika tisíci lety byla prokázána archeology, historiky i geology. Pokud jde o zmizelé izraelské kmeny, nebyly doloženy ani chronologicky, ani kulturně žádné vztahy s Amerikou. Kromě toho v poslední době historikové se značnou pravděpodobností určili místo, kde se tyto kmeny, zřejmě procházející procesem asimilace, vyskytovaly. Co se týče egyptského původu starých amerických kultur (podle Smithe ostatně společného všem kulturám světa), je tento názor dnes rovněž odmítán. Dokonce kulturám Egyptu teritoriálně mnohem bližším – na Středním východě, v některých částech Asie a Evropy – upírá současné bádání egyptský původ. O to méně věrohodný by byl takový původ v případě Ameriky, uvážíme-li, že velké časové rozdíly, minimum podobností a nízká úroveň dopravy v tehdejší době vylučovaly rozsáhlejší styky.

V příkrém protikladu k těmto představám je jiná, v 19. století prosazovaná teorie argentinského antropologa Florentina Ameghina. Na základě nálezů několika lidských pozůstatků v Argentíně soudil, že člověk vzešel z amerického kontinentu – na důkaz tohoto tvrzení uváděl vlastní objevy. Dokonce tvrdil, že člověk na jiných kontinentech má svůj původ rovněž v Americe. Ameghinovy názory mají dnes sotva nějaké přívržence. Ukázalo se totiž, že jím nalezené lidské pozůstatky pocházejí z nedávné doby. Před-

vším je vznik člověka na americkém kontinentě krajně nepravděpodobný, a to ze dvou důvodů: na rozdíl od Starého světa nebyly v Americe nalezeny žádné starší populace člověka, jako třeba *Sinanthropus pekinesis* v Číně nebo *Homo neanderthalensis* v Eurasii; v Americe nežijí žádní lidoopové a nebyly nalezeny ani jejich pozůstatky.

Proti výše uvedeným, víceméně fantastickým koncepcím stojí korektní nálezy a poznatky, sdílené téměř všemi vědci, kteří se otázkami původu amerických etnik zabývali.

Dávní obyvatelé Ameriky měli svůj původ v Asii. Pro toto tvrzení mluví především výsledky výzkumů fyzické antropologie. Společenství prehistorické (paleolitické) Ameriky jeví nápadné podobnosti s mongoloidními etniky. Tato zjištění dále podpořily poznatky geografie a archeologie. Pro přechod ze Starého do Nového světa je nevhodnější Beringova úžina mezi Aljaškou a Sibiří. Za jasného počasí je možno ze Sibíře spatřit pobřeží Aljašky. Geologové se kromě toho domnívají, že za poslední doby ledové existoval suchozemský most spojující oba kontinenty.

Tuto geologickou argumentaci podporují i zjištění archeologie. Nejstarší artefakty a jiné pozůstatky materiální kultury byly nalezeny na severu, nikoli na jihu amerického kontinentu, a jsou tím starší, čím více se blížíme k Beringově úžině.

Na území dnešních Spojených států byly nalezeny kamenné hroty kopí, nejednou vedle zbytků kostí dnes vyhynulých zvířat, například mamutů. Tyto nálezy vedly mnohé badatele k domněnce, že musí jít o pozůstatky staré mnoho desítek tisíc let, neboť podobná zvířata ve Starém světě skutečně vyhynula v tak dávných dobách. Novější analýzy provedené radiokarbonovou metodou prokázaly, že jde o dobu mnohem mladší, než se dosud soudilo, a že zvířecí druhy, jež ve Starém světě vymřely, přežily v Americe do doby mnohem pozdější. Dnes se předpokládá, že tyto kultury mladopaleolitických lovců (cloviská, folsomská aj.), charakterizované podle místa nálezů kamenných hrotů (Clovis, Folsom), mají – pokud jde o nejstarší pozůstatky – časovou hloubku asi patnácti tisíc let. V chronologickém rozpětí nejvýše pěti tisíc let musela společenství na této kulturní úrovni projít celý americký kontinent, neboť na jižním cípu Ameriky (v Patagonii) byly nalezeny podobné hroty, jejichž stáří činí přibližně deset tisíc roků. Jak lze vyvodit z nálezů, tato etnika se specializovala na lov velkých druhů amerických zvířat a vyznačovala se dosti po-

kročilou technologií zpracování kamene, což je především vidět na vypracování kamenných hlavic kopí.

Jde o nejstarší podobu člověka v Americe? Novější výzkumy to zpochybňují. Nálezy, k nimž došlo mimo jiné v Tule Springs na území dnešních USA a v některých oblastech Jižní Ameriky, připouštějí existenci starších kultur. Jsou to nálezy kamenných artefaktů, jež vypovídají o podstatně méně vyspělé technologii zpracování kamene, než tomu bylo v případech již zmíněných vyšších stadií loveckých kultur. O významu těchto objevů se však dodnes vedou polemiky: mnohé badatele přivedly k názoru, že se člověk v Americe objevil před třiceti až padesáti tisíci lety.

Vedly se také rozsáhlé diskuse o tom, co si vlastně tito přistěhovalci z Asie přinesli s sebou: zda byla rozvinutá pokročilejší forma opracování kamene v Americe, nebo zda již existovala v Asii a byla do Ameriky přinesena. Tato otázka zůstává stále otevřená, ale stáří nálezů na jedné straně a podobnosti s odpovídajícími kulturami Starého světa na straně druhé inspirovaly mnohé badatele k závěru, že „vyspělejší“ lovci si přinesli svou techniku již z Asie. Je vysoce nepravděpodobné, a v tom jsou prakticky všichni odborníci zajedno, že by přes Beringovu úžinu migrovala neolitická zemědělská společenství. Zemědělství se zrodilo až v těch oblastech Ameriky, jež jsou od Aljašky vzdáleny mnoho tisíc kilometrů, a na základě kultivace zcela jiných druhů rostlin než ve Starém světě.

Konkrétní místo původu rozličných skupin, jež přišly z Asie do Ameriky, je stále předmětem diskusí. Mnozí badatelé spatřují kolébku nejdůležitějších kultur v Sibiři, jiní předpokládají, že přistěhovalci přicházeli ze střední části tohoto regionu, případně z jeho východních oblastí podél tichomořského pobřeží. V jednom bodě však panuje jednota: lidé, kteří přišli z Asie do Ameriky, nepatřili jen k jedné skupině. Pocházeli z navzájem velmi vzdálených areálů a již vnější podobou se podstatně lišili. Někteří antropologové udávají až osm rozličných etnických skupin.

Jakkoliv mohou být rozdíly v názorech odborníků na problémy spjaté s příchodem z Asie (na dobu

a rozsah migrací, místo původu) významné, jsou nesrovnatelné s hluboko sahajícími spory, týkajícími se pozdějších vztahů mezi Starým a Novým světem. Omezoval se kontakt mezi Starým a Novým světem na Beringovu úžinu, nebo existovaly kontakty sahající přes oceán? Na fantazírování o Atlantidě nebo o migracích z Egypta jsme již poukázali. Ovšem objevila se teorie, hájená nezanedbatelným počtem odborníků, podle níž existovaly intenzivní vztahy mezi říšemi východní a jižní Asie a vyspělými kulturami amerického kontinentu. Tato otázka dodnes stojí v samém středu mnoha diskusí, vedle ní však existují i jiná pojetí, jež našla u vědců mnohem menší ohlas. Jde o teorie zmíněného norského badatele Thora Heyerdahla. Ten již před lety vystoupil s názorem, že obyvatelé jedné oblasti dnešního bolivijského altiplana – Tíwanaka – se přibližně v 6. století n. l. vydali na vorech do Asie a osídlili polynéské ostrovy. Smísili se tam s jednou skupinou, jež přišla později ze severozápadního Pacifiku. Z tohoto svazku pak prý vzešli obyvatelé Polynésie. Když jeho teorie narazila na všeobecnou nedůvěru, podnikl Heyerdahl spektakulární pokus. Na replice voru, jenž prokazatelně existoval u Inků před španělskou conquistou, se vydal s několika přáteli na cestu do Polynésie. Podařilo se mu skutečně přeplout oceán na voru *Kon-Tiki* (1947) z Peru na Tahiti a ve sportovním ohledu si získal uznání svou vytrvalostí a bezpochyby velkým fyzickým výkonem. Badatele zabývající se tímto problémem se mu však podařilo přesvědčit jen v omezené míře. Dokázal sice, že cesta z Ameriky do Polynésie je uskutečnitelná, ale dřívější velké pochybnosti o jeho teorii tato cesta rozptýlit nedokázala. Jestliže Polynésané skutečně pocházejí z Ameriky, proč jejich kroniky registrují opak, totiž přesné vyličení kolébky jejich původu situované do jihovýchodní Asie? Proč je jejich jazyk příbuzný především s jazyky malajskými? A konečně, jak se zcela logicky otázal Hermann Trimborn – „*nebyli spíše polynéští Vikingové než Indiáni vysoce zdatnými mořeplavci?*“.

3. Etnohistorie karibských ostrovů v předkolumbovském období

Osídlení Antilských ostrovů v předkolumbovském období je charakterizováno čtyřmi základními kulturními komplexy. První z nich, a z hlediska chronologického také nejstarší, odpovídá kultuře, kterou Fernando Portuondo del Prado označuje pro oblast Kuby jako *Guanajatabeye* neboli *kulturu lastur*, podle nejdůležitějšího materiálu užívaného k výrobě jednoduchých nástrojů. Je vcelku logické, že Guanajatabeyové obývali zejména pobřežní oblasti, odkud byli později vytlačeni *Arawaky*. V době příchodu Španělů žili poslední představitelé tohoto paleolitického etnika v ústraní, především v nejzápadnější oblasti Kuby. Vyznačovali se pohřebním ritem velmi podobným tomu, jaký známe u pozdější kultury *moundů* („mohylových monumentů“) na území dnešních Spojených států amerických.

Taíny jako v pořadí druhou etnickou skupinu popisuje účastník druhé Kolumbovy výpravy sevillský lékař Diego Álvarez Chanca následujícími slovy:

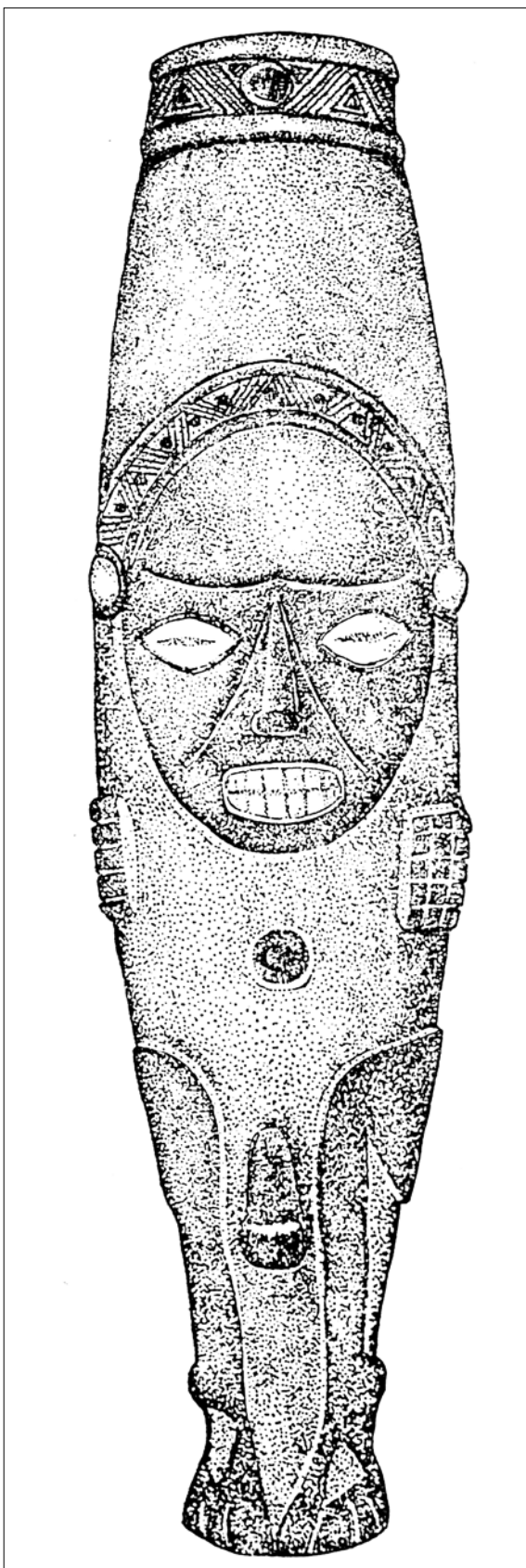
„*Toho dne – poprvé od té doby, co jsme se tu vysadili – se na břehu u samého moře objevilo množství mužů a žen, kteří zírali na naše loďstvo a žasli nad tou nezvyklou podívanou. Když pak se naši lidé přiblížili ve člunu ke břehu, aby s nimi pohovořili, začali volat:*

„Taíno, taíno,‘ to znamená ‚dobře‘; dokud byli námořníci ve člunu, zůstali na místě, ale vypadalo to tak, že jsou připraveni dát se na útěk, jakmile bude třeba.“

Taínové, známí v Kolumbových dobách jako *Arawakové z ostrovů*, byli představiteli mírumilovné zemědělské civilizace. Bývají děleni do pěti skupin – *Ingeriové* (Trinidad), vlastní *Taínové* a *Subtaínové* (Kuba a Jamajka, obojí vymřeli), *Siguajové* (Dominikánská republika) a *Lukajové* na Bahamách.

Příslušníci tohoto etnika vyřešili otázku svého přežití díky pružnému vývoji zemědělských technik. Nejdůležitější kulturní plodinou, která na jimi obydlených ostrovech nahrazovala kukuřici, charakteristickou pro středoamerické populace, byl *maniok*. Mnohočetný kořen této jihoamerické plodiny, importované do jejich sídlišť na Antilách, poskytl velmi výživný škrob. Kořen manioku Taínové strouhali a sušili v pytlích z rostlinných vláken. Tato hmota byla hlavní součástí *kasavy*, nekvašeného nebo i kvašeného chleba připravovaného na plotně z pálené hlíny. Kasava představovala nejdůležitější složku stravovacího systému Taínů. Maniokový škrob musel projít tepelnou úpravou, protože za syrova obsahoval jedovaté látky. Požíváním syrového manioku páchali Taínové po příchodu Španělů hromadné sebevraždy. Kromě této nepostradatelné plodiny pěstovali předkolumbovští ostrované také kukuřici, ananas, tabák a svoji stravu doplňovali sběrem ovoce, jako je papaya.

Dlouhá epocha objevů a dobývání započatá výpravou Kryštofa Kolumba zůstane navždy poznamenána

těžkou daní prolité krve, kterou zaplatila indiánská etnika Nového světa. Taínové byli jedněmi z prvních, jež příchod Evropanů zasáhl nejtvrdějším způsobem. Kolumbus, který se s nimi setkal v roce 1492, když se vylodil na Hispaniole (v arawačtině Haiti, dnes Santo Domingo), o nich napsal:

„Milují své bližní, jako sebe samé a jazyk, jímž hovoří, je nejsladší a nejemnější, který znám. Stále se usmívají.“

Tehdy čítalo obyvatelstvo Hispanioly kolem tři sta tisíc lidí. Po padesáti letech, během nichž byli stále decimováni nezvyklou a vyčerpávající prací, do níž je nutili noví páni nad ostrovy, kteří je využívali jako nádeníky na plantážích a v dolech, jich nezůstaly více než dvě stovky. Nemoci podporované podvýchovou a podle dobových kronik také kolektivní sebevraždy vedly k vyhubení tohoto národa. Zemědělci a rybáři, kteří měli za sebou více než tisíc let mírumilovné existence, úplně zmizeli z povrchu země. Tak skončila – hromadnou tragédií – historie – *dobrych indiánů*, pro něž ani nadšená chvála objevitele Nového světa nemohla nic udělat.

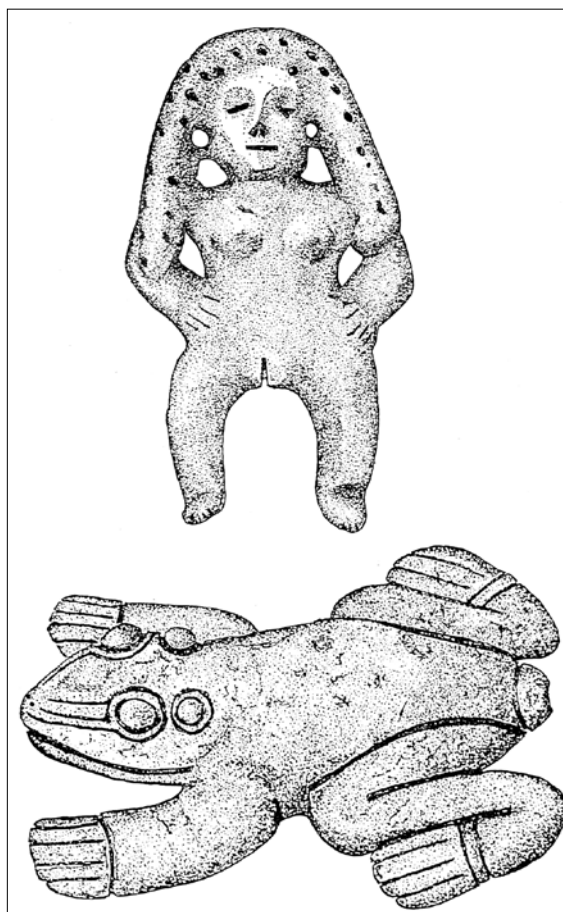
V Kolumbově období obývali Taínové Hispaniolu, Portoriko a osídlili rovněž další ostrovy Velkých Antil a Baham, včetně Kuby a Jamajky. Na Malých Antilách, soustroví obydleném již *Kariby* nebo *Karaiby*, se usadili pouze na několika severních ostrovech. Otázka původu Taínů se stala předmětem dlouhých diskusí. Nejpravděpodobnější hypotéza předpokládá, že vzešli z kmenů sídlících původně v Jižní Americe, přesněji řečeno v oblasti Venezuely, nedaleko od orinocké delty. Tento základní etnický pramen byl obohacen vlivem andských kultur a je rozeznatelný v mnoha rysech taínské kulturní tvořivosti. Proces formování vlastního taínského etnika započal kolem 3. tisíciletí př. n. l., když se první skupiny jejich předků přesunuly z oblasti Orinoka na Antily. Za touto prvotní migrací následovaly čtyři další velké vlny. V průběhu dvou posledních (v 10. století n. l.) získala už taínská kultura rysy, které ji výrazně odlišují od dávných počátků. Jméno *Taínos* uvedl poprvé do Evropy Diego Álvarez Chanca, španělský lékař, který byl účastníkem druhé Kolumbovy výpravy. Chanca slyšel tento výraz na Malých Antilách od arawackých Indiánů a pochopil, že označuje domorodce z ostrovů považované za lidi

Obr. 4. Velká plastika náboženského idolu (výška 92 cm) ze dřeva guajakového stromu. Inkrustace mušlemi (oči a ústa). Taínové, Kuba, 14.–15. století.

dobré a ušlechtilé, na rozdíl Karibů, kteří byli proslulí svou krutostí. Chanca si také uvědomil, že slovo *taíno* neoznačuje pouze obyvatelstvo Hispanioly, ale i přesně definovaný způsob života a etický kodex stojící v naprostém kontrastu s divokou násilností Karibů stále válčících s Arawaky. Prvotní dojem Kryštofa Kolumba je tak potvrzen míněním, jež o Taínech měli sami obyvatelé sousedních oblastí. V dnešní době je termín *taíno* odborným výrazem svázaným s archeologickými vykopávkami a etnografickými výzkumy. V roce 1965 publikoval jednu z prvních prací o kultuře dávných obyvatel Velkých Antil Sven Loven. Poté následovaly další výzkumy a znalosti se prohlubovaly. Pro některé badatele byl nejpříznačnějším faktorem ve vývoji taínské kultury rozvoj racionálního a vzestupného systému zemědělské produkce. Správné uplatnění nových technik v patriční míře zajistilo Taínům ekonomičtější využívání půdy a přálo progresivnímu rozvoji sociálních vztahů, který se odrazil jak ve správě území, tak i v umělecké tvorbě. Zemědělská práce ve výhodných klimatických podmínkách nebyla patrně příliš vyčerpávající, lze se tedy domnívat, že Taínové měli více volného času na organizaci slavnostních rituálů a že se také mohli více věnovat tvorbě *uměleckých a rituálních děl* (obr. 4–5). Bude nicméně vhodné připomenout, že tuto hypotézu je třeba dále zkoumat a přijímat s určitou opatrností, ostatně stejně jako všechny další domněnky. Studium kultur a civilizací, které následují jedna za druhou od doby prehistorické až po moderní, poukázalo totiž na skutečnost, že zrod rozvinutých forem uměleckých projevů nebyl vždy nutně svázán s množstvím volného času. Stejně tak i společenství, která optimálně vyřešila problém své výživy, nemusí mít vždy sofistikovanou uměleckou tvorbu. Ohromující elegance a rozmanitost taínské umělecké tvořivosti, která je i ze sporých dochovaných dokladů zjevná, nemusí být nutně podmíněna vysoce produktivním zemědělstvím.

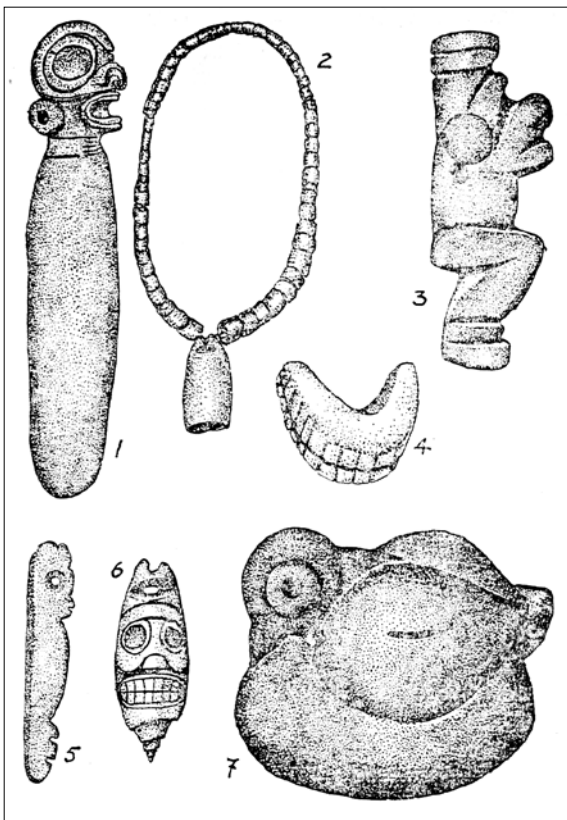
Dokonalé jsou především hrnčířské výrobky Taínů: talíře, mísy a poháry. Velkou dovednost vyžadovala také výroba kánoí. Některé kánoe malých rozměrů byly určeny pro rybolov, do jiných se vměstnalo až 80 osob a Taínové je užívali k stěhování nebo válečným výpravám. Z dalších řemesel se významně uplatňovalo košíkářství, výroba typické tříbarevné keramiky a zpracování zlata za studena.

Důležitým faktorem v řemeslné výrobě a umělecké tvorbě byla samotná sociální struktura tohoto etnika.

Obr. 5. Keramická plastika ženy se zvýrazněnými pohlavními znaky, výška 13 cm, Subtaínové, Kuba, 14.–15. století. Keramická žába, šířka 17 cm, Subtaínové, Kuba, 14.–15. století.

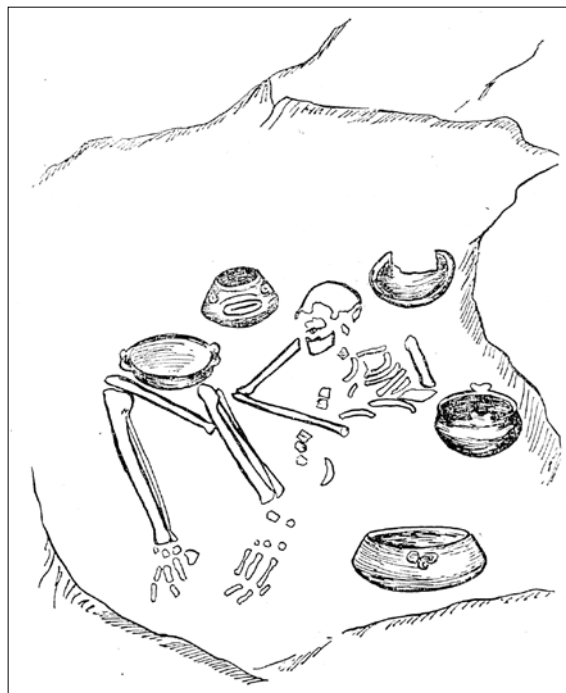
Společnost *dobrých indiánů* byla postavena na kmenové hierarchii řízené náčelníkem – *kazikem*, který stál nad *nitainos* – oblastními náčelníky. Náčelníci řídili své společenské jednotky podle pokynů svého nadřízeného. Kazik měl absolutní moc ve všech sférách a jeho úřad se dědil z otce na syna; v případě absence mužského potomka se kazikem mohla stát žena. Každá kmenová skupina měla své *kněží* a *šamany* – *behiques*, kteří náleželi k elitě společnosti. I oni mohli v určitém případě vykonávat úřad kazika. Konečně je zapotřebí se zmínit o *naborías* – vrstvě služebníků, kteří se starali o blaho kaziků a zasvětili svůj čas též výrobě rituálních a symbolických předmětů určených kazikům a behikům. Mezi jejich výrobky najdeme *inhalátory* či lžičky, nástroje, které se používaly za obřadu *cohoby* – rituálu, jímž se navazovaly styky mezi *behiky* a *zemis*. Plastiky z kamene i dřeva – *zemis*, byly Taíny považovány za schránky osobních duchů,

Obr. 6. Tainské předměty každodenního života: 1 – rituální lžička na vyvolání zvracení z kosti *manatí*, 2 – náhrdelník z kousků křemence, 3 – malá rituální plastika, 4 – zuby, kdysi součást většího idolu, zhotovené z mušle *Strombus gigas*, 5 – přívěšek z mušle, 6 – přívěšek z lastury se zoomorfní tváří.

a Indiáni byli tudíž přesvědčeni, že jsou naplněny božskou energií.

Rituál *cohoba* představuje nejdůležitější náboženský obřad života Taínů. Zúčastňovala se ho pouze elita společnosti: kazikové, behikové a nitainové, kteří se shromažďovali v místě, kde byly uchovávány plastiky *zemis* – *Pánové Stvoření*. Poté co jim předložili obětiny, které sestávaly z maniokového chleba a ovoce, behikové se rituálně očistili, a to tak, že si pomocí speciální dřevěné lžičky určené k tomuto účelu vyvolali zvracení (obr. 6). Když se zbavili všech svých *nečistot*, přiložili chřípí k *inhalačnímu nástroji* se dvěma trubičkami ze dřeva nebo kosti, jimiž vdechovali halucinogenní prášek z rozdrčených sušených bylin. Tato omamující látka je uvedla do *stavu změněného vědomí*, v němž vstoupili do styku se svými božstvy. Behikové představovali spojení Pánů Stvoření se zemí a přenášeli jejich pokyny týkající se sklizně, válek a všech dalších problémů, které zaměstnávaly společenství.

Obr. 7. Nález tainského hrobu s kosterními pozůstatky a pohřební výbavou sestávající zejména z keramických předmětů a nádob, provincie Oriente, Kuba, 14. století.

Jako animisté věřili Taínové v duchy mrtvých a v duchy přírodních jevů, které je možno ovládat a s nimiž se lze dostat do souladu prostřednictvím *zemis*. Každý příbytek měl svého vlastního *zemi* a ti, kteří náleželi náčelníkům, byli umístěni v jakémsi druhu svatyní – zvláštních chýších stojících na okraji vesnice. Další symbol moci představovala *duho* – dřevěná stolička určená kazikům, nebo ostatním *vznešeným* ze skupiny *behiques* a *nitainos*. *Duho* se používala během *cohoby* anebo u příležitosti soutěže *batey*, což byl druh míčové hry provozované na návsi osady. Kazikové a ostatní *vznešení* jí přihlíželi sedíce na svých *duho*, což je odlišovalo od jiných lidí, kteří se museli spokojit s *nepohodlnými* kamennými sedačkami.

Duho, které představovalo jeden z význačných symbolů moci, doprovázelo jeho majitele i ve smrti (obr. 7). Mrtvý kazik byl zahalen od hlavy až k patě do pásů bavlny a poté usazen na *duho*, s nímž byl také pohřben. Vykopávky uskutečněné na ostrovech osídlených Taíny umožnily objevy četných exemplářů *duho*, které unikly drancování Španělů. Tyto předměty ze dřeva (nikoliv ze zlata) neměly v očích conquistadorů žádnou tržní hodnotu. Taínové žili ve velkých vesnicích tvořených společnými příbytky

Obr. 8. Na místě někdejších taínských *bohíí* se dnes nacházejí na kubánském pobřeží tyto chatrče rybářů. Santa Fé, Kuba, 1983.

zvanými *bohío* nebo *caney*. Tyto chýše měly kruhovitý půdorys a kuželovitou střechu ze dřeva a z palmového listí (obr. 8). Uvnitř se nacházely *hamaky* (závěsné sítě) spletené z rostlinných vláken. Právě taková slova, jako jsou *hamaka*, *tabák*, *kánoe* nebo *uragán*, která dnes běžně užíváme, tvoří část dědictví, jež nám odkázali Taínové.

Třetí skupinu v osídlení karibských ostrovů představují *Sibonejové*. Jejich jméno je odvozeno patrně z arawackého *siba a ejeri*, tj. „Skalní lidé“. Před příchodem Španělů obývali tito Indiáni většinu Kuby a část Haiti. O jejich životě a zvycích máme k dispozici poměrně dosti informací, díky archeologickým nálezům a zprávám španělských autorů z prvního období dobývání Ameriky. Jedním z kronikářů, jenž se dle svých možností snažil o co největší přesnost v popisu, byl již zmiňovaný Bartolomé de las Casas, žijící kromě jiných míst také v kubánském Trinidadu. Las Casas, který proslul především jako neochvějný *Defensor de los Indios* („Ochránce Indiánů“), píše, že na Španěle se o lidech z Kuby mluví jako o *Sibonejích*, a vyzdvihuje jejich mírumilovnost a slepou poslušnost vůči náčelníkům – *kazikům*. Nálezy koster ukazují, že *Sibonejové* byli střední postavy, písemně

zprávy se zmiňují o jejich hustých vlasech (obr. 9). Vesnice stavěli zejména ve východní části ostrova. V době, kdy přicházejí Španělé, museli *Sibonejové* už většinu svých území vyklidit a ustoupit bojovnějším Taínům, takže jim zbývala pouze malá enkláva kolem dnešního města Cienfuegos.

Hlavní složkou potravy *Sibonejů* bylo pečivo z maniokové mouky, dále ryby, hutie, ale i psi, krabi, měkkýši, prostě všechno, co v přírodě našli nebo mohli ulovit svými kamennými zbraněmi. Nebylo toho asi mnoho, protože právě u *Sibonejů* nabyli Španělé dojmu, že „*Indián sní za měsíc tolik potravy, kolik běloch za den*“. Domy *Sibonejů* byly okrouhlé, ve střeše měly otvor, jímž neustále stoupal kouř. V každém domě žila jedna rodina, spali v *hamakách*, zavěšených v řadě za sebou. Jedním vchodem vstupovaly do obydlí ženy, druhým vcházeli muži. Vesnice mívala kolem stovky domů vystavěných bez jakéhokoliv plánu nebo řádu. Největší z nich patřil *kazikovi*, jiná stavba byla určena návštěvám. *Sibonejové* neznali tkaniny (tudíž ani

Obr. 9. Sibonejský hrob nalezený v jeskyni Carbonera (provincie Matanzas, Kuba), 14.-15. století.

oděv) a svoje nástroje vyráběli z kamene, mušlí a dřeva. Náhrdelníky s ornamenty (vyrytými do mušliček) překvapují impresivní jednoduchostí.

Posledními v řadě jsou Karibové, kteří dali své jméno celé ostrovní oblasti i jejímu moři. Nám již známý doktor Chanca pro ně nemá jediného dobrého slova:

„Obyčeje mají tito Karibové vpravdě hovadské. (...) Místo železných zbraní mají špy, a poněvadž železa neznají, připevňují jedni na jejich hroty úlomky želvích krunýřů, jiní, z druhého ostrova, ozubené rybí kosti, podobné pěkným ostrým pilám. Není pro Kariby těžké hubit těmito špy bezbranné lidi – a Indiáni na všech ostatních ostrovech jsou bezbranní – a činit jim všeliké příkoří. Při nájezdech na jiné ostrovy Karibové s sebou odvlékají ženy, kolik se jim jich jen podaří chytit, a pak s nimi žijí, zejména jsou-li mladé a krásné, nebo je mají za služky. Těch žen je tak mnoho, že v padesáti domech jsme viděli jen samé Indiánky, a mezi otrokyněmi tam bylo přes dvacet dívek.

Ženy ty vyprávějí, že Karibové s nimi zacházejí tak surově, až je to k nevíře; děti, které se těm ženám narodí požírají a vychovávají jen děti zrozené ženami karibskými. Zajaté muže odvlékají do svých osad a tam je pojídají a stejně zacházejí se zabitými.

Říkají, že nic na světě se nevyrovná chuti lidskému masu; a zdá se, že tomu tak vpravdě je, soudě podle toho, že všechny lidské kosti, které jsme u Karibů našli, byly pečlivě ohlodány, a jestli na nich zůstaly kousky masa, pak jen tam, kde bylo příliš tuhé a nebylo možno je ohryzat. Tu také v jednom z domů byla nalezena v polévce uvařená lidská šje.“

Odhlédněme od sugestivního líčení španělského lékaře a přidržme se uměřenější řeči faktů.

Příslušníci karibské lingvistické rodiny hovořili asi sto jazyky, jejichž klasifikace nebyla dodnes přesně propracována. Lingvistická rodina *Cariban* se nejdříve rozšířila z Kolumbie k ústí Amazonky na pobřeží Guayany, na jih a jihozápad Brazílie, pak teprve migrovala na ostrovy. Karibové vykazují jazykové příbuzenství se skupinou zahrnující *Trie*, *Pianakoty* (na hranici Brazílie a Surinamu), *Huanakoty* v Kolumbii a *Tamanaky* a *Chaymy* na Orinoku. Podle některých badatelů byly jazyky *Maya-Quiché* a *Karib-Arawak* příbuzné v rámci jakéhosi *hypotetického prajazyka*.

Základními sociálními jednotkami byly sousedské obcíny složené z rozšířených rodin. Společnost prakticky neznala sociální stratifikaci, náčelníci představovali spíše formální reprezentanty dané skupiny. Osobní prestiž se získávala hlavně udatností v boji. Z tradičních řemesel bylo významné košíkářství, hrnčířství a tkalcovství.

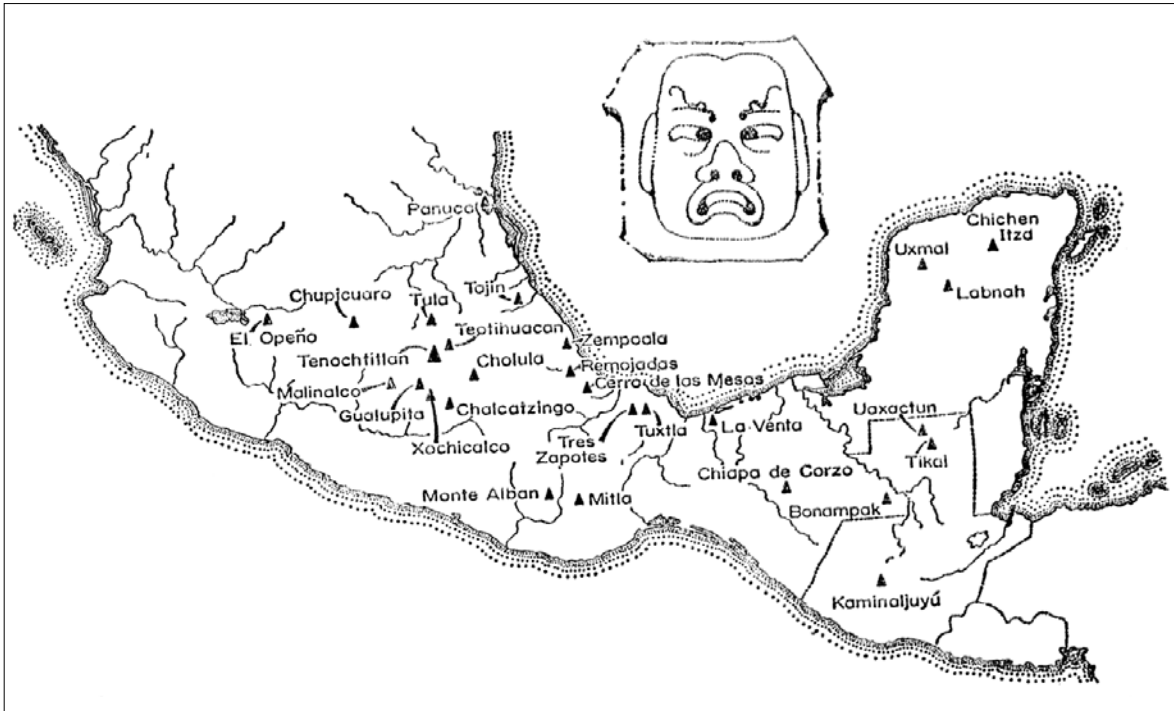
Během 14. a 15. století osídlili Karibové Malé Antily, odkud vytlačili Arawaky. Na Antilách se jednotlivé skupiny nazývaly obvykle podle ostrova, který obývaly, ale sami se souhrnně označovali *Kalinago* či *Kalino*. Kolumbus se s nimi setkal při své druhé cestě (1493) a zkomolil jejich jména na *Caribales* (Carib), odtud dnešní termín kanibal.

Karibové byli obávaní válečníci – zajaté ženy a děti přijímali mezi sebe, muže rituálně zabíjeli. Odtud pochází poněkud zkreslená představa prvních Španělů o všeobecném kanibalismu, který měl vlastně pouze rituální charakter (síla udatného nepřitele přejde po konzumaci části jeho těla na mne ...). Konflikty s Arawaky a s nimi související akulturační proces představovaly pro Kariby získání zajatců pro náboženské rituály a uloupení arawackých žen, jež pro ně byly velmi dobře využívanou pracovní silou. Dodnes

je možno v Guayaně a ve Venezuele odlišit specifické rysy arawacké a karibské ve vzájemné kulturní interakci. Arawakové postupně podleli masivnímu tlaku Karibů. Na druhé straně jisté arawacké skupiny jako *Cabereové* a *Waipunaveové* vstřebali karibské tradice (válečné expedice na dlouhé vzdálenosti říční cestou a kanibalismus). Ale obecně tomu bylo hlavně naopak, Karibové přejímali prvky sociální, náboženské a materiální kultury Arawaků. Například ostrovní Karibové, jejichž jazyk popsal Raymond Breton, hovořili arawačtinou, nikoli karibštinou.

Důležitost války a s ní spjatých obětních rituálů pro společnosti Karibů je zapotřebí zdůraznit. Z rituálních důvodů si Karibové propichovali jazyk, stejně jako

mexičtí a guatemalští Mayové. Měli poměrně bohatý panteon božstev, praktikovali dosti složité zemědělské rituály; dospěli k základním astronomickým znalostem, používali jednoduché (především rytmické) hudební nástroje a hráli také míčovou hru, která byla něčím mezi severoamerickým *lakrosem* a mexickým *tlachtli*. Jejich *stromem života* se stala ceiba. Nosili *caracoli* (pektorál ve tvaru půlměsíce), báli se boha *Huracana*, který na ně mohl poslat ptáka *Savaku*, jenž dokázal, jak věřili, rozpoutat zničující bouře. Náboženství Karibů bylo animistické, mnohé kmeny provozovaly rituální kanibalismus, jehož podstatu, jak vyplývá z uvedené ukázky, první Evropané nepochopili, a tudíž si jej vykládali (se značnou nadsázkou) po svém.

Obr. 10. Střední Amerika – mapka významných archeologických lokalit.

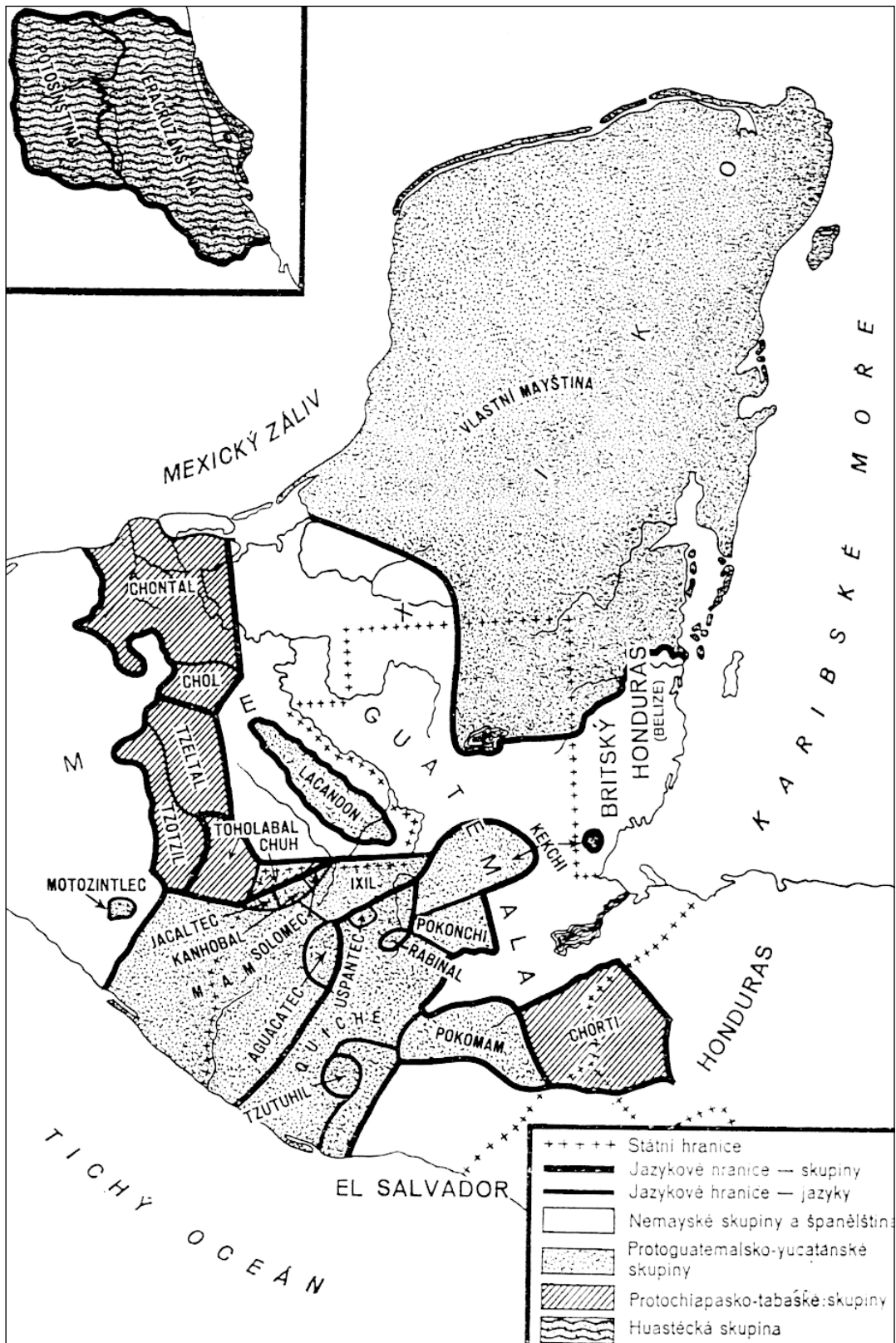
4. Ethnohistorie mezoamerických civilizací

V klimaticky příznivých oblastech mexické náhorní plošiny, na poloostrově Yucatánu, v přilehlých oblastech a ve středních Andách se rozvíjely nejvyspělejší americké kultury (obr. 10). Měly celou řadu společných znaků: intenzivní zemědělství, husté zalidnění, zakládání měst, stavby monumentálních chrámů, organizované vojsko a silně diferencovanou společnost. Andské a středoamerické kultury byly nepochybně vzájemně spjaty (mimo jiné to dokládá všem společné pěstování kukuřice, bobů a dýní), kulturní výměna tu však probíhala v raných, formativních fázích vývoje.

Přisoudíme-li (podle úvah některých archeologů a historiků) Aztékům – „Germánům Ameriky“ – třetí místo, budou se o nejvyšší příčky na pomyslném žebříčku vyspělých indiánských civilizací této „Ameriky civilizačního jádra“ ucházet Mayové – „Řekové Nového světa“ – a Kečuové – „Římané Ameriky“. Je obtížné a nejspíš i nesmyslné rozhodovat, kterým z nich přiznat vítězství; amerikanisté kladou na čelné místo to či ono etnikum, obvykle podle specializace badatele. Jihoameričtí Inko-Kečuové v Peru a přilehlých oblastech patrně dosáhli ve své původně mnohonárodnostní říši vrcholu jednotné státní správy a organizace veřejného života. Inko-Kečuové byli v tomto ohledu možná o poznání úspěšnější než Mayové. Mayové i Aztékové v Mezoamerice však zase dokonaleji usoustavili náboženský rituál, jeden z nejzáklad-

nějších projevů staré americké společnosti. A Mayové propracovali pečlivěji než kterýkoliv jiný národ, a to v celosvětovém měřítku, matematiku a vědu o kalendáři na základě astronomických znalostí, které stavějí jejich výkony, a tím i celou civilizaci velmi vysoko. Teprve novověká Evropa dokázala překonat své předchůdce z dob, kdy o celém západním světadíle neměli lidé Starého světa ani tušení.

K nejvyspělejšími mezoamerickým civilizacím patří *Mayové*, kteří obývali poloostrov Yucatán, jihovýchodní Mexiko, Guatemala, zčásti Salvador a Honduras (obr. 11). V tomto prostoru zakládali své městské státy a pěstovali kukuřici, která byla jejich základní obživou. Měli vlastní hieroglyfické písmo, jehož luštění doznalo od přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století závrtných výsledků, umožňujících konstruovat dynastické dějiny mayských měst „zvnitřku“. Z poměrně bohaté mayské literatury zůstaly po ničivém působení španělských kněží v údobí bezprostředně po *conquistě* jen tři takzvané *kodexy*, uložené nyní v Drážďanech, Paříži a Madridu. Drážďanský kodex je bezesporu nejhodnotnější, zahrnuje 39 listů s textem po obou stranách a obsahuje převážně astronomická data. Pařížský *Codex Peresianus* má rituální obsah; byl nalezen náhodně roku 1860 v Národní knihovně v koši mezi makulaturou s nápisem *Pérez*. Madridský *Codex Tro-cortesianus*, objevený ve Španělsku rovněž

Obr. 11. Jazyková mapka mayské oblasti.

Obr. 12. *El Castillo* neboli Cuculcánův chrám, proslulá pyramida v mayském městě Chichen Itzá. Kromě něho se ve městě nachází šest dalších pyramid, sedm dvorců na míčové hry apod. Jiným charakteristickým rysem architektury v Chichen Itzá jsou velká sloupovádi, z nichž některá mají délku až 120 metrů. Archeologové v nich našli trůny, což opravňuje k domněnce, že Mayové užívali sloupovádi jako poradní síně. Kolonády zcela obklopují *Nádvorí tisíc sloupů*, což je velké otevřené náměstí o rozloze skoro dvou hektarů (patrně bývalé tržiště).

v roce 1860 na dvou různých místech, obsahuje 56 listů a většinou astrologickou náplň. Nověji byl objeven čtvrtý mayský kodex, zvaný *Grolier*.

Františkánský mnich a pozdější biskup Diego de Landa, jehož *Relación de las Cosas de Yucatán* z poloviny 16. století je základním pramenem pro pozdní mayské dějiny, měl ještě možnost seznámit se s obsahem stovek mayských kodexů. V roce 1562 však podepsal rozkaz, aby byly všechny veřejně spáleny na hranici. Píše o tom: „*Našli jsme velké množství knih ... (...) a neobsahovaly nic než pověry a ďábelské lži, a tak jsme je všechny spálili, čehož oni (Mayové) nad očekávání litovali a zřejmě tím velice trpěli.*“

Hlavní důkazy o mayské minulosti přinášejí zachované stavby, sochy, nástěnné malby a keramika. I tyto pozůstatky však byly objeveny až v moderní době. Po dobytí Mexika zaměstnávala Španěly téměř

Obr. 15. *El Caracol* (španělsky „šnek“), proslulá mayská astronomická observatoř v Chichen Itzá. Tato válcovitá věž je 12,5 metrů vysoká a stojí na pravoúhlé terase vysoké skoro 10 m. Věž hvězdárny má uprostřed zděné jádro, v němž se vzhůru vine schodiště. Španělské pojmenování pro tento typ schodiště je *caracol*, protože se velmi podobá závitům hlemýždi ulity. Čtvercové otvory v silných zdech místnosti pozorovatelný při vrcholu stavby, která je ještě zčásti zachovaná, určují jisté astronomicky důležité linie pozorování. Jedna z nich prochází západní stěnou a půli zapadající slunce dne 21. března o jarní rovnodennosti; jiné linie se shodují se západem měsíce téhož dne. Na parapetech těchto *oken* jsou patrné malé čtvercové jamky, do nichž se lila voda. Její hladina sloužila jako zrcadlo odrážející části noční oblohy s hvězdami a planetami tak, aby je bylo možno pohodlně pozorovat.

Obr. 13. Chrám válečníků v Chichen Itzá. Chrám s hadími sloupy byly zasvěceny Cuculkanovi, Opeřenému hadu, jenž byl božským patronem Chichen Itzá. Zdá se, že tento sloh se sem dostal s toltéckými vetřelci v 10. století ze středního Mexika.

Obr. 14. Jedno ze sedmi míčových hřišť v Chichen Itzá. Mayská míčová hra byla obdobou aztécké *tlachtli*. Míče se nesměly vrhat rukou, nýbrž bylo třeba je odrážet předloktím, zápěstím nebo kyčlí; k těmto částem těla byly upevněny kožené chrániče. Cílem hry (stejně jako u Aztéků) bylo *prohodit* míč kamenným kruhem nebo ho mrštit tak, aby se jej alespoň dotkl. K vítěznému zásahu docházelo tak zřídka, že podle pravidel hry propadlo všechno šatstvo i šperky diváků ve prospěch hráče, který toho dosáhl. Když konečně míč proletěl kruhem, všichni diváci vzali nohy na ramena; a přátelé šťastného hráče je pochopitelně honili.

Obr. 16. Gigantické sochy konvenčně nazývané *Atlanti* v hlavním městě Toltéku – Tule.

výlučně fascinující aztécká kultura, možná také proto, že v aztéckých chrámech (na rozdíl od mayských svatyní) bylo možno získat zlato. V aztécké oblasti existuje vlastně jen jedna monumentální stavba – zřícenina Xochicalca, kdežto na území Mayů jich bylo objeveno několik set.

Každé z mayských měst se vyznačovalo vlastní, specifickou architekturou. Dodnes nebylo jednoznačně objasněno, proč mayská města (například Tulum, Uxmal, Chichen Itzá, Copán, Tikal, Mayapán nebo Palenque) existovala vždy jen po několik století – a pak byla náhle opuštěna (obr. 12–15). V roce 1956 bylo objeveno doposud neznámé středisko Dzibilchaltun ve vzdálenosti šestnáct kilometrů od Méridy na poloostrově Yucatánu, jehož archeologický průzkum přinesl překvapení: Dzibilchaltun byl založen kolem roku 2000 př. n. l. a nepřetržitě obýván třicet sedm století, tedy ještě po španělské conquistě.

Otázkou přechodného obývání mayských měst se zabývali mnozí vědci, kteří se na ni pokoušeli odpovědět různými hypotézami: města byla opuštěna

pro morové epidemie, pro nedostatek vody, válečné zpusťování nebo proto, že některá z nich byla založena a po určitou dobu udržována jen z náboženských důvodů ... Je ale nesporné, že dnešní impozantní zbytky mayské architektury nesloužily nikdy jako obydlí prostých lidí. Byly zasvěceny panteonu rozmanitých božstev pod péčí vládnoucí kněžské aristokracie.

V 11. století pronikli na mayské území *Toltékové* ze středního Mexika a dobyli je (obr. 16). Mayský kulturní vliv tím však nebyl nijak výrazně narušen. Vzájemné doplňování obou kultur vedlo k jakési *mayské renesanci*. Umění a architektura znovu kvetly, obohaceny o toltécké motivy. Hlavním dekorativním prvkem bylo zobrazení Cuculcána či Quetzalcóatla v podobě Opeřeného hada.

Ve 12. století došlo z neznámých důvodů k občanské válce mezi mayskými městy Mayapán a Chichen Itzá. Z bojů vyšel vítězně Mayapán, a ovládl tak většinu poloostrova Yucatánu, avšak v roce 1441 byl sám napaden potomky toltéckých vetřelců. Obyvatelé města přitom buď zahynuli nebo uprchli, město bylo vypleněno a zničeno. Země se rozdrobila na množství znepřátelených útvarů. Přírodní katastrofy v roce 1467 pak způsobily obrovské ztráty a smrt desetitisíců lidí. První kontakt se Španěly počátkem 16. století přinesl další smrtonosnou pohromu – epidemii neštovic. Yucatánský poloostrov si však Španělé podrobili až po těžkých bojích poměrně pozdě – v roce 1546.

Jednu z prvních civilizací, jež vyrůstá z rurálního světa předkolumbovské Ameriky a začíná budovat prvotní městská centra, představují vedle Mayů nepochybně *Olmékové*. Kultura, která se zrodila na převážně rovinatém území dnešních mexických států Veracruz a Tabasco (na ploše zhruba 18 000 čtverečních kilometrů), zahrnovala kolem 350 000 obyvatel; její název *olmécká* je odvozen od označení *Olmeca*, „Obyvatelé země kaučuku“. Hlavní epocha rozkvětu říše Olméků spadá do období 1200 až 500 let př. n. l., a to především ve střediscích La Venta, Tres Zapotes a San Lorenzo. Zánik této kultury („tvůrců obřích hlav“ z kamene) je nejasný. Jisté je pouze to, že na jejich troskách vzniká celá řada dalších civilizací, jejichž jádro se kolem roku 400 př. n. l. soustřeďuje (hlavně po zničení Cuicuilka vyvělou lávou ze sopky Xitle) do oblasti, které zhruba od roku 350 n. l. do roku 650 n. l. dominovalo nejvýznamnější kultovní středisko předkolumbovského Altiplana – *Teotihuacán*, „Místo zrození bohů“, jak je později nazývali Aztékové (obr. 17–19). Městské centrum dosáhlo svého kulminační

Obr. 17. Hlavní komunikace Teotihuacánu – tzv. *Cesta mrtvých*; nalevo v pozadí se nachází pyramida Slunce.

Obr. 18. Zbytky chrámů v Teotihuacánu.

ho bodu kolem roku 650, kdy mělo asi 200 000 obyvatel. Pak nastává období úpadku, trvající zhruba sto let. Teotihuacán byl dobyt a vypleněn (dodnes není přesně známo kým) a na mexické scéně se objevují již zmínění *Toltékové*. Kultura, jež tak výrazně zasáhla do mayských dějin, měla své krystalizační centrum v Tule-Tollanu a přinesla mezoamerickým civilizacím (kromě jiného) především postavu boha-kulturního hrdiny Quetzalcóatla (patrně to byl jeden ze zbožných toltéckých vládců).

Toltékové pěstovali kukuřici, boby, pepř a bavlnu. Vytvořili piktografické písmo, jímž zachycovali významné události. Toltéčtí kněží se zabývali astrologií a kosmogonií. Užívali kalendář, známý rovněž Mayům: ceremoniální o 13 měsících po dvaceti dnech, s cyklem 52 let a běžný o 18 měsících po 20 dnech s pěti volnými dny koncem roku. Je pozoruhodné, že architektura toltéckého hlavního města Tuly vykazuje stejné prvky jako mayská města Chichen Itzá a Mayapán. Současně s Tulou bylo patrně vybudováno Xochicalco se slavným chrámem Quetzalcóatla. Sloužilo jako náboženské a administrativní centrum všech kmenů usídlených v této oblasti. Na hlavní náměstí vedly silnice ze čtyř světových stran.

V době úpadku Toltécké říše ve druhé polovině 12. století se do hustě zalidněného toltéckého Ánahuaku přistěhoval ze severu malý, do té doby bezvýznamný kmen kočovníků. Nově příchozí si říkali Tenochkové nebo Mexikové, později však prosluli pod jménem *Aztékové*. Jejich původní počet v průběhu migrace nepřesahoval 5 000 osob. Přicházeli v údolí, kdy mnohé středoamerické kultury již skončily nebo zanikaly a stávaly se pouhou legendou, zatímco kultury jiných etnik – Zapotéků, Mixtéků, Totonaků, Taras-

Obr. 19. Vnější dekorace z Quetzalcóatlova chrámu v Teotihuacánu – hlava Opeřeného hada.

Obr. 20. Mapka Aztéckého impéria před příchodem Španělů.

ků či Huastéků – prožívaly překotný rozvoj. Prvním sídlem Aztéků se stal Chapultepec čili „Hora lučních kobylek“, kde zůstali asi do poloviny 13. století. Pak se pod tlakem vnějších okolností (ohrožení sousedy) usadili na bahnitém ostrůvku jezera Texcoco a založili *ostrovni osadu*, které dali jméno *Tenochtitlán*. V prů-

Obr. 21. Texcoký panovník Nezahualcoyótl (1402–1472), básník a filozof na trůně; první z předkolumbovských myslitelů, jenž dospěl ve svém uvažování k jisté formě monoteismu. Pramen: *Codex Ixtlilxochitl*, 16. století.

běhu následujících staletí se Tenochtitlán stal nejen hlavním městem říše Aztéků, ale spojení Tenochtitlán-Mexico označovalo v širším slova smyslu celý aztécký státní útvar (obr. 20). Ten ovšem nikdy nebyl pevným státem, nýbrž konglomerátem různých oblastí se silně odstředivými tendencemi, jichž nakonec dokázal mistrně využít španělský conquistador Hernán Cortés (1485–1547).

Po svém příchodu do Mexického údolí se Aztékové stali vazaly vládce z Azcapotzalka. Jako jejich první vladař je v *análech* připomínán Acamapichtli (1376–1396), po něm nastoupili Hutzilihuitl, Chimalpopoca a Itzcóatl (až do roku 1440). Zejména posledně jmenovaný byl výborným politikem a organizátorem. Aby vymanil Tenochtitlán z nadvlády Azcapotzalka, spojil se s *Nezahualcoyótle*m, vládcem Texcoca (obr. 21), zvítězil v boji s Azcapotzalkem a posléze založil trojalianci: Tenochtitlán, Texcoco a Tlacopan. Tento svaz

tří měst pak byl po devadesát let základem politického dění v Mexickém údolí. Založením konfederace začíná tvrdá nadvláda Aztéků a jejich méně významných spojenců Texcoca a Tlacopan. Vojska trojspolku vedená Itzcóatlem postupně ovládla celé pobřeží jezera Texcoco. Města, která se vzpírala (například Xochimilco), byla zničena. Itzcóatlův nástupce Moctezuma I. Ilhuicamin („Nebeský lučištník“) převzal vládu nejen nad konfederací, ale i nad celým Mexickým údolím. Jediným soupeřem trojspolku, který v této době ještě vzdoroval, byl svaz jedenadvaceti měst v jižní části údolí v čele s Chalkem. I toto seskupení bylo rozbito a Moctezuma se soustředil na dobývání celého Mexika. Snažil se vnitrozemskému Tenochtitlánu otevřít cestu k moři. A tak vedl války proti Cholule a Tehuacánu, až se svými vojsky nakonec dosáhl pobřeží Mexického zálivu.

Aztékové vybudovali mohutnou říši na obrovské rozloze mezi dvěma oceány, od pustin severního Mexika až po dnešní Guatemalu. Jejím centrem se stal aztécký Tenochtitlán. Panovník Moctezuma II. se už věnoval pouze potlačování povstání podmaněných kmenů. Byl prvním knězem a vládcem říše v rozkvětu – a právě tehdy se v Novém světě objevili Španělé: španělská conquista smetla Aztéckou říši a vedla k zhroucení kultury i společenské organizace.

Základem prosperity aztécké civilizace bylo zemědělství: převažovalo pěstování kukuřice, z ostatních plodin hrály důležitou roli rajská jablčka, kakaové boby i tabák. Zemědělství bylo doplňováno lovem a rybolovem. Z domácích zvířat se choval pouze krocan a pes.

Hlavní masou aztéckého obyvatelstva byli pochoptelně rolníci – *macehualtin*. Rolník a jeho rodina žili na přidělené občinové půdě a jako její *nájemce* musel nejen platit daně, ale také vykonávat vojenskou službu a podílet se na kolektivních stavbách chrámů, silnic a na dalších rozsáhlých dílech. Na opačném, nejvyšším stupni aztéckého společenského žebříčku stáli páni – *tecuhitli*. V podstatě to byla aztécká *šlechta*, na kterou se nevztahovala povinnost platit daně. Na rozdíl od řadových Aztéků zastávali její příslušníci vysoké státní funkce.

V čele aztécké říše stálo šest vládců, z nichž nejvyšší úlohu hrál ten, který řídil zahraniční politiku – *tlacatecuhtli*. Druhým nejdůležitějším úředníkem se stal jakýsi místokrál – *cihuacoatl*. Proto byl Moctezuma, ve skutečnosti *tlacatecuhtli*, prvními Španěly běžně nazýván císařem a jeho říše byla pokládána za impérium.

Další privilegovanou vrstvou aztécké společnosti byli obchodníci – *pochteca*. Měli v Tenochtitlánu vlastní čtvrť a uzavírali manželství pouze v rámci své společenské vrstvy. Panovník si jich vážil z důvodů ekonomických i proto, že obchodníci, cestující různými kraji, vykonávali zároveň jistý druh špionáže, když podávali cenné zprávy vojenského charakteru.

Poslední vrstvou aztéckého obyvatelstva byli otroci – *tlatlacotin*. Jejich postavení se však výrazně lišilo od údělu, který si běžně představujeme pod pojmem otrok. Aztécký otrok bydlel, oblékal se a živil jako každý jiný příslušník obce. Mohl se oženit se svobodnou ženou, jeho děti byly svobodné, a dokonce sám směl vlastnit další otroky. V diametrálně odlišném postavení se zpočátku nacházeli otroci, kteří se rekrutovali z řad válečných zajatců. Ti byli většinou obětováni na oltářích aztéckých božstev.

S ekonomicko-spoolečenskou strukturou aztécké společnosti úzce souvisí kultura. Celý komplex aztéckého umění je možno rozdělit do několika kategorií: architektura, sochařství, malířství a drobnomalba, umělecká řemesla (zlatnictví a cizelérství), literatura, hudba a tanec.

Představu o aztécké architektuře si můžeme udělat pouze podle popisů a nákrešů soudobých zpravodajů, protože všechny stavby v Tenochtitlánu byly zničeny v roce 1521. Španělé současně s dobýváním systematicky bořili město a jeho troskami zasypávali kanály a laguny. Kromě zničeného Tenochtitlánu se dochovalo jen několik málo staveb vybudovaných Aztéky. Sakrální architektura měla nejčastěji formu pyramidy se svatyní na vrcholu, v profánní architektuře dominovaly honosné paláce, mnohdy obklopené překrásnými zahradami. Důležitou úlohu hrála také architektura vojenská – pevnosti, opevněné věže chránící důležité komunikace.

S aztéckou architekturou úzce souvisí sochařství. Celá řada aztéckých sochařských děl však byla zničena v období conquisty i v pozdějších staletích. Díla, která se dochovala, udivují různorodostí a kvalitou uměleckého provedení. Bohatě bylo také rozvinuto umění inkrustace, úzce související se specifickým odvětvím sochařství – zhotovováním obličejových masek. Sochařských prací ve dřevě se zachovalo poměrně málo, jsou to hlavně reliéfní ozdoby na bubínkách – *teponaztle*.

Malířství se u velkých klasických civilizací Mexika vyvíjelo dvojím směrem: jednak to bylo malířství nástěnné – vynikají mayské fresky z Bonampaku nebo

Obr. 22. Ukázka z aztéckého kodexu *Telleriano Remensis* (16. století). Nahuaské piktogramy zde byly po conquisté doplněny vysvětlivkami ve španělštině. Ústřední postavou zobrazení je bohyně *Chantico*.

nástěnné malby ze zapotéckých hrobek v Monte Albán, jednak psaní a iluminace knih – kodexů Mayů, Mixtéků a Aztéků. Iluminaci a drobnomalbu aztéckých mistrů můžeme obdivovat v kodexech, které se dochovaly do současnosti – *Codex Borbonicus*, *Codex Mendoza*, *Codex Borgia* a další (obr. 22–23).

Rovněž aztécká umělecká řemesla jsou bohatě rozvrstvena. Rozvíjelo se zlatnictví a cizelérství, zpracovávalo se peří ptáka *quetzala*, tkala se bavlna. Umělecké zpracování nádherných aztéckých skvostů okouzlo nejen španělské conquistatory, ale i věhlasné umělce té doby. O aztéckých uměleckých předmětech se s obdivem vyjadřoval například německý malíř Albrecht Dürer, vzletné popisy aztéckých klenotů nalezneme i v dopisech Hernána Cortése a v dílech mnoha španělských kronikářů.

Důležitou součástí aztéckého umění byla literatura, přestože aztécká společnost na přelomu 15. a 16. sto-

AZTÉCKÉ ZNAKY DNŮ PODLE KODEXU

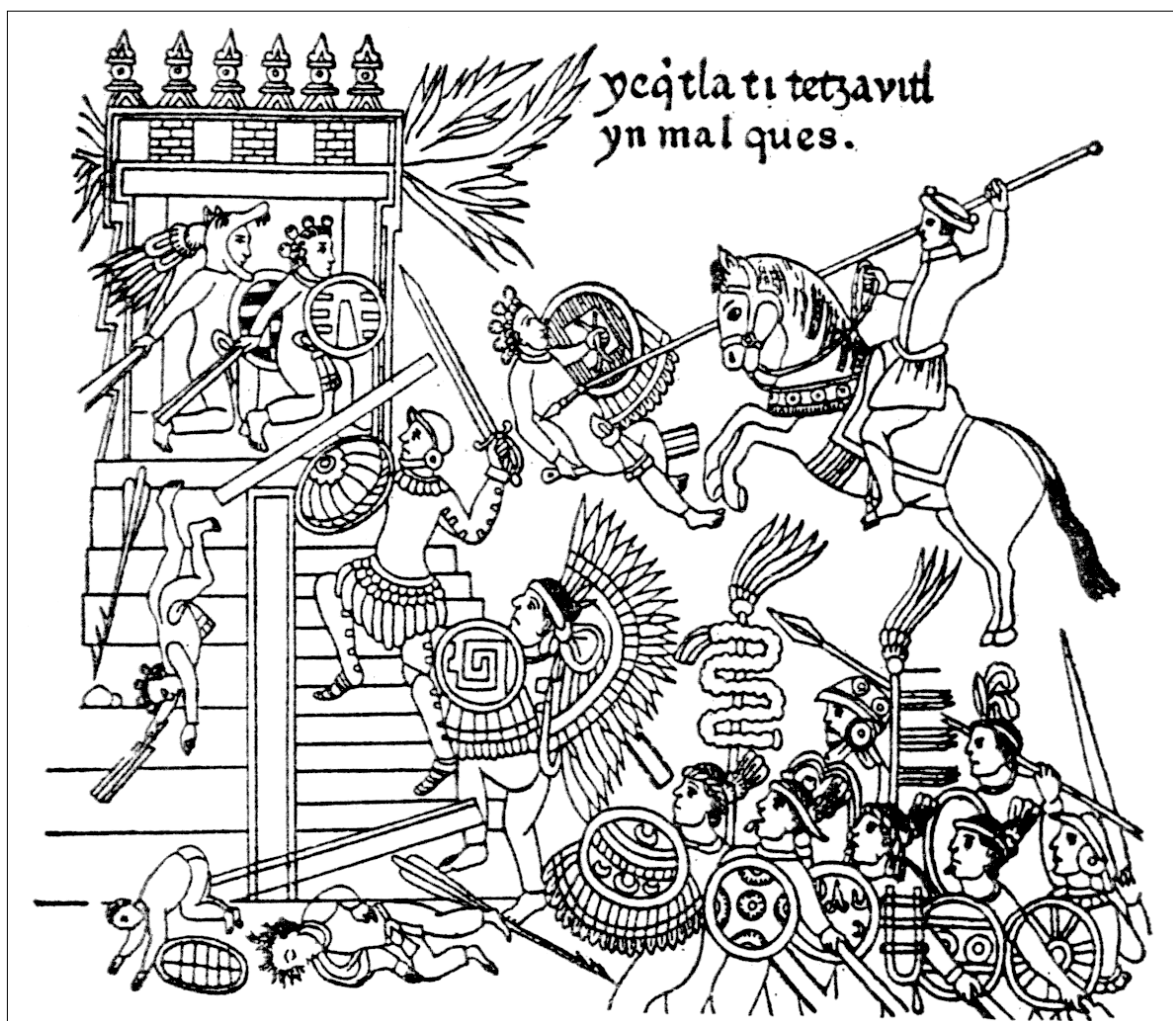
<i>Cipactli</i>	<i>Ehécatl</i>	<i>Calli</i>	<i>Cuetzpallin</i>	<i>Coatl</i>
Aligátor	Vítr	Dům	Leguán	Had
<i>Miquitzli</i>	<i>Mazatl</i>	<i>Tochtli</i>	<i>Atl</i>	<i>Itzcuintli</i>
Lebka	Jelen	Králík	Voda	Pes
<i>Ozomatli</i>	<i>Malinalli</i>	<i>Acatl</i>	<i>Ocelotl</i>	<i>Cuauhtli</i>
Opice	Tráva	Třtina	Ocelot	Orel
<i>Cozcaquauhli</i>	<i>Ollín</i>	<i>Tecpatl</i>	<i>Quiahuitl</i>	<i>Xochitl</i>
Sup	Pohyb	Nůž	Děšť	Květ

Obr. 23. Základní znaky aztéckého dvacetidenního cyklu podle předkolumbovských kodexů.

letí nedospěla ještě k vytvoření hláskového písma. Aztékové spojovali ve svých slovesných projevech obrázkové písmo s ústní tradicí. Kodexy jim sloužily pouze jako pomůcka, podpora paměti při memorování textů: aztécké písmo nezachycuje řeč a zvuk, ale pouze významy slov. Tento druh písma byl znám ve Střední Americe již kolem počátku našeho letopočtu. Sami Aztékové pokládali za jeho vynálezce boha

Quetzalcóatl (Opeřený had), ovšem písmo a kodexy převzali až ve 14. století od Mixtéků, kteří byli opravdovými mistry v jejich vytváření. Aztékové psali své záznamy buď na vydělanou jelení kůži nebo na listy *papíru* vyrobeného z vláken agáve. Popsané listy se lepily k sobě – vznikla tím jakási leprela dosahující délky až kolem deseti metrů (kodexy).

Výklad kodexů byl udržován ústním podáním ve školách (*calmecac*). Některé z textů byly po *conquistě* opatřeny vysvětlivkami psanými latinkou, ať již ve

Obr. 24. Boj Španělů s Aztéky v závěrečné fázi conquisty. Španělští útočníci vytlačují domorodé obránce z chrámové pyramidy. Vyobrazení pochází z tzv. *Flaxcalského plátna* (Lienzo de Tlaxcala), 16. století.

španělštině či *náhuatlu* (jazyce, kterým hovořili Aztékové a jim příbuzné kmeny patří do yutoaztécké jazykové skupiny). Jak bylo naznačeno, důležitou úlohu pro uchování aztéckých textů sehrál *calmecac*. V aztéckém státě existovaly dva druhy škol: *calmecac* a *telpochcalli*. Obě se od sebe lišily obsahovou náplní. Zatímco *telpochcalli*, škola pro nižší vrstvy, zařazovala do svých učebních osnov hlavně nauku o zacházení se zbraní, řemeslech a zemědělství, osnovy *calmecacu* byly mnohem bohatší: čtení, psaní, astronomie, rétorika a další předměty. Jedním z vyučovacích předmětů v *calmecacu* byla i výuka v psaní veršů, dalo by se říci výuka praktickému básnictví.

Aztécká literatura zahrnuje tři hlavní útvary: První obsahuje *zprávy předků*, to znamená ústní tradici opřenou o rukopisy a přenášející z pokolení na pokolení náboženské záznamy, mýty, popis rituálních

ceremoniálů, znalosti z medicíny a vzpomínky na historické události. Druhou skupinu tvořily *morálně-filozofické texty*, které Aztékové chovali ve velké oblibě. Třetí součástí aztécké literatury byla *poezie*, úzce spjatá s hudbou a tancem. Básně se často přednášely za zvuku rytmických hudebních nástrojů. Básníka a zpěváka označuje slovník náhuatlu shodným slovem *cuicani*, což je jasným dokladem toho, že tato umění spolu souvisela. Právě v poezii se výrazně uplatnilo poetické nadání Aztéků. Aztécká literatura nezahynula s pádem Tenochtitlánu v roce 1521, stejně tak jako nezahynuli Aztékové. Zůstala zachována péčí španělských misionářů, kteří za pomoci dnes již mnohdy anonymních indiánských informátorů sbíra-

li a shromažďovali aztécké texty a zároveň vzdělávali první představitele indiánské inteligence.

Kvetoucí hlavní město, nádherné paláce a chrámy, rozsáhlé náboženské slavnosti spojené s krutým obětním ritem, imaginativní náboženství stojící na

hrozných katastrofických základech, zjemnělá křehká poezie ... až do těchto krajních úvratí dospěli Aztékové ve svém prudkém expanzivním růstu. A pak se objevila první znamení příchodu něčeho nového, neznámého – vpadli sem Španělé ... (obr. 24).

Struktura mezoamerické společnosti

Základem mravního kodexu všech hlavních mezoamerických společností byla naprostá podřízenost náboženskému kultu, který mohl oscilovat od poměrně primitivních mytologických představ přes složité polyteistické komplexy (někdy s výrazným katastrofickým podtextem) až k náznakům monoteismu a počátkům filozofického myšlení v evropském pojetí (*Nezahualcōyotl*). V maysko-toltécko-aztéckém okruhu hrálo nesporně určující úlohu i uctívání boha-hrdiny *Quetzalcóatl* (u Mayů *Cuculcána*), důsledného odpůrce krvavých lidských obětí.

Modelově tato pojetí ukážeme zejména na příkladech snad nejvýraznějších mezoamerických civilizací – aztécké a mayské.

Celé aztécké myšlení bylo ve své podstatě podřízeno katastrofickému schématu – jejich „současný svět“ byl již čtyřikrát zničen, čekala ho katastrofa pátá. Tě by snad bylo možno zabránit *dodáváním síly a pohybu* bohům, kteří jsou za chod univerza zodpovědní. Sílu dávala nejcennější tekutina světa a božstvům milá potrava – lidská krev, zdrojem samopohybu bylo tepající lidské srdce. Z těchto idejí vychází na první pohled nesmyslný krvavý rituál vytrhávání lidských srdcí *zaživa* z těl obětí a jejich obětování bohům.

Tolik ve velmi zjednodušujícím náčrtu o skutečnosti, jež poznamenala aztécké myšlení a konání tak silně, že v něm zůstalo jen velmi málo prostoru pro cit nejvznešenější – lásku. Přesto však erotiky a láska hrála v aztécké společnosti velkou roli, a to láska milenecká a manželská, láska mezi rodiči a dětmi, láska *romantická* i *tělesná*. Polaritu vztahu k ženě v aztécké společnosti je možno dokumentovat dvěma základními skutečnostmi: jednak existencí *prostitutek*, zvaných *ahuianime* (prakticky v klasickém modelu vnímání Starého světa), jednak velkou úctou aztécké

společnosti k ženám, jež zemřely při porodu; ta se pak promítla do zcela konkrétních představ o jejich zvýhodnění v posmrtném životě.

U Aztéků (na rozdíl od Mayů) existovala jistá, byť omezená volnost v sexuálním životě. Vyjadřuje ji oficiální existence prostitutek (*ahuianime*) a homosexuálů (*cuiloni*), o nichž největší znalec aztécké kultury 16. století Bernardino de Sahagún říká, že „*napodobovali ženy a hovořili ženským hlasem*“. Oběma těmito skupinami ovšem společnost opovrhovala, ne tak jako Inkové homosexuály (kde byla tato sexuální orientace, pokud vyšla najevo, trestána smrtí: zřejmě ani ne tak z morálních, jako ekonomických důvodů – homosexuál neměl děti, důležitou pracovní sílu státu).

Nerovnováha ve vztazích mezi oběma pohlavími spočívala u Aztéků ve skutečnosti (opět známé u mnoha dalších kultur), že sexuální morálka vyžadovala od ženy až do sňatku panenství a po svatbě manželskou věrnost, zatímco muž překročil povolené hranice jen tehdy, když měl poměr s vdanou ženou, jinak mohl mít konkubíny a využívat oficiálně tolerované prostitute.

Pokud se týká vlastního sňatku a následné instituce manželství, mladý muž se mohl ženit ve věku dvaceti let, dívka se mohla vdát v šestnácti letech. Sňatek smlouvali rodiče, ovšem se souhlasem obou mladých lidí. Existoval zákaz incestu a spojení mezi příslušníky téhož klanu.

V den svatby odnesla jedna z *dohazovaček* na zádech nevěstu do ženichova domu. Tam svatebčané vedli květnaté projevy, potom byly cípy přehozů (*serape*, *huipil*) ženicha a nevěsty svázaný jako symbol jejich spojení. Načež starší muži a ženy rozvláčně pronášeli různé rady. Následovala hostina s hojností pálenky *pulque*. Novomanželé se po této zdlouhavé

a únavné proceduře uchýlili do ústraní, kde se po čtyři dny káli a postili. Teprve po uplynutí této doby mohlo být manželství plně realizováno pohlavním stykem.

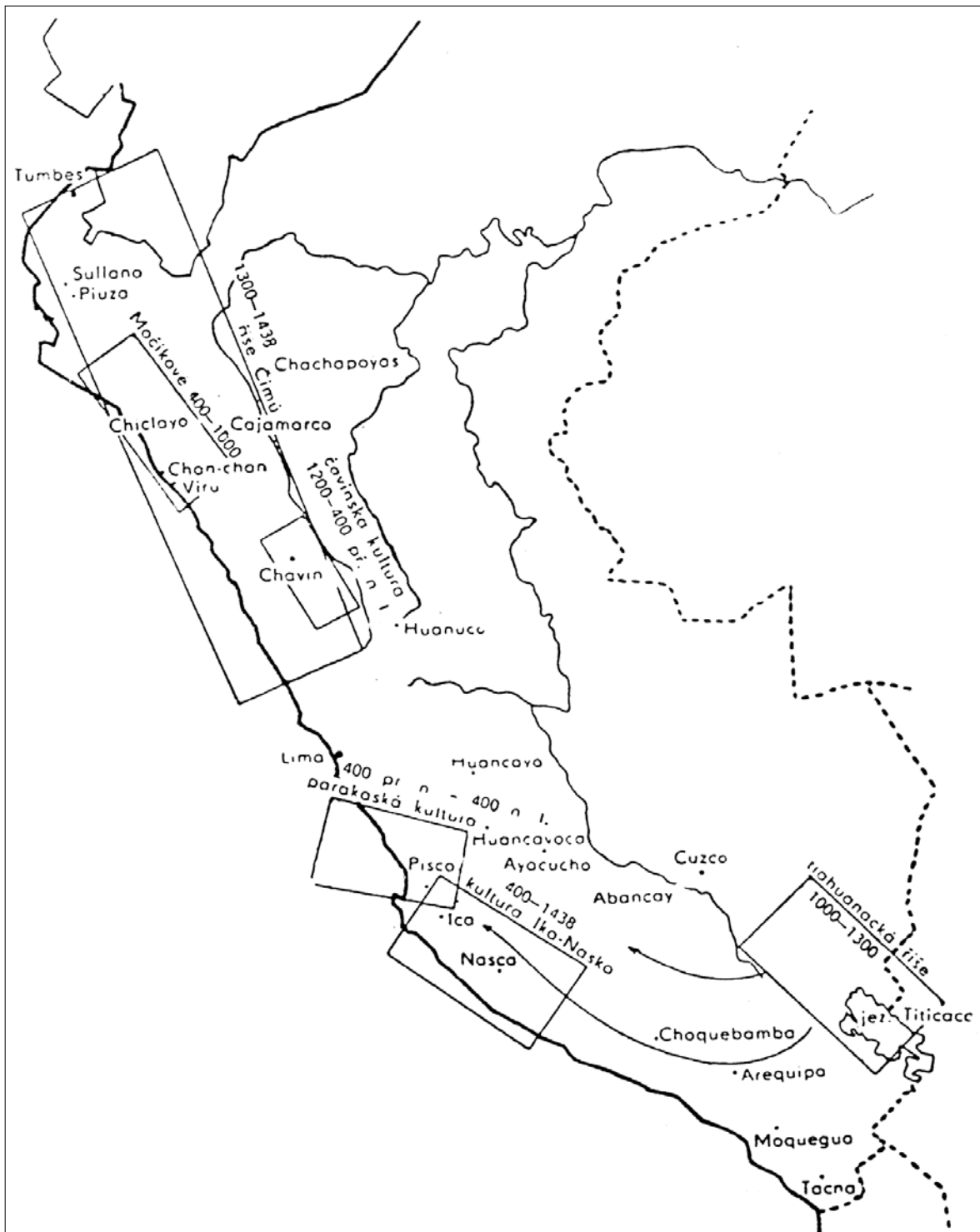
Svévolné opuštění rodiny se považovalo za nevhodné, ale za určitých podmínek mohl soud povolit rozvod. Muž měl právo zapudit ženu, když byla „*neplodná, zlostná a popudlivá nebo zanedbávala domácí povinnosti*“. Žena měla také svá práva: směla odejít od manžela, pokud se nestaral o výchovu dětí nebo jí fyzicky ubližoval. Pojem duševní týrání však Aztékové neznali.

Mayové kontrolovali sexualitu a erotické projevy mnohem přísněji než Aztékové. Do tří až čtyř let vychovávala děti matka. Když bylo mayskému chlapci kolem pěti let, upevnili mu na temeni hlavy malou bílou kuličku. Děvčeti v obdobném věku uvázali kolem pasu provázek, na němž byla upevněna červená lastura jako symbol panenství. Odnětí lastury nebo kuličky před iniciačním obřadem považovala mayská společnost za velmi potupné.

Když chlapci vyrostli, žili zprvu v domě postaveném zvláště pro mladé neženaté muže obce. Scházeli se v něm ke svým zábavám a obvykle tu společně nocovali až do svatby. Dokud se neoženili, pomalovávali se černě.

Jinak mládenci setrvali stále se svými otci. Velký znalec kultury *Mayů* biskup Diego de Landa o tom již v 16. století napsal: „*Provázeli své otce vždy a všude a ve všech záležitostech, takže se z nich stávali stejní modláři, jako jejich otcové; vydatně jim pomáhali v jejich lopotě.*“

Dívky se po iniciačním obřadu staly zralými pro manželství. Byly vychovávány ve skromnosti a pokoře: kdykoliv potkaly muže, obrátily se k němu zády a nechaly ho projít; když mu dávaly napít vody, klopily cudně oči. Matky je učily, jak péci *tortilly*, což bylo zaměstnání zabírající velkou část dne. Ženy vedly domácnost, vařily, předly a tkaly. Pěstovaly drůbež a chodily na trh prodávat zboží, jež vyrobily. Když bylo třeba, nosily břemena po boku svých mužů a pomáhaly jim při setbě a obdělávání půdy.

Obr. 25. Mapa předindických kultur v pobřežní a andské oblasti v letech 1200 př. n. l. až 1473 n. l. Lidé tíwanacké kultury (je vyznačena v okolí jezera Titicaca, kde pravděpodobně vznikla) ve své době zcela ovládli pobřeží.

5. Ethnohistorie Andské oblasti

Tam, kde výškový rozdíl mezi nebetyčnými vrcholy hor a bezednými hloubkami v jejich těsné blízkosti je na celé zeměkouli největší, se od pravěku a starověku úspěšně rozvíjela lidská společnost, souběžně se slavnými civilizacemi Starého světa. V nepříliš příznivých, či dokonce krutých přírodních podmínkách rostla způsobem v mnoha ohledech svébytným, a přesto dosáhla jednoho z vrcholů lidského úsilí v celé dosavadní historii.

Na svazích středních And, a především v jejich údolích, v úzkých povodích krátkých sezonních horských říček navzájem oddělených pustinou, ale i na suchém a chladném pobřeží v sousedství jedné z nejrybnatějších vod světa, v dnešní vnitrozemské Bolívii a v přímořském Peru, též v Ekvádoru a v severním pouštním Chile vznikaly a zanikaly kultury a civilizace jako výsledek důmyslného využívání místních zemědělských zdrojů. Byla to společenství zeměpisnou rozlohou většinou tak malá, že existovala natěsnána vedle sebe, aniž se ovšem příliš ovlivňovala či vůbec dotýkala. Těch drobných bylo daleko více, než kolika zde můžeme, byť i jen ve stručném přehledu, věnovat pozornost (obr. 25).

Snad čtyři a půl tisíce let je v naší době ranému zemědělskému osídlení v *Huaca Prieta*. V 9. až 1. století př. n. l. se *Chavín de Huantár* v horách vyznačoval impozantními stavbami z kamene, ale též zlatými oz-

dobami, jakož i reliéfně provedenými levharty, pumami, kondory nebo hady. Pouze o několik století mladší jsou nálezy z poloostrova *Paracasu* – dobře zachované mumie v jeskyních oděné do kvalitně tkaných a bohatě zdobených látek.

V průběhu 1. tisíciletí našeho letopočtu andský člověk zcela ovládl pobřeží i vysoké hory. Na pobřeží v severním Peru vynikla v prvních devíti stoletích *mochická kultura*: vysokou úroveň vykazovala v mnoha řemeslných oborech i v uměleckém projevu. Jejím nositelům Mochikům dali jméno Španělé – odvozením od názvu řeky Moche. Tato civilizace se zrodila a rozvíjela v uvedené oblasti v prvních deseti stoletích našeho letopočtu. Představovala klasickou kulturu městského typu s rozvinutým zemědělstvím, silně militarizovanou a otrokářskou. Výnosy z dosti úrodné půdy dokázali Mochikové ještě zvýšit důmyslným systémem zavlažování a hnojením *guanem*; zatímco města šetrně budovali v neúrodných částech země. Maso získávali nejen z domestikovaných zvířat a ptáků (hlavně lam a krocanů), ale také lovem a rybolovem.

V údolí řeky Moche nedaleko dnešního peruánského města Trujillo se nalézají významné archeologické památky – Chrám slunce (*Huaca del Sol*) a Chrám Měsíce (*Huaca de la Luna*). Základna první stavby má rozměry 228x136 metrů a do výšky 18 metrů se pne

Obr. 26. Rybáři loví mořské ryby. Kresba podle motivů mochické keramiky (kolem 500 n. l.). Ve vodě se prohánějí mořští lvouni, kteří byli oblíbenou potravou. Čluny jsou taženy mořskými ptáky, jejichž končetiny naznačují, že jde patrně o mytologický výjev.

Obr. 27. Jemná keramika z nazcaské kultury byla zdobena charakteristickými abstraktními motivy; hlavní motiv představovalo kočičí božstvo držící několik hlav.

v pěti terasových stupních. Byla vybudována ze 130 milionů nepálených cihel sušených na slunci (*adobe*) a spojovaných cihlářskou hlinou. Druhý z těchto významných architektonických skvostů stojí na mnohem menší bázi (80x60 metrů). Uvnitř byly objeveny fresky zobrazující zajímavou legendu o vzpouře zbraní proti lidem. Stejně jako u mnoha obdobných staveb či hrobů v Egyptě byly pyramidy citelně poškozeny lupiči, ale tak jako v Egyptě existuje jediný doklad nevyložené hrobky faraona Tutanchamona, známe podobný příklad bohaté hrobky významné osobnosti mochické kultury, která byla objevena v roce 1987 u Sipánu poblíž Lambayeque; tento snad nejbohatší hrob Nového světa bude možná po zhodnocení všech aspektů mít pro předkolumbovskou archeologii podobný význam jako Tutanchamonova hrobka pro egyptologii.

Mochikové obývali řadu údolí na severním pobřeží dnešního Peru. Dodnes lze také obdivovat mnoho pozůstatků, dalo by se říci mochických technických staveb, především zavodňovacích systémů nebo akvaduktů i architektonických děl, například pyramid s barevnými freskami, které zachycují válečné scény. Mochikové dávno před Inky stavěli důkladné silnice, sloužící k přesunům rychlých posílů (*chasqui*) se zprávami, jež byl malovány znaky *pallares*.

Obdivuhodné úrovně dosáhli Mochikové v keramice, která v duchu „naivního realismu“ podává působivé svědectví o jejich každodenním životě (obr. 26). Z mochické keramiky poznáváme, jak se lidé milovali, jak vypadali kněží, lékaři nebo válečníci, vidíme, že příslušníci vysokých vrstev společnosti si malovali tváře, tělo i chodidla, zdobili uši a nosy ...

Současníci tvůrců mochické kultury, lidé *nazcaské kultury*, žijící ovšem na opačném konci peruánského

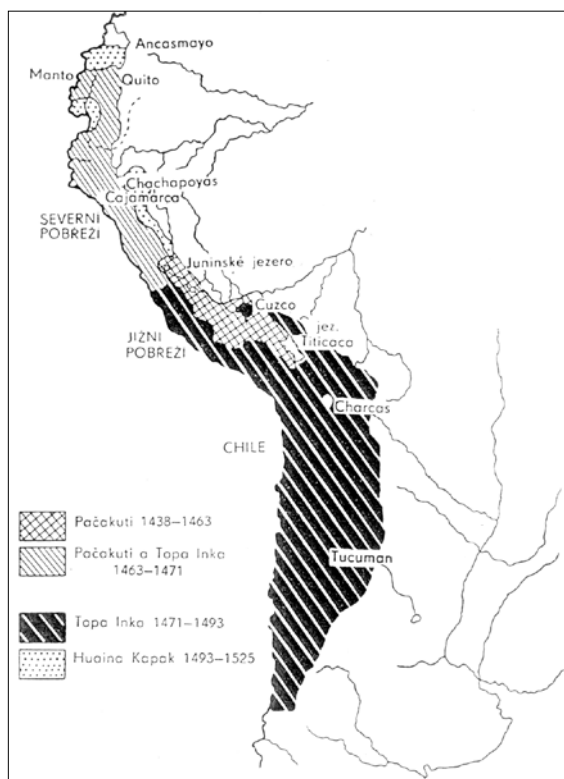
pobřeží, vynikali zvláště v tkalcovství a v keramice (obr. 27), tvarově velice rozmanité a pestře polychromně zdobené, avšak především prosluli vytvářením obrovitých obrazců na planině El Ingenio.

Teprve v našem století začali archeologové zkoumat a na pravé místo zařazovat tyto starobylé kultury, které o tolik staletí, či dokonce tisíciletí předcházely známou klasickou dobu Incké říše.

Vývoj se nezastavil ani v severním Peru, kde se zaskvěla, již v našem tisíciletí, *Chimúská říše* (stát dovedných zemědělců, chovatelů, stavitelů chrámů i měst a tvůrců velice krásné keramiky) s výstavným hlavním městem Chan-čanem. Chimúové byli obyvateli Chimúské říše (nazývané také „Království Chimor“) (1250–1465), která vyrostla na území Mochiků pod silným vlivem kultury Huari a Tíwanaku. Podle legendy připlul první chimúský vládce Naymlapa se svým dvorem po moři ze severu, snad z Mezoameriky. Pod vedením panovníka Nansena-pinka Chimúové ovládli mochické území a malé panství Lambayeque. Za vlády Minchana-samana opanovali všechna pobřežní údolí od Tumbuzu až po dnešní Limu v celkové délce asi tisíc kilometrů. Nejjižnější pevnost říše představovala stupňovitá pyramida Paramonga. Chimúská města, postavená na neúrodné půdě a chráněná silnými zdmi, spojovaly až šest metrů široké silnice, sloužící (stejně jako u Mochiků a později u Inků) posílům. Chimúové prosluli obchodováním s pobřežními osadami jižního Peru a severních And. Obchodníci se plavili na balzových vorech s plachtami, zatímco k mořskému rybolovu stačily rybářům totorové čluny. Chimúská říše byla dobyta Inky v roce 1465.

Půda u Chimúů, stejně jako u Mochiků či Inků, patřila vládci a byla přidělena jednotlivým rodinám. Zemědělci zúrodnili pobřežní pouště pomocí zavlažovacích kanálů a pěstovali tam kukuřici, tykev, fazole, maniok, ananas a další rostliny. Moře bylo zdrojem ryb, chaluh, měkkýšů a také soli. Řemeslníci vyráběli vedle drahocenných tkanin i ozdoby z perí, odlévali a tepali ze zlata, stříbra a mědi šperky, obličejové masky, obřadní nože (*tumi*) a v Lambayeque je nádherně vykládali smaragdy a tyrkysy. Nejmocnějším chimúským božstvem byla bledá luna *Si*. Inkové nazývali obyvatele Chimoru Yunky (kečujsky Yunca).

Ve vnitrozemí vznikaly rovněž první státy. K nejvýznamnějším a z hlediska přírodního prostředí nejpozoruhodnějším patřila *Tíwanacká říše* s hlavním městem Tíwanaku, ležícím 16 kilometrů na jih od jezera Titicaca ve výši téměř 4 000 metrů nad mořem.

Obr. 28. Mapka výbojů, jež vedly k vytvoření Incké říše.

Civilizace Tíwanacké říše se rozvíjela zhruba 1 500 let, od 5. století př. n. l., největšího rozmachu dosáhla ve 4. až 8. století. Prosperita byla zajištěna neobyčejně racionálně rozvinutým zemědělstvím, které (jak ukázaly poznatky z nedávno provedených experimentů) převyšovalo dnešní úroveň agrikultury v této jinak málo výnosné a pro život drsné vysokohorské oblasti. A tak měli tíwanačtí *Aymarové* dobré hospodářské podmínky a zázemí i pro organizování velkolepých megalitických stavitelských projektů, které se uskutečnily zejména v Tíwanaku.

Zrod a následný prudký a expanzivní růst *Incké říše* představuje ve vývoji civilizačních center v jihoamerické andské oblasti závěrečnou epochu, v níž Inkové navazují na dlouhý sled předcházejících kultur (obr. 28). Počátky jejich pozdějšího mocného impéria jsou velmi skromné. Zdá se, že na přelomu 12. a 13. století tvořili skupinu jedenácti občin (*ayllu*) kolem svého kulturního centra Cuzka. Stejně jako u mezoamerických Mayů a Aztéků, také u Inků bylo základem ekonomiky zemědělství, v tomto případě založené především na pěstování brambor, chovu lam a alpak. V Incké říši rovněž existovala povinnost účastnit se veřejných

Obr. 29. Staří Peruánci si zaznamenávali číselné údaje pomocí provázků; na rozdíl od Aztéků a Mayů užívali desítkovou početní soustavu. Písmo neznali, ale kombinací čísel a různobarevných provázků dokázali sdělit velké množství informací, hlavně statistického charakteru. Nedochovaly se bohužel žádné spolehlivé doklady o jejich významu. Rozluštěny byly pouze čtyři, jejichž čísla mají zřejmě astronomický smysl. Vazač *quipu*, takzvaný *quipukamay*, byl v Tahuantinsuyu počtářem a statistikem. Vyobrazení z kroniky Felipe Guamana Pomy de Ayala.

prací, především při budování silnic, chrámů nebo pevností.

První inčtí panovníci – Manco Capac, Sinchi Roca, Lloque Yupanqui, Mayta Capac, Inca Roca, Yahuar Huacac – mají zčásti mytický charakter. Jejich vláda pokrývá poměrně dlouhé období od počátku 13. století do třicátých let století patnáctého. Ani jeden z nich nepodnikal válečná tažení, aby rozšířil vlastní državy. Jednotlivá města sice čas od času organizovala nájezdy a vítězové pak vybírali tribut od poražených, ale není možné hovořit o žádném politickém sjednocování, jež by směřovalo k založení centralizovaného státu. Základy k němu položil teprve na počátku 15. století Wiracocha Inca, který upevnil svou moc na území sahajícím do vzdálenosti asi půl stovky kilometrů od Cuzka. Se systematickou expanzí začal až jeho syn

Pachacuti (1438–1471). Dobře organizovaná armáda Inky Pachacutiho, jejíž vojáci se rekrutovali především z příslušníků porobených kmenů, okupovala nejdříve aymarskou oblast v okolí jezera Titicaca, na severu dospěla až k rovníku a obsadila území dnešního Ekvádoru a část jižní Kolumbie. Pod vládou Inků se dostalo rovněž celé peruánské pobřeží a po tvrdých bojích byla dobytá i významná Chimúská říše. Pachacuti dal kolem poloviny 15. století vystavět obrovské pevnosti Sacsahuamán a Machu Picchu v oblasti Cuzka, které dodnes udivují svou obdivuhodnou architekturou. Sacsahuamán sloužil zřejmě i jako úkryt pro obyvatelstvo v době válečného ohrožení.

Inka Tupac Inca Yupanqui (1471–1493) se pokusil proniknout do tropických pralesů Bolívie, brzy však byl nucen se stáhnout a potlačit aymarské povstání. Pak se zaměřil na expanzi jižním směrem. Jeho vojsko překročilo poušť Atacama a vpadlo do Argentiny, kde porazilo bojovné Araukány. Huayna Capac (1493–1527) pak dovršil expanzi v jižních Andách a upevnil celou říši. Po jeho smrti vzplanul prudký boj o trůn mezi jeho legitimním synem Huáscarem a levoobčkem Atahualpou. V občanské válce posléze zvítězil Atahualpa, který měl k dispozici zkušenější vojenské oddíly a zároveň oba nejlepší generály tehdejší říše Inků – Quisquise a Chalcuchimu. Vítězství dosáhl v roce 1532, v době, kdy se španělští dobrodruzi v čele s Franciskem Pizarrem vylodili na peruánském pobřeží. Uprostřed mírového vyjednávání upadl Atahualpa do španělského zajetí a 29. srpna 1533 byl zardoušen. Jeho smrt znamenala konec andské veleříše.

Zdá se, že říše Inků byla jedním z nejlépe organizovaných státních útvarů v tehdejšímu světě. Bezchybně fungující administrativní hierarchie se vyznačovala jednoduchostí. Říše byla rozdělena do čtyř provincií: severozápadní (Ekvádor, severní a střední Peru), jihozápadní (jižní Peru), východní (východní Peru) a jiho-východní (náhorní plošina, jezero Titicaca, převážná část Bolívie, severozápadní Argentina a severní Chile). Toto rozdělení vyjadřoval i oficiální kečuánský název inckého státu – *Tahuantinsuyu*, „Země čtyř částí“. V hlavním městě každé provincie sídlil guvernér, spřízněný s panovníkem. Čtyři guvernéri tvořili nejvyšší státní radu, která se scházela v hlavním městě Cuzku a předkládala panovníkovi své návrhy. Guvernérům byli podřízeni náčelníci – *kurakové*. Svou funkci dědili a jejich význam závisel na počtu obyvatel (10 000, 5 000, 1 000 a 100), jež měli pod svou vládou. Na dolním stupni správního žebříčku stáli předáci pro 50

Obr. 30. Práce a odpočinek ve starém Peru. Kresby z kroniky Felipe Guamana Pomy de Ayala. První obrázek ukazuje mladou kečujskou ženu u stavu, jak tká látku, kterou odvede do státního skladu. Podle jejího oblečení, zdobeného širokým pásem a podle umělé deformace lebky lze soudit, že patří k majetnější vrstvě. Používá stav jednoduchého horizontálního typu, který byl tehdy rozšířen po celém Peru. Druhý obrázek zachycuje spící manželský pár. Mladí manželé leží na dřevěné pryčně, na stěně visí jejich sandály, šňůry a další součásti oblečení.

a 10 lidí; jejich funkce nebyla dědičná. Na vrcholu celé sociální pyramidy měl své místo panovník – *Inka*. Od mládí mu kněží vštěpovali, že je přímým potomkem Slunce a že vládne na zemi jako živý bůh. Inka měl absolutní moc a jeho postavení bylo natolik výlučné, že se směl oženit pouze s vlastní sestrou.

Organizovanost byla výrazným rysem historického údobí říše Inků. Územní expanzi doprovázela důsledná akulturace podmaněného obyvatelstva, jemuž byl vnucen nejen jazyk dobyvatelů, ale i náboženství a zvyky. Tento systém byl v některých ohledech téměř dokonalý a incký stát v té době měl jako jediný na světě jasný sociální program: obecný lid v říši – *hatunruna* – byl rozdělen do dvanácti věkových tříd. Poslední z nich, lidé starší šedesáti let, byli zproštěni jakékoli práce, lidé nad padesát let pracovali podstatně méně. Kdo nemohl pracovat vůbec – nemocní, vdovy, stejně jako již zmínění „*důchodci*“ –, dostával od státu veškeré zaopatření, zejména stravu a oděv. Paralela s utopickým socialismem je nasnadě.

Prísna společenská stratifikace se odrážela v rudimentárním školství, podobně jako u Aztéků. Pouze

děti nobility směly navštěvovat jedinou školu v Cuzku. Během čtyřletého studia se žáci v prvním roce učili jednotnému státnímu jazyku *kečuua*, v druhém roce studovali náboženství a rituály, v třetím se seznamovali s mnemotechnickou pomůckou *quipu*, poslední rok byl věnován studiu historie, mravů, především však vedení záznamů s pomocí *quipu*. *Quipu* byly provazce s množstvím dalších bočních provázků, na něž se v určitých vzdálenostech navazovaly uzly; velkou důležitostí pro správné čtení měla zřejmě i různobarevnost (obr. 29).

Justiční systém přihlížel k původu viníka: čím bylo jeho postavení nižší, tím vyšší byl trest. Spravedlnost byla vždy velmi přísná, často krutá. Velkým proviněním byla vražda, ovšem takřka na stejné úrovni byla

i lenost. Rozsudky odsuzovaly, zvláště v případech recidivy, téměř vždy k smrti.

Jedním ze základů hladkého fungování administrativního systému Inků byly dokonale udržované silnice. Hlavní z nich spojovaly Cuzco s pobřežím a s náhorní plošinou. Říční údolí a horské strže byly překlenuty visutými mosty o šířce dvou až tří metrů, upletenými ze silných vláken aloe. Po silnicích dopravovali zvláště kuryři dnem i nocí zprávy, zaznamenané v quipu. V pravidelných intervalech byly u silnic vybudovány jakési *poštovní stanice*, kde čekali čerství běžci k plynulé výměně. Silnice také sloužily k rychlé přepravě vojenských oddílů i státních úředníků v nosítkách.

Stejně jako Aztékové, rovněž Inkové byli vynikajícími architekty. Připomněli jsme již impozantní stavby pevností, dokonale dálnice, opomenout však nelze ani paláce nobility. Megalitické stavby, dokonale spojování kamenných bloků na sucho a tvarování kamenných monolitů jednoduchými nástroji představují vrchol kamenického umění. Nejlepší ukázky incké architektury se nacházejí na území Peru v Cuzku (Cuzco), Sacsahuamán, Tambomachay, v údolí řeky

Urubamby (Pisac, Ollantaytambo, Machu Picchu), ale také v Ekvádoru (Inga-Pirka) nebo Bolívii (Incallac-ta). Více než v sochařství vynikali obyvatelé And v keramice, která udivuje různorodostí tvarů i zdobného dekoru, stejně jako pečlivostí propracování. Podobnými charakteristikami vyniká i incké tkalcovství (obr. 30). Řemeslná výroba se soustřeďovala do měst, kam byli svázeni význační řemeslníci a umělci z celého rozlehlého území Tahuantinsuyu.

V chrámech Cuzka a celé říše uctívali Inkové řadu bohů přísně hierarchicky seřazených. Nejvyšším z nich byl Con Ticsi Viracocha, stvořitel světa a ostatních bohů. Mezi těmi, které Viracocha stvořil, byl i bůh Tahuantinsuyu, k němuž se věřící bezprostředně obraceli – Inta („Zlaté Slunce“), legendární božský předek panující dynastie. Můžeme předpokládat, že z jména tohoto zlatého boha je odvozen i název dynastie Inka. V pořadí důležitosti se za Intu řadil Illapa – bůh počasí, hromu a blesku. Lidé jej žádali zejména o dešť. Ženou Inty byla Mama Quilla – bohyně Měsíce. A stejně byla uctívána Venuše a mnoho dalších hvězd a souhvězdí.

Inko-kečuánská společnost

Projevy sexuality a erotiky v každodenním životě takzvaných *vrcholných civilizací* předkolumbovské Ameriky (Aztéků, Mayů a Inků) jsou výrazněji citelné především u jihoamerických Inků. Inkové byly jedinou z uvedených kultur, kde byl běžný předmanželský pohlavní styk: stát, církve i společnost jej tolerovaly, protože panenství se nepokládalo za nic důležitého. Jedinou výjimkou byly *Panny Slunce* – *Aclla cuna*, jež představovaly pozoruhodnou inckou instituci související s náboženstvím. Tahuantinsuyu totiž žádalo od svých řadových občanů takřka všechno: muž dával říši a božskému Inkovi svou sílu, práci na polích, službu na státních stavbách či ve vojsku, žena poskytovala krásu a půvab. A tak každým rokem navštěvoval incké vesnice státní úředník (odhadce) – *apopanaca* – hodnotil všechna místní děvčata. Jak název *Panny Slunce* naznačuje, musely být všechny dívky až do návštěvy *apopanaky* neposkrvněné. Proto byl výběr prováděn mezi děvčaty přibližně desetiletými. Státní odhadce rozdělil všechny dívky na dvě skupiny. Zvláště

tě krásné a fyzicky dokonalé panny vybral – odtud také jejich kečuánské jméno *Aclla cuna* – „Vybrané panny“. Dívky, které nebyly vybrány, zůstaly až do svatby ve svazku otcova *ayllu* (občiny). Vybrané panny byly umístěny v *kláštrech* v hlavních městech čtyř provincií Tahuantinsuyu. Tam se čtyři roky na státní náklady učily domácím pracím – vaření, tkaní, předení a dalším činnostem. Když uplynuly čtyři roky, byly Vybrané panny znovu posouzeny. Některé byly dány státním úředníkům a zasloužilým důstojníkům za manželky nebo konkubíny, z ostatních se staly *Mama cuna* („Matky – služebnice boha Slunce“). Tyto „incké vestálky“ přísahaly, že budou žít ve věčné čistotě – ztráta panenství pro ně znamenala jistou smrt. Vykonávaly různé *svaté práce*, například připravovaly jídlo a nápoje k obětním rituálům. V čele všech *Panen Slunce* stála velekněžka – *Coya pasca*. Absolutní nedotknutelnost *Panen Slunce* ovšem neplatila pro Inku, který si mezi těmito ženami vybíral své vedlejší ženy.

Oženit se a vdát bylo v Tahuantinsuyu občanskou povinností. Muž měl při výběru partnerky relativně volnou ruku. Když si však muž do dvaceti let věku a dívka do osmnácti let nevybrali životního partnera sami, zasáhl opět všemocný incký stát. V určený den se museli všichni svobodní muži a svobodné dívky vymezené věkové kategorie dostavit do krajského města a úředník zvaný *tuki-ru-kuk* („ten, kdo všechno vidí“) podle vlastního uvážení vytvářel z doposud svobodných manželské páry. Proti takovému „vynucenému sňatku“ nebylo odvolání.

O formách uzavírání manželství ve vládnoucích vrstvách máme poměrně ucelené informace, zato o svatbě prostého občana je známo jen velmi málo. Spíše než láska byly pohnutkou k manželství (jako prakticky všude jinde na světě) důvody hospodářské. Vyhlédl-li si muž ženu, začal pravidelně navštěvovat dům jejího otce a pomáhat mu s prací (totéž známe i u Indiánů v Severní Americe).

Svatební obřad prostých Inků byl jednoduchý: snoubenci si podali ruce a pak následoval půvabný idylický zvyk vyměňování sandálů (žena ani v tomto

nuzném životě nebyla jen bezprávnou konkubínou nebo otrockou služebnicí). Po svatbě žil prostý Indián v přísné monogamii, a protože žena připravovala potravu i nápoje, znamenala její smrt vždy pohromu. Polygamie se připouštěla jen ve vládnoucích vrstvách, sám Inka (*vyvolený*), jenž si bral kvůli udržení božského majestátu za manželku vlastní sestru, míval více než sedm set konkubín. Pro *vyvoleného* nebyla tedy smrt manželky takovým neštěstím; jeho vedlejší ženy však hlasitě a vytrvale naříkaly, protože doufaly, že tímto projevem soustrasti dosáhnou postavení hlavní manželky. Chlapci z vládnoucí vrstvy vyrůstali až do své svatby se stejně starými chůvami, které se stávaly jejich souložnicemi. Siroťci ze špičky společnosti žili často u bezdětných vdov, které je vychovávaly a zasvěcovaly do pohlavního života. Nic takového ovšem nečekalo na *prostého* občana Tahuantinsuyu; ten našel ve svém monogamním životě velmi málo příležitostí k nějakým variacím na erotická a sexuální témata, a pokud snad někdy měl nadměrné milostné touhy, pohltilo je téměř určitě vyčerpání z těžké, přísně kontrolované práce.

Alois Mikulka, *Zvěstování*, 1987, olej na plátně, 120x85 cm.

6. Ukázky ze slovesnosti a literatur předkolumbovské Ameriky

6.1. Slovesnost Karibských Indiánů

První část malé antologie textů z předkolumbovské Ameriky, kterou tvoří ukázky ze slovesnosti karibských etnik, je založena na pramenné bázi vycházející z prestižních kubánských publikací: Flora Basualto de Monroya, *Cuentos y leyendas cubanas* (La Habana 1968), *Leyendas cubanas*, ed. a úvod Salvador Bueno (La Habana 1978).

Přináší dva mýty sibonejských Indiánů. Je třeba ovšem ihned dodat, že k *indiánské slovesnosti* Karibské oblasti je třeba přistupovat velmi obezřetně, a to z několika důvodů. Předně si musíme uvědomit, že předkolumbovská slovesnost tohoto areálu, pokud se vůbec dochovala, bývá namnoze silně ovlivněna poz-

dějšími motivy evropskými a afrokaribskými. V konkrétním případě Kuby pak nelze opominout migraci yucatanských Mayů v 19. století, která se do místního indiánského folkloru také podstatně zapsala.

O karibských předkolumbovských písňových a tanečních útvarech *areitos* se dochovaly jen stručné zmínky ve zprávách prvních conquistadorů, *jejich textovou ani melodickou podobu bohužel neznáme*. Španělé je obvykle nazývali *arsyty*. V jejich skládání a interpretaci údajně vynikala *haitská královna Anacaona*, kterou ani její krása ani její vstřícnost vůči nově příchozím nezachránila před smrtí, jež ji postihla, krutě a zrádně, z rukou Španělů.

Guanaroca

(Sibonejský mýtus z Kuby, 18. století)

Na jihovýchod od nádherného zálivu Cienfuegos se rozkládá slaná laguna, do níž vlévá část svých vod řeka Arimao. Je to jezero Guanaroca, na jehož lesklé hladině se odráží bledá Luna, sladká Maroya, dárkyně rosy a ochránkyně lásky sibonejských Indiánů.

Podle dávného vyprávění starých Sibonejů je Guanaroca skutečným odrazem Luny na zemi.

V pradávných dobách Slunce, Huión, opouštělo pravidelně jeskyni, kam se uchýlovalo, vystupovalo na nebe a zářilo na zemi

Ocon, štědrá a úrodná, ale zatím osamělou a bez lidí. Huión si proto moc přál stvořit člověka, který by ho obdivoval a uctíval a každý den čekal na jeho východ a viděl v něm mocného pána tepla, světla a života.

Velkým kouzlem dal Huión vzniknout Hamaovi, prvnímu člověku. Hvězdný král již měl někoho, kdo ho uctíval, kdo ho každé ráno zdravil s radostí z veselých údolí a vysokých hor. To Huiónovi stačilo a víc se o Hamaa nestaral. Tomu však velká láska ke Stvořiteli nestačila naplnit srdce, cítil se osamělý uprostřed nádherné přírody plné bujného rostlinstva, jež byla obydlena tvory, kteří tvořili páry a milovali se. Uprostřed projevů všeobjímajícího života a lásky cítil Hamao, jak jeho duše slábne, a prázdnota jeho osamělého života ho rmoutila.

Citlivá a něžná Maroya, Luna, se nad Hamaem slitovala, a aby jeho bytí na zemi zpříjemnila, dala mu družku. Stvořila první ženu na světě – Guanaroku. Radost prvního člověka byla nezměrná. Konečně i on měl někoho, s kým se mohl dělit o radosti i starosti, zábatu i práci. Ti dva se milovali s neuhasitelnou vášní, protože doposud nepoznali znechucení. Z jejich spojení se zrodil první syn Imao.

Guanaroca, jako každá matka na světě, věnovala všechnu svou něhu synovi a jeho otec začal žárlit, cítil se tak odstrkovaný, až se mu nakonec v hlavě zrodila strašlivá myšlenka. Rozhodl se, že šťastnou matku o syna připra-

ví. Jednou v noci využil toho, že Guanaroca tvrdě spala, sebral něžné děťátko a odnesl ho daleko do lesa. Horko a hlad přivodily slaboučkému tvorečkovi smrt. Tu otec, aby svůj čin zahladil, popadl obrovskou tykev, vyřízl do ní díru a vložil dovnitř vychladlé tělíčko. Nakonec tykev zavěsil na větev stromu.

Když se Guanaroca probudila a zjistila, že muž i synek zmizeli, vydala se je spěšně hledat. Zoufale bloudila lesem, volala milované bytosti, až pak, zmožena těžkou únavou, padla na zem. Tu zahlédla tykev upevněnou na větvi blízkého stromu. Ať již to bylo vrozenou zvědavostí, která se projevila už u této první ženy, nebo podivným tušením, Guanaroca pocítila silné nutkání vylézt na strom a tykev sundat.

Viděla, že je děravá, a zdálo se jí, že uvnitř leží tělíčko zbožňovaného syna. Její bolest byla tak veliká a pohnutí tak silné, že jí ruka zeslábla a tykev jí vyklouzla a upadla na zemi. S úžasem se dívala Guanaroca na rozbitý plod, z něhož vycházely ryby a želvy, od nejmenších až po největší, a veliké množství vody, která stékala po úbočích kopce. A pak se stal zázrak. Ryby se proměnily v řeky protínající kraj Jagua, největší ze želv se změnila v poloostrov Majagua a ostatní v různé veliké ostrovy a ostrůvky. Horké slzy nešťastné matky oplakávající bezútěšně milovaného syna naplnily lagunu a vodní bludiště, které od těch dob nesou její jméno: Guanaroca.

Jagua

(Sibonejský mýtus z Kuby, 18. století)

Hamao, jemuž snad bůh zasel do srdce žárlivost, zažil svou první bolest. Guanaroca zase první a nejsilnější žal, jaký může matka prožít jen nad ztrátou dítěte. Guanaroca mu však odpustila a potom se jim narodil druhý syn Caunao.

Jeho dětství, které trávil pod ochranou láskyplné náruče své matky, bylo klidné a šťastné. Chlapec vyrostl v muže a pocítil jakýsi neklid a hluboký smutek. Nechápal své rozpoložení, které ho vedlo až k lhostejnosti k životu. Jednoho dne se při návratu

do své osamělé chýše zastavil a pozoroval dva ptáčky, kteří se k sobě hezky měli na větvi stromu. Tu pochopil příčinu svého zármutku – byl na světě sám. Neměl družku, kterou by mohl pohladit a jež by zahrnovala něžnostmi jeho, neměl společníci, jíž by mohl vyprávět o svých starostech, ale i snech a nadějích.

Na světě žila jen jedna žena, byla to však Guanaroca, která mu dala život.

Caunao se toulal po kraji a marně se snažil zaplašit svou samotu. Jednou si povšiml bujně rostoucího, dosti vysokého stromu s kulatou korunou. Z jeho větví visela hojnost velkých, protáhlých, nahnědlých plodů. Mnohé z nich, zcela zralé, padaly na zem, pukaly a ukazovaly dřeň plnou drobných semínek.

Caunao pocítil neodolatelnou touhu ovoce ochutnat, a tak si vybral jeden z nejkrásnějších plodů a lačně se do něho zakousl. Plod měl sladkokyselou chuť a Caunao v něm našel zalíbení. Zjistil, že ten bohatý pokrm, jehož hojnost mu příroda nabízí, skýtá skvělou potravu získanou bez práce.

Chutnalo mu tak, že si zašel do chýše pro koš spletený z palmových listů s tím, že si ho naplní podivnými plody, které ho tak zaujaly.

Když se vrátil, začal ovoce snášet na hromadu. A právě ve chvíli, kdy se je chystal nabrat do koše, prořal volně navršené ovoce měsíční paprsek a před Caunaoem se náhle objevila krásná bytost.

Byla to žena.

Velmi mladá, krásná a usměvavá, s pěkně rostlým tělem, sametovou pokožkou barvy zlata, velkýma něžnýma očima, usmívajícími se ústy a dlouhými černočernými vlasy.

Caunao ji pozoroval s rostoucím vytržením. Jako kouzlem cítil, že z jeho srdce prchá smutek a melancholie. A radoval se, že už nebude kráčet cestou života osaměle. Má koho milovat a kým být milován.

Krásná družka, jež se zrodila z doteku měsíčního paprsku a hromádky ovoce, byla darem od bohyně Maroyi a stejně tak, jako rozptýlila samotu prvního muže Hamaa, když mu seslala Guanaroku, chtěla rovněž rozjasnit život jejich syna, a tak ho také obdařila ženou.

Caunao ženu miloval od prvního okamžiku veškerým žářem svého mladého srdce žízňícího po něžnostech. Učinil ji matkou svých dětí.

Ta druhá žena se jmenovala Jagua, což znamená bohatství, ale také pramen a počátek. Jméno Jagua pak dostal také strom, z jehož plodu žena vzešla, a který byl proto považován za posvátný.

Právě Caunaoova manželka přinesla kubánským domorodcům, mírumilovným Sibonejům, zákony, naučila je lovit, obdělávat pole, zpívat, tančit a léčit nemoci.

Guanaroca byla matkou prvních mužů, Jagua matkou prvních žen. Synové Caunaoovy matky Guanaroky obtěžkali Jaguiny dcery a z těchto prvních párů vzešly všechny lidské bytosti, které osídlily zemi.

6.2. Mayská literatura

Antologie textů z mayského písemnictví je založena na bázi původních indiánských pramenů, publikovaných v různých edicích (viz kap. 7. Prameny a literatura). Dále bylo použito následujících textových edicí: *Popol Vuh. El libro del común de los Quiches* (La

Habana 1972); A. Barrera Vásquez – S. Rendón, *El libro de los libros Chilama Balama* (México 1963); A. Arias-Lareta, *Literaturas aborígenas de América. Azteca, Incaica, Maya-Quiché* (Buenos Aires 1951); G. Baudot, *Les lettres précolombiennes* (Toulouse 1976).

Popol Vuh

(kolem poloviny 16. století)

Spis *Popol Vuh*, posvátná kniha mayských Quicheů, je považován za vrcholné epické dílo nativní Ameriky. Byl sepsán se vši pravděpodobností quichesky kolem poloviny 16. století a zapsán dobovou kastilskou ortografikou. Podle různých editorů bývá různě členěn. Základní kritická edice rozvrhuje látku do čtyř částí (stvoření), komponovaných do 47 kapitol; obvykle 1) stvoření světa a pokusy o stvoření lidí, zničení nepodařeného lidstva a nepravých božstev; 2) o vítězství světla nad tmou a činech božských reků v Xibalbě (říše mrtvých, smrti); 3) doba předků, čekání na světlo a putování z pravlasti; 4) líčení etnogeneze Quicheů a podrobení ostatních kmenů. Motivicky lze v díle najít tři časově oddělitelné vrstvy: mezoamerickou (motiv stvoření lidí z kukuřice), quichesco-toltéckou (cyklus o bratrech dvojčatech) a vlastní vrstvu maysko-quicheskou (prvky etnické historie). *Popol Vuh*, často nazývaný Guatemalskou biblí, podle některých autorů anticipuje *lo real maravilloso* („reálné zázračno“) moderní iberoamerické literatury (viz heslo „magický realismus“ ve Výkla-

domém rejstříku důležitějších jmen a pojmů). Často je uváděn výklad R. Girarda (1960), podle něhož je *Popol Vuh* – kniha bytostně ezoterická – symfonií času, v němž se odehrává vznik a vývoj světa chápaný katastroficky. Základní tematické bloky nejsou v čase posloupné, nýbrž paralelní: každý z nich je vlastně rozdělen do čtyř kosmogonických epoch. Na rozdíl od autentického písemnictví mayských kodexů a patrně předhispánských aztéckých kodexů skupiny Borgia je *Popol Vuh* dílem sice latinizovaným, ale ve srovnání s jinými analogicky zprostředkovanými památkami nativní Ameriky je tematicky i konstrukčně dílem vrcholným. Je prokazatelně zakotven v předkolombovské tradici. Na počátku 18. století jej objevil dominikánský misionář F. Ximénez, který pořídil opis quicheského textu a přeložil jej do španělštiny. Tento překlad vydal poprvé K. Scherzer (1857), jeho quicheskou předlohu publikoval o čtyři roky později Brasseur de Bourbourg (1861). Nejlepší kritické vydání založené na dostupné dokumentaci (zvláště tzv. rukopis z Chichicastenanga) pořídil M. S. Edmonson.

Popol Vuh

(úryvek)

Toto je počátek starých příběhů o zemi zvané Quiché. Tady vypíšeme, tady začneme vyprávět staré příběhy, počátek a původ všeho toho, co se odehrálo ve městě Quiché, učiněno všemi kmeny Quiché. A zde také ukážeme, oznámíme a budeme vyprávět o všem, co bylo skryto, o všem, co bylo odhaleno Tzacolem, Bitolem, Alohem a Quaho-

lomem, kteří jsou nazýváni Hunahpú-Vuch a Hunahpú-Utiú, Zaqui-Nimá-Tziis, Tepeu Gugumatz, U Quuc Cho, U Quuc Paló, Axá Lah, Ah Raxá Tzel. Tak jim říkají.

A současně budeme vyprávět o společné Pramáti a o společném Praotci, jejichž jména jsou Ixpiyacoc a Ixmucané, ochránci a dobrodinci, dvojctihodná bába a dvojcti-

hodný děd, jak jsou nazýváni ve vyprávěních Quiché, když se vypráví o všem, co učinili v počátcích života, v počátcích dějin.

A toto vše píšeme už po zákonu Božím, v čase křesťanském. Jen proto vyjevujeme toto vše na světlo světa, protože už není Popol Vuh, kde jsi jasně mohl vidět náš příchod z druhé strany moře, vyprávění o naší temnotě, kde jsi mohl jasně vidět i úsvit života. Byla taková původní kniha napsaná před dávnými časy, ale její tvář je skryta mudrcům i myslitelům. Vznešený a velký byl její obraz, její popis toho, jak začalo všechno vznikat, nebe, země, jak bylo učiněno a vyznačeno čtvero jejích stran, jak tyčemi bylo označeno a provazy vyměřeno. Čtvero koutů a čtvero úhlů na nebi i na zemi. – Tak to nazývali Původkyně a Stvořitel, Matka a Otec života a všeho živého. Ten, který dal dech a myšlenku, ta která dala život dětem. Ten, který bdí nad štěstím národů, štěstím lidského rodu, mudrc, který s láskou medituje nad vším, co existuje na nebi i na zemi, v jezerech i v moři.

I.

Toto je zpráva o tom, jak bylo vše na vahách, všechno bylo klidné, nehybné, pokojné, mlčenlivé, pusté na nebi i na zemi. A toto je první zpráva, první výpověď. Nebylo žádného člověka, žádného zvířete, ptáka, ryby, kraba, stromu, kmene, jeskyně, sluje, trávy ani lesa. Jenom nebe bylo. Tvář země byla zahalena; jen tiché moře tu bylo a nebe nad ním. A to bylo vše. Nebylo nic, co by působilo hluk, nebyla žádná věc, která by se hýbala, zmítala, hlučela na nebi. Nebylo nic, co by stálo; jen tichá voda, klidné moře, samotné a tiché. Jinak nic. Žádné bytí. Jen pokoj vládl a ticho v temnotách noci.

Jen Stvořitel, původce, Tepeu, Gugumatz, Stvořitelé dleli tu ve vodě obklopeni jasnou září. Ukryti pod zelenými a modrými pery, a proto nesou jméno Gugumatz, Opeřený

had. Velcí mudrci, velcí myslitelé, to je jejich podstata. A také existovalo nebe a Srdce nebes, takové je jméno toho boha. Tak vyprávěli. A přišlo nyní slovo, přišli spolu Tepeu a Gugumatz v temnotě noci a rozmlouvali spolu. Hovořili a radili se, přemýšleli. Shodli se, spojili svá slova, spojili své myšlenky. A tehdy, jak přemýšleli, ukázalo se jasně, že bude-li úsvit, bude i člověk. A pak rozvažovali o stvoření a růstu stromů a lián, o zrození života a stvoření člověka. Tak přemýšleli v temnotách noci skrze Srdce nebes, které se nazývá Huracán.

První se jmenuje Caculhá Huracán. Druhý je Chipi-Caculhá. Třetí je Raxa-Caculhá a tito tři jsou Srdce nebes. Tito tři se spojili s Tepeu a Gugumatzem, rozvažovali o životě a o světle, o tom, jak učinit úsvit, o tom, kdo opatří potravu a obživu.

„Staň se tak, nechť se naplní prázdno!“

„Nechť voda ustoupí a uvolní místo, ať se uvolní a upevní země!“

Tak říkali.

„Nezíská slávu ani velikost toto naše dílo, tento náš výtvar, dokud nebude učiněn, dokud nebude stvořen člověk. Tak říkali a hned stvořili zemi. Takto to vpravdě bylo, takto byla stvořena ZEMĚ, řekli si a v okamžiku tu byla. Jako mlha, jako oblak, jako mračno prachu bylo toto stvoření, když se z vody vynořily hory. V okamžiku vyrostly velké hory. Jen zázrakem, jen kouzelným uměním se objevily hory a údolí a současně i cypřišové a borové háje na jejich svazích. A tak naplněn radostí Gugumatz řekl:

„Požehnaný byl tvůj příchod, ó Srdce nebes! Ó Huracáne, ó Chipi Caculho, ó Raxá Caculho.“

„Naše dílo, naše stvoření, bude skončeno,“ odpověděli.

Nejprve se zrodila země, hory a údolí. Byly rozděleny vodní toky a potoky volně protékaly mezi pahorky a vody se rozdělily, když se vztyčily vysoké hory.

Tak bylo ukončeno stvoření země a stvořili ji Srdce nebes a Srdce země, jak zní jejich jména. Ti první ji oplodnili, když ještě nebe dlelo na vážkách a země se ukryvala pod hladinou vod. Tak bylo dokonáno dílo, když provedli, co vymysleli.

II.

Pak stvořili malá zvířátka hor, strážce všech hájů, ochránce hor, jeleny, ptáky, pumy, jaguáry, hady, plazy a zmije, strážce lián.

A řekli Stvořitelé:

„Jen ticho a klid bude pod stromy a liánami? Bylo by dobré, kdyby je někdo hlídal.“ Tak říkali a o tom přemýšleli a rozmlouvali. A v tom okamžiku byli stvořeni jeleni a ptáci. A hned nato jim přidělili obydlí.

„Ty, jelene, spi na březích potoků a v roklinách. Zde budeš žít v houští a trávě, v lesích se rozmnož! Na čtyřech nohách stůj a na čtyřech nohách se pohybuj!“

A hned nato vykázali příbytky malým ptáčkům a velkým ptákům:

„Vy, ptáci, žijte ve stromech a liánách, tam si budujte svá hnízda, tam se množte, tam poskakujte ve větvích stromů, na stvolech lián.“ To řekli jelenům a ptákům, aby věděli, co mají dělat, a aby všichni našli svoje obydlí, svoje hnízdo.

Tak přidělili Stvořitelé každému zvířeti jeho příbytek. A když bylo skončeno stvoření všech čtvernožců i ptáků, obrátili se Stvořitelé ke všem čtvernožcům a ptákům:

„Mluvte, křičte, švitořte, volejte, každý podle svého, každý podle svého rodu.“ To řekli jelenům, ptákům, jaguárům, pumám a hadům.

„Vyslovujte naše jména, uctívejte nás svoji matku a svého otce. Vzápějte Huracána Chipi Caculhá, Raxa Caculhá, Srdce nebes, Srdce země, Stvořitele a Původce, Rodiče, volejte nás, vzápějte nás, modlete se k nám.“ To jim řekli.

Ale nebylo možné, aby mluvili jako lidé, vřeštěli jen, kdákali, štěbetali, jejich jazyk byl

nesrozumitelný, každý vřeštěl jiným způsobem. Když Stvořitel a Původce viděli, že není možné, aby mluvili, řekli si:

„Nedokáží vyslovit naše jména, jména svých tvůrců a rodičů. To není dobré,“ řekli si. (...)

A tak se znovu pokusili stvořit člověka, Stvořitel a Původce, Rodiče.

„Zkusme to znovu! Svítá, vychází Jitřenka, stvořme si ty, jež nás budou živit a krmit. Jak to udělat, abychom byli vzýváni, aby nás vzpomínali na zemi? Už jsme to zkusili se svými prvními díly, se svými prvními tvory, ale nepodařilo se nám dosáhnout toho, aby nás vzývali, aby nás chválili. Zkusme tedy stvořit bytosti poslušné a uctivé, které by nám sloužily, které by nás živily.“ Tak řekli. A pak tvořili ze země, z bláta udělali tělo (člověka). Ale viděli, že to nebylo dobré. To tělo bylo měkké, bez pohybu, nemělo sílu, klesalo, bylo vodnaté, nemohlo hýbat hlavou, tvář mělo obrácenu jen jedním směrem, zrak zastřený, nemohlo se otočit, nemohlo se ohlédnout. Rychle se rozpadalo ve vodě, nedrželo pohromadě.

IX.

Tak dosáhl počet pánů dvacet a čtyři a bylo i dvacet a čtyři velkých domů. A tak vrostla moc a síla národa Quiché. Tak vrostla a zavládla velikost plemene Quiché, když si postavili z kamene a vápna město mezi roklemi. Přicházely malé i velké kmeny před tvář vladaře. Mohutněli Quicheové, rostla jejich sláva a moc, zvláště poté, co zdvihli dům bohů a domy pánů. Oni sami je nepostavili, ani nepracovali, když se stavěl dům Boží a jejich domy. Postavili je jejich synové a poddaní, kteří se rozmnožili.

A nebyli ti poddaní obelštěni, nebyli uloupeni, ani násilím odvečeni, ale skutečně náleželi jeden každý svému pánu, a bylo mnoho jejich bratří a příbuzných, kteří žili společně a společně naslouchali rozkazům každého z pánů. Opravdu si jich vážili a velká byla

vznešenost pánů. Jejich poddaní a synové měli ve velké úctě den, kdy se pánové narodili. Obyvatel venkova i města přibývalo.

A všechny kmeny přicházely a poddávaly se ne proto, že by vkročila válka do jejich území a měst, ale protože vzrůstali kouzelnou mocí vladaře Gugumatze a panovníka Cotuhá.

Gugumatz byl opravdu zázračný vládce. Sedm dní vystupoval na nebesa a sedm dní sestupoval do Xibalby. Na sedm dní se měnil v hada a byl opravdu hadem, na sedm dní se měnil v orla a na sedm dní se měnil v jaguára; vypadal skutečně jako orel, jako jaguár. A konečně dalších sedm dní se měnil v sedlou krev a byl jen sražená krev. Opravdu byla úžasná bytost tohoto krále, všichni ostatní pánové byli naplňováni strachem, když předstupovali před jeho tvář.

Rabinal Achí

(počátek 16. století)

Rabinal Achí („Rabinalský válečník“) je jednou ze dvou divadelních her, které se dochovaly z písemnictví předkolumbovské Ameriky. (Úryvky z druhého dramatu, inckého *Apu Ollantaye*, uvádíme v našem výboru.) Její obsah tvoří střetnutí Rabinala Achí a Queché Achí. Rabinal Achí zvítězí a přivede poraženého protivníka před svého otce. Ten nejdříve

Zpráva o zázračném králi se roznesla a všichni pánové jednotlivých kmenů ji slyšeli. A toto byl počátek velikosti Quicheů, když vládce Gugumatz podal důkazy své moci. Jeho obraz nezmizel z paměti jeho synů a vnuků. A nečinil to všechno jen proto, aby byl zázračným králem; užíval toho jen jako prostředku k vládnutí všem národům, aby ukázal, že jen jeden je povolán vládnout všem kmenům. To bylo už čtvrté pokolení vladařů. Pokolení zázračného vládce zvaného Gugumatz, který byl také Ahpopem a Ahpopem-Camhá. Vladaři zanechali potomky a následovníky a ti vládli a panovali a zplodili syny a ti vykonali mnoho věcí. Tak se narodili Tepeul a Iztayul. Jejich vláda byla pátým pokolením vladařů a každé pokolení zplodilo další syny.

prokazuje zajatci různé pocty a pak jej dá před očima diváků obětovat. Po symbolické smrti Queché Achí následuje tanec všech herců na jevišti, který uzavírá celý děj. Brasseur de Bourbourg rozdělil drama do čtyř výstupů, Georg Raynaud do dvou. Přidržíme se Bourbourgova dělení, které nám připadá z dějového i formálního hlediska logičtější.

Rabinal Achí

(úryvek)

Výstup II.

(Kráľ Jobtoj sedí na nízkém křesle, zdobeném starobylými koberci, a vedle něho kráľovna, jeho manželka, obklopena otroky a sluhy, válečníky Orly a Jaguáry.)

Rabinal Achí:

Buď zdráv králi, buď zdráva královno! Vzdávám díky nebi, vzdávám díky zemi,

protože vy jste zde a šíříte stín své velebnosti pod baldachýnem ze zelených per uvnitř obrovských zdí velikého paláce. Jakož i já zde, vaše statečnost a vaše odvaha, přišel jsem před vaše ústa, před vaši tvář, do velkých síní paláce a přivedl jsem tohoto reka, tohoto hrdinu, s nímž jsem bojoval třináctkrát dvacet dní a třináctkrát dvacet nocí, za vysokými zdmi pevnosti, bez spánku, bez odpočinku.

Nebesa mi ho dala, země mi ho vydala a já ho narazil na hrot svého šípů, silou svého štítu jsem ho zajal a svázal, zajal jsem ho a obtočil bílým lanem, bílým řemenem, se svým toltéckým kyjem a yaquijskou sekýrkou, svými náramky z vykládaných kostí, se svými pouty a čarovnými bylinami. A také jsem tomuto udatnému rekovi otevřel bez reptání ústa, hned mi sdělil jméno svých hor a údolí, před mými ústy, před mou tváří. Je to tento rek, tento válečník, který napodoboval žalostný křik šakala, skučení divoké lasičky za obrovskými hradbami velké pevnosti, aby dráždil a volal tvé sluhy, tvé bojovníky. Je to tento rek, tento hrdina, který nechal zahynout devatenáct tvých poddaných. Je to také tento udatný muž, jenž tě unesl v lázních Ch'Atinibal. Je to také tento válečník, který zničil dvě nebo tři osady v Balmquaku, kde písečná země dosud zní jeho kročeji.

Jak dlouho ještě tvé srdce nechá králi nezlomenou tuto hrdost a odvahu? Cožpak jsme nedostali poselství od našich vznešených pánů a princů z jejich pevností, od Teken-Tijaxa, Gumarmachiho, Taktaziba, Taktazimaje, Cuxumaje, Cuxumá-Ziguána, Cuxumá-Cho,

Cuxumá-Chapa a Cuxumá-Tziquína, taková jsou jejich jména, jejich ústa, jejich tváře. A je to tady, kam přichází zaplatit za svoji odvahu, sem mezi nebe a zemi. Tady rozřízneme jeho život, pod nebem a na zemi, můj pane a vládče, Jobtoji.

Král Jobtoj:

Moje statečnosti, moje odvaho! Díky nebesům, díky zemi! Přišel jsi do velké pevnosti, před má ústa, před moji tvář, přede mne, svého pána a krále Jobtoje. Díky tedy nebesům, díky tedy zemi, protože ti nebe poslalo, protože ti země vydala tohoto reka, tohoto hrdinu, protože byl vržen na ostří tvého šípů, protože jsi ho svázal, protože jsi ho sešněroval, tohoto reka, tohoto hrdinu. Ihned nechť předstoupí před moje ústa, před moji tvář, ať mu vidím na ústa, ať mu vidím do tváře, jaký je to hrdina. Neboť je to právě on, koho jste mi ohlásili, tento statečný rek, tento udatný bojovník. Ať se nikdo ani nepohne, ať ani nehlesne, až bude procházet branou velké pevnosti, neboť tady musí být ctěn, musí být vážen uvnitř velkých zdí tohoto paláce.

Cakchiquelské anály

(1560–1582, po roce 1600)

Cakchiquelské letopisy (*Anales de los Cakchiqueles*) jsou též nazývány *Memorial de Tecpán-Atitlán* nebo *Memorial de Sololá* či *Anales de los Xahil*. Zapsali je dva autoři: v letech 1560–1582 Francisco Hernández Arana Xahilá a po něm pokračoval po roce 1600 Francisco Díaz Gebutá Queh. Dnes je rukopis v knihovně Pennsylvánského muzea a naposledy jej vydal Adrián Recinos. Obsah rukopisu se dá rozdělit zhruba do dvou

částí: strany 1–17 jsou anály do roku 1540; strany 17–96 tvoří místní kroniku městského státu Cakchiquelů. Mytologická část se v zásadě shoduje s mýty *Popol Vuhu* a částečně je doplňuje. Cakchiquelové byli blízcí sousedé a nepřátelé Quicheů. *Cakchiquel* je jednak název jazyka, ale podobně jako u *Quichéů* i etnika a říše, která se rozkládala ve staré Guatemale a jejímž hlavním městem bylo naposledy Iximché neboli Tecpán-Guatemala.

Cakchiquelské anály

(úryvek)

1. Napíši zde krátce několik slov o našich prvních otcích a předcích, o těch, kteří zplodili lidi, kdysi dávno předtím, než se usadili zde na pahorcích a pláních. V dávných dobách, když byli sami ještě králíky a ptáky, takto vyprávějí: když naši otcové a předkové obývali pahorky a údolí Tulánu, ó mí synové.

2. Napíši příběhy našich prvních otců a dědů, kteří se jmenovali jeden Gagavitz a druhý Zactecauh, příběhy, které nám oni sami vyprávěli: totiž, že z druhé strany moře jsme přišli do místa zvaného Tulán, kde jsme byli zrozeni a přivedeni na svět našimi rodiči, ó synové naši!

Takto vyprávěli kdysi otcové a dědové, kteří se jmenovali Gagavitz a Zactecauh, ti, kteří přišli do Tulánu, dva muži, kteří nás zplodili, nás Xahily.

3. A zde jsou jména domů a vesnic Geqachů, Baqaholáů a Zibakihayů.

Katúnů a Chutiahů, takto nazývaní zplodili Baqaholá. Tzanatů a Guquchomů, takto nazývaní zplodili Gakaquchi.

Daqui Ahauhů a Chamon Ahauhů zplodili Zibakihaye. Tak jsme byly čtyři rodiny, které přišly do Tulánu, my, cakchiquelský národ, ó synové naši, tak říkali. Tak se zrodili Cavekiové, kteří zplodili řečené Totomaye. Tam se také zrodili Ahquehayové, kteří zplodili Lochy a Xety. Rovněž se tam zrodili Ah Pakové i Telomové, kteří zplodili řečené Qoxahily a Qobakily. Stejným způsobem odtud odvozují svůj počátek Ikomagiové.

4. Toto jsou příběhy Gagavitze a Zactecauha; toto je počátek příběhů, které vyprávěli Gagavitz a Zactecauh.

„Ze čtyř (míst) přišly národy do Tulánu. Na východě je jeden Tulán, jiný v Xilbabay, další na západě, odtud jsme přišli my, ze západu; a konečně poslední tam, kde žije bůh. Tudíž byly čtyři Tulány, ó naši synové!“ Tak říkali.

U mutil chuenil kin sansamal

(14. století)

U mutil chuenil kin sansamal, „horoskop“, kniha dní (u Aztéků *tonalámatl*), sloužil národům Mexika a Mezoameriky jako horoskop k předpovídání charakteru, budoucích osudů a ostatních aspektů života novorozenců. U Indiánů to nebyly hvězdy, které by

měly mít dobrý nebo špatný vliv na osud člověka, ale znaky dní, lépe řečeno znak dne, v němž se ten či onen dotyčný narodil. Na druhé straně se dávaly podle horoskopu i jména novorozencům, svědčí o tom Sahagún, Ixtlilxóchitl i Torquemada.

Horoskop

(úryvek)

Kan

Ix Kan. Paní kukuřice. Také bohatý. Učitelé všech umění. Ix Kokobta. Pták merula je jeho znamení. Úžasní zpěváci; jeho pták. Chac Imix Che, strom ceiba s rudým květem je jeho strom. Moudrý.

Chic chan

Ah Tzab Ti Can. Had-chřestýš je jeho znamení, který přichází společně se svým stromem. Habin je jeho strom. Jeho duše je z plamene, jeho osud je špatný. Vrah.

Cimi

Ah Cuy Manab. Zlověstná sova. Chlípňý, jeho označení, které přichází s jeho stromem. Vrah. Jeho osud je velmi špatný, stejně.

Manik

Ah Xop, papoušek, Ah Yaxum, Zelený pták (quetzal, Ah Uitz, horský [lesní]) je jeho znamení kakao. Opravdové kakao je jeho strom. Krvavé jsou jeho drápy. Také špatný.

Lamat

Opilec. Nestvůrný pes je jeho označení. Hlavu má jaguáří, zadek psí. Dotěrný. Chvas-toun. Nečestný v řeči. Rozdmýchavač vzájemné nenávisti. Rozsévač koukolu. Velký.

Kniha zpěvů z Dzitbalché

(po roce 1742)

Kniha zpěvů z Dzitbalché představuje rukopis, v němž je poprvé doložena existence lyrické poezie u Mayů. Předpokládá se, že text byl v té podobě, v níž se dochoval, sepsán po roce 1742 (jak prokázaly lingvistic-

ké analýzy), i když některé texty sahají minimálně do 15. století. Rukopis byl objeven v roce 1942, jeho edici a doslovný překlad pořídil v roce 1965 významný mayolog Munro S. Edmonson.

Kniha zpěvů z Dzitbalché

(úryvek)

Stavitelé měst a mohyl

Stavitelé měst
a mohyl.
Je nezbytné,
je nutné
měřit čas.
Zaznamenat
kolik let,
nebo kolik
katunů dní
uplynulo
od doby,
kdy tato místa
byla osídlena
velikým a mocným
národem.
Těmi,
kdo vybudovali
zdi starých měst.
Zdi,
které vidíme
tady i tam.
Zde v pralese
i v nížině.
Všechna ta města,
jsou rozptýlena
po celé zemi.

Tady i tam.
V údolích,
i na vrcholcích,
to všechno ukazuje
na stará města.
Nechť je nám dovoleno
vyložit všechno
o tom,
co vidíme
tady i tam.
Den co den
to vidíme.
Nebesa jsme roztáli
tím,
co nám zanechaly
staré národy,
tady v této zemi,
v jejích vesnicích.
Tady v té zemi,
z níž čteme
pravdu našich srdcí,
a tak můžeme číst
i to, co je zapsáno
na povrchu země
i na nebesích.

Chřestýš a Opeřený had

Kvůli vám lidé
přicházím,
sem do džungle,
do nížin,
sem do této
země.
Jak už předpověděli
obři a také věštcí.
A přede mnou přišel
do těchto končin
někdo jiný.
A byl to člověk,
člověk jako vy.
A vy jste tu žili
odedávna,
když se objevil
Stonohý pán –
ten se sedmi
náhrdelníky,
které se skvěly
na jeho hrdle.
Právě on.

Viděli jste ho,
překročil vaše prahy,
chtěl vás pohltit,
nebo ztrpčit váš život.
Nepochopili jste,
co od vás žádal,
a nedokázali jste
odpovědět.
Když přišel ten čas,
tak se nenašel nikdo,
kdo by s ním promluvil.
Když to viděl,
rozzlobil se.
Opravdu nedostal
žádnou odpověď.
A pochopil to –
Stonohý pán
a to ho naplnilo
velkou zlostí.
Mluvil o ní,
chápal ji,
a byl tím vším
rozčarován.

Polibek

Chci líbat tvé rty
uprostřed rákosí.
Ó krásná paní, zářivá
musíš, musíš procitnout.

6.3. Aztécká literatura

Ukázky z aztécké slovesnosti byly převzaty z reprezentativních textových edic. Pro část prozaickou je třeba jmenovat především *Mitos indígenas*, které vydal s úvodní studií a poznámkami Augustín Yáñez v roce 1956, a již zmíněnou práci Baudotovu. Poezie byla překládána z těchto pramenů: *Poesía náhuatl, sv. I–III*, (México 1964–1968); *Poesía indígena de la Altiplanicie* (México 1952); *Épica náhuatl* (México 1945);

na všech těchto edicích se podílel významný znalec literatury nahua Angel María Garibay K.

Z dalších pramenů ještě uvádíme práce Miguela Leóna-Portilly, především *Trece poetas del mundo azteca* (México 1967) a *La filosofía náhuatl* (México 1966), Abrahama Ariase-Larety *Literaturas Aborígenas de América. Azteca. Incaica. Maya-Quiché* (Buenos Aires 1951).

O vulkánech Ixtlaccíhuatl a Popocatepétl

(14.–15. století)

Milostná témata v aztécké próze prakticky nenajdeme. Existuje ovšem jedna výjimka, která – jak už to bývá – potvrzuje pravidlo. A sice ústní slovesnost. Za jednu z nejpůvabnějších ukázek milostných scén

právě z této oblasti bývá považován text, který je ve většině souborů aztéckého folkloru konvenčně nazýván *Legenda o vulkánech Ixtlaccíhuatl a Popocatepétl*.

O vulkánech Ixtlaccíhuatl a Popocatepétl

Jsou stále s námi, shlížejí na nás od nepaměti a neopouštějí nás. Znají naše starosti i radosti. Žijí s námi tak dlouho a známe je tak důvěrně, že jsme si zvykli je i důvěrně nazývat. Jsou to pro nás *Ixtla a Popo*. Dva vulkány, které vévodí našemu údolí, našemu Ánahuaku. A vyprávějí o nich starci, že Ixtla a Popo byli kdysi lidmi z masa a kostí, stejně jako my. Pojďte a poslechněte si jejich příběh. Příběh o lásce a smrti, o zradě a nenávisti.

Před dávnými a dávnými časy vládl v krajině Ánahuaku mocný a silný vládce. Mnohé národy na západě i na východě, na severu i na jihu ho uznávaly jako svého panovníka. A žilo se jim pod jeho vládou dobře. Rozlehlá pole žloutla kukuřicí a červenala se rajskými jablíčky, na jezerech se vznášely plovoucí zahrady plné květů, jejichž vůně osvěžovala vzduch. Lidé žili v klidu a míru a pokoji, protože nepřítel se nikdy neodvážil vtrhnout do země, jejíž vládce i jeho bojovníci vynikali statečností a neohrožeností. Žádné štěstí však

netrvá věčně. Jak léta ubíhala, nejen postříbřila skráně panovníkovy, jako sníh vrcholky mexických velehor, ale ubrala mu i sílu a rozhodnost. Z velkého vládce se stal třesoucí se stařec, a protože neměl syna, nebylo nikoho, kdo by nastoupil na jeho místo. A v té chvíli se náhle na všech stranách objevili nepřátelé. Včerejší spojenci se přes noc změnili v protivníky a mnohá vojska začala zle dotírat na celou zemi. A tehdy starý panovník vyhlásil, že dá za ženu svou dceru, krásnou Ixtlaccíhuatl, a k tomu i své panství tomu člověku, který zachrání zemi od hrozící zkázy a záhuby.

Mnoho mladých mužů ihned vytrhlo odhodlaně do války. Mezi nimi i urostlý a statečný Popocatepétl. Mladá panovníkova dcera a Popocatepétl se měli už dlouho rádi. A tak dívka s napětím očekávala zprávy z bojiště. Zpočátku šlo všechno dobře. Popocatepétl se vyznamenal v mnoha bojích a zajal nebo zahnal na útěk četné nepřátele. Jeho milá se už radovala, že se její miláček vrátí a budou spolu šťastně

a spokojeně žít až do smrti. Ale běda! Krásná Ixtlaccíhuatl se nelíbila jenom Popocatepétlovi, ale do jejích hlubokých, tmavých očí se zahleděla celá řada mladíků. A někteří z nich, když viděli, jak nastávající panovnice vyznamenává jejich druha, zlovolně rozšířili falešnou zprávu, že padl v krutém boji s nepřítelem.

Sotva tato novina dorazila do města Tenochtitlánu, Ixtlaccíhuatl klesla k zemi jako podťatá. Když se po chvíli probudila z mdloby, uzavřela se do svých komnat a už nikdy nevyšla ven. Trápila se svým žalem, chřadla a zanedlouho zemřela. A zrovna v ten den, kdy začaly pohřební obřady, ozval se před hradbami města jásot a zpěv. To se vítězný Popocatepétl, který porazil všechny nepřátele, vracel jako hrdina se slávou domů.

Nikdo nedokáže popsat jeho žal, když se dozvěděl o tom, co se stalo. Obyčejná lidská slova na to nestačí.

Nakonec Popocatepétl postavil nedaleko od města obrovskou a vysokou pyramidu a na jejím vrcholku uložil tělo své milované. Pak se sám, s planoucí pochodní v ruce, postavil na vrchol druhé pyramidy, kterou vystavěl poblíž té první, aby navždy osvětloval věčný spánek své milé. Přešla léta, prošla staletí. Sníh už dávno zasypal oba milence, jen ona Popocatepétlova pochodeň plane dodnes. Věčná a neuhasitelná, jako láska mladé vladařské dcery a statečného bojovníka.

Vrhel, František – Kašpar, Oldřich, ed. (1984): *Texty nativní Iberoameriky III: Folklor Mezoameriky*. Ukázkou přeložil Oldřich Kašpar. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 52–53.

Anály z Cuauhtitlánu

(2. polovina 16. století; tiskem poprvé 1885)

Anály z Cuauhtitlánu podávají seznam toltéckých a aztéckých vládců a popisují příchod Chichimeků – „barbarů“ ze severu.

Anály z Cuauhtitlánu

Rok 5 Květ

V roce 5 Květ se přiblížili Chichimekové; živili se lovem, neznali domů, neuměli obdělávat půdu. Jejich oděvem nebyly tkané pláště, odívali se jen do zvířecích koží nebo splétali svůj oděv z trávy. Své děti chováli jen v sítích a v koších. Jedli divoké fíky, velké kaktusy, planou kukuřici, kyselé fíky. Velmi se tím vším namáhali. V třistašedesátém a čtvrtém roce se přiblížili k místu Cuauhtitlán. A tady začalo vyrůstat království Chichimeků, pánů v Cuauhtitlánu.

Rok 6 Rákos

V tomto roce naplnili Mexičané čtvrtý rok vlády v Pantitlánu. Rozšířila se mezi nimi nemoc. Celé tělo se otevřelo, popraskalo, pokrýlo se trhlinami.

10 Kámen

Zemřel Chimalpopoca. Toho roku se vzbouřili Tepanekové.

13 Dům

Byly mrazy. Kukuřičné výhonky se spálily. Začal hlad.

10 Dům

V tomto roce zemřel Huactli, vládce Cuauhtitlánu. Vládl 72 let. Byl to vládce, který neznal, jak sít jedlou kukuřici. A jeho poddaní nevěděli, jak se vyrábějí příkrývky. Neměli jiného oděvu než kůže. Jako potrava jim sloužili jen ptáci, hadi a králíci. Rovněž nebydleli v domech, potulovali se bez cíle.

10 Kámen

Chichimekové spoutali královnu *Kožená spodnička*. Stříleli do jejího těla šípy, tam v těch místech, která se nazývají Calacohuazan. Důvod zuřivosti Chichimeků byl ten, že Colhuakanští z ní udělali nevěstku.

Aztécká poezie

(předkolumbovské období; písemně zaznamenána v 16. století)

Quetzalcóatlova oběť

A vypráví se, že v roce 1 Květ
dosáhl mořského pobřeží,
došel až na břeh velikého,
skvoucího oceánu.
A tam se zastavil a dal se do pláče.
Vzal své šperky a pomalu je odložil,
sňal svoji čelenku z perí quetzala
a tyrkysovou masku,
a pak, takto připraven, vhodil
do ohně své šaty
a sám se vrhl do plamenů.
Proto to místo tam nazývají Hranice.
To místo, kde se Quetzalcóatl upálil.
A všichni ví, že když shořel,
když se jeho popel rozptýlil,
přišli ho zhlédnout,
přišli se na něho podívat,
všichni ptáci, kteří se honosí
krásným peřím,
přilétli a vzduchem poletovali.
Papoušek ara s červeným peřím
a drozd, tak něžný, skvoucí bílý pták.
A papoušci a jejich družky,
ti, kteří nosí žluté perí,
a všichni vzácní ptáci.
A když popel vyhasl,
vzneslo se srdce jeho,
srdce Quetzalcóatlovo
do hlubokých modrých výšin.
Všichni ho viděli
a podle jejich svědectví
bylo vyzdviženo na nebesa
a vstoupilo tam.

Starci říkají,
že se změnilo v ranní hvězdu,
tu, která přichází se svítáním.
Přišla, objevila se poté, co zemřel
QUETZALCÓATL.
Proto mu dali jméno Pán Jitřenky.
A ještě vyprávějí,
že když zemřel,
čtyři dny ho neviděli,
protože sestoupil do království smrti,
a tam dostal své šípy.
A o osm dní později se vrátil,
v podobě velké zářící hvězdy.
A všichni ví, že to bylo tehdy,
když začal vládnout.

Píseň štítu

Na svém štítě se zrodil z panenství
na světlo světa velký bojovník.
Na svém štítě se zrodil z panenství
na světlo světa velký bojovník.
Na hoře hadů, vítěz v horách,
ozdobí se válečnými barvami,
ozbrojí se štítem z Orla
a nikdo mu nemůže vzdorovat.
Země se dala do běhu,
když se ozdobil válečnými barvami
a uchopil svůj štít.

Smrt

Smrt,
kterou zahynuli naši otcové,
bratři a synové,
je nepotkala proto,
že by někomu něco dlužili.
Ani proto, že by se dopustili
nějaké podlosti,
ale padli za čest a slávu
naší vlasti a národa,
za čest a slávu
naší mexické říše,
za čest a slávu
našeho boha a pána
HUITZILOPOCHTLIHO
a buď jim za to na věčnou paměť
ČEST A SLÁVA.

Píseň smutku

Toto zanechal
řečený Tochihuitzin,
toto zanechal
řečený Coyolchiuhqui:
Narodili jsme se proto,
abychom zemřeli,
narodili jsme se proto,
abychom snili.
To není pravda,
Ne, to není pravda,
že jsme přišli na zemi žít.
Brzy se proměníme v zelenou travu:
naše srdce omládnou,
otevřou své koruny,
ach, naše tělo je květina,
rozkvétá a vadne.
Toto zanechal řečený Tochihuitzin.

Milostná

Na nebi měsíc,
na tvé tváři ústa.
Na nebi množství hvězd:
na tvé tváři jen dvě oči.

Zlatý věk v Tule

Říkali a vyprávěli,
když vládl v prvních dobách
Quetzalcóatl,
ten, kterému říkali Ce-Acatl,
nechtěl nikdy lidské oběti.
Ale pak když Huémac vládl,
všechno to začalo
a zvykem se stalo.
A byli to kněží, kteří s tím začali ...

Huitzilopochtli

Dává lidem život
Huitzilopochtli:
dělá je šťastnými,
obohacuje je,
dává jim vládu,
zdobí se jimi
a přináší jim smrt.

Tezcatlipoca

Tvoří věci,
tvoří lidi,
přináší jim válku.
Tlálóc, přináší déšť,
rozsévá své paprsky.

Duše

Neděsíš se srdce mé?
Když vstupuji na bitevní pole,
toužím zemřít obsidiánovým hrotem.
Naše srdce si přejí smrt ve válce.
Ach, vy, kteří bojujete, slyšte!
Toužím po smrti obsidiánovým kopím.
Naše srdce si přejí smrt jen ve válce.

Krajina jezera Texcoco

Stoupám vzhůru,
dosahuji štítu hor:
nesmírné modrozelené jezero,
tu klidné, tu rozbouřené,
pění se a zpívá uprostřed skal.
Voda kvetoucí,
voda jako zelený kámen,
kde tu a tam,
plovající a křičící,
bělá se labuť.
Její blýskavé peří se vlní.

Pochtécatl

Pochtécatl:
prodavač, obchodník,
půjčuje, smlouvá,
shromažďuje bohatství,
zvětšuje ho.
Dobrý obchodník putuje,
je cestovatel,
vydělává.
Nachází to, co hledá.
Je poctivý.

Básník

Kdo jsem?
žiji v letu,
já básník květů.
Skládám básně,
motýlky zpěvu:
tryskají z mé duše,
ať potěší mé srdce.

Píseň Oblačných hadů

Přišel jsem z krajiny Sedmi jeskyň
přišel jsem ze země kaktusů.
Narodil jsem se:
narodil jsem se,
se svým šípem z kaktusu.
Narodil jsem se,
se svým šípem z kaktusu.
Narodil jsem se,
narodil jsem se,
se svojí proutěnou brašnou.
Ulovil jsem ji (zvěř), ah, ah,
ulovil jsem ji, ah, ah,
je ulovena.

Pocta Nezahualcóyotlovi

Na rohožce z květů,
kreslíš svá slova,
svoji píseň,
princi Nezahualcóyotle.
A v tom obraze
se skrývá tvoje srdce.
Mnohobarevnými květinami
maluješ svá slova,
svoji píseň,
princi Nezahualcóyotle.

Vzor Pipiltina nebo-li Vznešeného

Vznešený člověk má přímé srdce:
jeho srdce, to je vzácná věc,
vznešený je i jeho způsob života.
Chrání lid, pečuje o něj.
Je starostlivý, je umný,
o všechno se zajímá, pracuje.
Je muž. Dobrý a přímočarý muž.
Je opravdový člověk.
Má pravdivé srdce.
Jeho život je upřímný a důstojný.
Je to moudrý a dovedný člověk.

Tlatoani: Nejvyšší vládce

Tlatoani ukrývá pod svým stínem, chrání,
je jako listnatá ceiba, jako ahuehuete.
Má váhu, má autoritu,
je věhlasný, čestný,
má jméno, má pověst.
Dobrý tlatoani
zvedá břímě na svá ramena,
ve svém nitru nosí
tíhu starostí o národ.
Svolává a shromažďuje lid.
Pracuje jako pán,
je to muž odpovědný.
Bere na sebe starosti o národ,
na svá bedra je klade,
vládne: je poslušný.
V jeho stínu, pod jeho ochranu
přichází lid.
Řídí, podporuje národ.

Pěvec

Přicházím mezi ostatní,
sestoupil jsem,
jarní pták s rudým hrdélkem,
přicházím na zemi tančit,
rozpínám svoje křídla
za zvuku bubínků
se zdvihá moje píseň.
Vychází ze země.

Kněží, ptám se vás

Kněží, ptám se vás:
Odkud pocházejí květy,
které opájejí člověka.
Zpěv, který omamuje,
nádherná píseň?
Pocházejí jen z vašeho domu,
z nitra nebes,
jen odtud přicházejí
různé květy.
Zpěváci hledají pro zemi
a výhonky květy.
Rudý klas kukuřice se rozpadá.
Na květech kreslí, radují se,
činí lidi šťastnými.
Na rákosech v Chalku,
v domě bohů,
vzácný drozd švitoří,
drozd červený jako plamen.
Na pyramidách smaragdů
zpívá a kreslí
pták quetzal.
Tam, kde se rozlévá
moře květů,
voňavá krása květin se čistí,
zelenají se květy,
a proplétá se mezi nimi, švitoří a zpívá,
pták quetzal.

6.4. Incko-kečuánská literatura

Prameny poslední části našeho výboru lze shrnout do dvou skupin. První z nich tvoří základní materiály k překladu inckého dramatu *Apu Ollantay*. Vycházeli jsme z verze, kterou uvádí ve své knize již vzpomínaný

Abraham Arias-Laretta. Ukázky z incko-kečuánské poezie vycházejí především z těchto sbírek: *Poesía, Música y danza Inca* (Buenos Aires 1943); *Poesía y prosa quechua* (Lima 1967), *Poesía quechua* (La Habana 1972).

Cuniraya a Cawillaka

(mýtus z období Incké říše, kolem roku 1400)

Následující ukázka představuje *klasický mýtus* s jistým *milostným nábojem* a s tematikou, kterou

najdeme nejrůzněji zastoupenou i v mytologických systémech Starého světa.

Cuniraya a Cawillaka

V dávných dobách žil na světě bůh jménem Cuniraya. Dnes už nevíme, zda žil před bohem Pariaqaqa, nebo po něm. Spíše se zdá, že bychom ho mohli spojovat s osobou Wiracochy, protože se k němu lidé, když ho vzývali, často obraceli těmito slovy:

„Cunirayo Wiracochu, průvodce člověka, vládce světa. Tobě patří vše, tvá jsou pole, tvoji jsou i lidé.“

Když museli naši předkové vykonat nějakou zvláště nesnadnou práci, rozhazovali po zemi obětní koku a obraceli se k bohu takto:

„Cunirayo Wiracochu, dej ať si vzpomenu na tuto práci, ať o ní přemýšlím.“

Ať je tomu jakkoli, protože Wiracochu neznali, byl to Cuniraya, k němuž se naši předkové obraceli a jehož uctívali.

Zpočátku chodil Cuniraya po světě jako chudák. Jeho tunika a plášť byly samá záplata a lidé, kteří ho neznali, v něm viděli jen všivého žebráka a opovrhovali jím. Ale byl to vskutku on, kdo byl ochráncem všech těchto zemí a vesnic. K bohaté úrodě stačilo jedno jeho slovo a květem pupuny stavěl a otevíral vodní kanály. A tak nějaký čas prováděl takové velmi užitečné práce a jeho moudrost převyšovala schopnosti bohů jiných národů.

Ve stejné době žila v oblasti Anciquicha bohyně zvaná Cawillaka. Ačkoliv byla velmi krásná, bylo jí souzeno zůstat věčně pannou. Jestliže se pokusil nějaký zamilovaný bůh k ní přiblížit, byl vždycky odmítnut. Bohyně žila velmi dlouho sama a nedovolila žádnému muži, aby se k ní vůbec přiblížil. Obvykle trávil den tím, že seděla ve stínu lukumy a tkala.

Cuniraya, který se do ní zamiloval, využil všeho svého umu, proměnil se v ptáka a jednoho dne přiletěl a posadil se na větev lukumy, pod kterou seděla Cawillaka. Vzal zralý plod a vložil do něho své semě a pak ho shodil tak, aby dopadl nedaleko od bohyně. Ta neodolala barvě a vůni ovoce a snědla ho. Tak jen tímto způsobem, ač se jí žádný muž nedotkl, panna otěhotněla.

Tak, jak se to stává všem ženám, které se dostanou do jiného stavu, Cawillaka po devíti měsících porodila. Skoro rok dítě kojila a neustále si kladla otázku, s kým ho mohla počít.

Přešel rok, a když se dítě začalo batolit po čtyřech, svolala Cawillaka jednoho dne všechny bohy oné země, protože se domnívala, že jenom tak by mohla poznat otce svého syna. Bohové se sešli k jejímu paláci, ozdobeni svými nejkrásnějšími šperky, ne-

boť každý z nich snil o tom, že si Cawillaka vybere právě jeho. Jakmile se usadili, bohyně je vyzvala:

„Poslouchejte mne, vznešení samečkové, chci, abyste poznali toto dítě. Který z vás jen mne mohl mít? Ty?, ty?, nebo snad ty?“

Tak se obracela od jednoho k druhému, ale na všech rtech zněla záporná odpověď.

Cuniraya přišel mezi posledními. Když ho Cawillaka spatřila v rozedraných hadrech, úplně ho přehlédla. Pomyslela si:

„Cožpak ten žebrák by mohl být otcem mého syna?“

Protože se nikdo k otcovství dítěte nepřihlásil, rozhodla se bohyně, že ono samo označí toho, kdo je přivedl na svět. A proto přikázala:

„Nuže synku, běž a sám najdi svého otce.“

Pak se obrátila k bohům a prohlásila:

„Ten, komu se dítě vyšplhá na kolena, to je jeho otec.“

Chlapec však míjel jednoho boha po druhém, až se dostal ke Cunirayovi a tomu se radostně vrhl k nohám. Cawillaka pohoršeně vykřikla:

„Cožpak jsem přivedla na svět dítě s takovým ubohým žebrákem?“

Sebrala chlapce do náruče a prchala k moři. K úžasu všech ostatních bohů se Cuniraya náhle zjevil ve zlatoskvoucím obleku a zvolal:

„Bude mne mít ráda!“

Vrhl se za bohyni a volal ze všech sil:

„Sestro Cawillako, obrať se! Pohleď, vypadám, jak se sluší a patří.“

Po těchto slovech se zastavil a celou zemi zalila záře, ale Cawillaka se neobrátila a prchala dál.

„Musím zmizet, stala jsem se matkou skrze muže tak strašného a opovrženého,“ šeptala si.

Doběhla na mořské pobřeží, až ke svatyni Pachacamy a vrhla se do vln i s dítětem. Oba se proměnili ve skály a ještě dnes jsou vidět na pobřeží dva žulové kameny, které ční z vody.

Ale bůh, hnán nadějí, že se uprchlice obrátí a spatří ho, ji pronásledoval a hlasitě na ni volal, nemohl ji však dosáhnout. Jak běžel, potkal kondora.

„Bratře, kde jsi se setkal s mou ženou?“ ptal se hned.

„Nedaleko odtud, za chvíli ji dohoníš,“ odpověděl mu kondor.

Bůh na něho radostně zvolal:

„Budeš žít mnohem déle než ostatní živí tvorové. Živit se budeš masem huanaky a vikuňi. Ten, kdo tě zabije, zemře také.“ Sotva to dořekl, už zase běžel dál. Za chvíli narazil na tchoře.

„Bratře, kde se nachází má žena?“

„Velmi daleko, nikdy ji nedoženeš!“ zněla odpověď.

„Za tuto odpověď už nikdy nebudeš chodit ve dne, ale pouze v noci, opovrhován člověkem budeš vydechovat morový zápach,“ rozzlobil se Cuniraya.

Pak se potkal s pumou a položil jí stejnou otázku, zvíře odpovědělo:

„Je velmi blízko, doženeš ji.“

„Tebe budou velmi ctít. Budeš trhat lamy ztracených lidí. Jestliže tě lidé zabijí, obléknou si tvoji kůži k tanci na velké svátky. Po léta tě takto budou vyťahovat a tak, s velkými oběťmi lam, se budeš zúčastňovat slavností.“

Lišce, která mu dala nepříznivou odpověď, Cuniraya řekl:

„Budeš žít nenáviděná lidmi, a když tě zabijí, tvoji mrtvolu s opovržením daleko odhodí.“

Luňákovi, který mu tvrdil, že bohyně je ještě dost blízko na to, aby ji mohl dosáhnout, prorokoval:

„Budeš šťastný, tvojí oblíbenou potravou bude kolibřík, ale budeš se živit i ostatními ptáky. Člověk, který tě zabije, bude muset obětovat lamu. Ti, kteří tančí na slavnostech, si tvým peřím budou zdobit hlavu.“

Když potkal hejno papoušků, z nichž jeden mu na jeho otázku odpověděl, že je

bohyně příliš daleko a že už ji nenajde, rozhněval se a zvolal:

„Budete létat s velkým hlukem, nebude těžké vás překvapit a zabít při hledání potravy. Bude-
te ubozí, hladoví a lidé vás budou nenávidět.“

A utíkal dál. Všem, kteří mu dali dobré zprávy, předpovídal to nejpriznivější a proklínal ty ostatní.

Přiběhl až do Pachacamy, kde bůh, jenž se také tak nazýval, měl dvě dcery, které hlídal obrovský had.

Několik okamžiků před jeho příchodem matka obou dívek Urpiwachay navštívila Cawillaku na dně moře.

Cuniraya uspal starší dívku, aby se sám mohl vyspat s tou mladší, ale dívčina se proměnila v holubici a uletěla.

V těch dobách ještě nebyly v moři ryby, jenom Urpiwachay jich chovala několik ve svém jezírku. Cuniraya, rozhořčený tím, že Urpiwachay navštívila nevhodnou Cawillaku, vyhodil její ryby z jezírka do moře. A od toho okamžiku se ryby v moři rozmnožily. Cuniraya pak odešel z pobřeží, ale Urpiwachay, která se dozvěděla, že se bůh pokusil spát s její dcerou, se vrhla za ním a chtěla ho svrhnout ze skály do moře. Ale Cuniraya si dobře uvědomoval, že mu hrozí nebezpečí, a tak z té země odešel a uchýlil se do údolí Warachiri.

Kašpar, Oldřich, ed. (1982): *Texty nativní Iberoameriky II: Slovesnost Indiánů Jižní Ameriky*. Ukázku přeložil Oldřich Kašpar. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 44–47.

Incko-kečuánská poezie

(ukázky, 15.–16. století)

S písní

S písní
usneš,
o půlnoci
já přijdu.

Měsíční slzy
Krůpěje rosy
třpytící se v květech,
to jsou slzy luny,
jež po nocích pláče.

Rosa

Z tolika slz
vytryskl pramen.
Rosa mé bolesti,
jiným tiší žízeň.

Antonio Valdéz: *Apu Ollantay*

(kolem roku 1770; drama, jehož námět se opírá o předhispánskou tradici)

S významem a dosahem poezie je snad srovnatelné drama *Apu Ollantay*, perla incké literatury. Jak text, tak autor představují problém. Často se tvrdí, že drama sepsal na podkladě starší tradice mestic Antonio Valdéz z Cuzka někdy kolem roku 1770 (existují však minimálně ještě dva dochované rukopisy, oba anonymní). Jisté je jen to, že tento námět se opírá o starou tradici předhispánského původu: děj je totiž položen do 14. století.

I když drama *Apu Ollantay* vykazuje s největší pravděpodobností vliv dobové evropské manýry, zejména v postavě Ollantayova služebníka Piqui-Chaquiho, připomínajícího *graciosa*, jsou předkolumbovské kořeny nesporné a odkazují k jiným dramatickým projevům incké kultury. Na prvním místě je třeba uvést takzvanou *aranway*, humoristickou skladbu ve stylu naší zvířecí bajky, v níž však nenacházíme morální ponaučení. Důležité je, že *aranway* byla určena k deklamaci na divadle (*aranwa*). Příkladem původní *aranwaye* může být *Utha paucar* (z oblasti bolivijské Cochabamby), příběh dvou bratrů zamilovaných do jedné dívky. *Aranway* bývá často směřována s dramatickým útvarem nazývaným *wanka*, což byla původně elegická poema s tragickým prvkem, určená k deklamaci na divadle, podobně jako

aranway. Zpravidla se jedná o historické drama věnované význačným postavám minulosti (vyloučena není ani milostná zápleтка). Za těchto okolností někteří autoři soudí, že *Apu Ollantay* je možno chápat jako *wanku*, která vznikla a hrála se ještě před příchodem Španělů, a že je to jediná dochovaná předkolumbovská *wanka*, byť, jak už bylo naznačeno, poznamenaná pozdějšími evropskými vlivy.

Základní děj je následující: Ollantay, jeden z vojevůdců Inky Pachacuteka a guvernér provincie Antisuyu, krátce předtím, než podnikne nové válečné tažení, požádá o ruku Inkovy dcery princezny Cusi Coyllur (Jitřenka). Panovník (Inka) odmítne jeho prosbu, neboť Ollantay není – podle inckých měřítek – dostatečně urozený. Zklamaný vojevůdce se uchyluje do hor, do pevnosti Ollantaytampu. Princezna, která se už předtím stala jeho milenkou, je uvězněna a za Ollantayem se z Inkova příkazu vydávají jeho válečníci v čele s nejvyšším vojevůdcem Rumiñavim (Kamenné oko). Tomu se podaří vzbouřence porazit (ač při prvním pokusu byl neúspěšný) a odvádí Ollantaye jako zajatce do Cuzka. Krátce předtím však Inka umírá a na trůn nastupuje jeho syn Yupanqui, který vezme milence na milost, Ollantaye ustanoví svým zástupcem – regentem říše, a dovoluje oběma zamilovaným začít šťastný život.

Apu Ollantay

(úryvek)

Výstup VII.

(*Horský svah nedaleko od Cuzka, ozbrojený Ollantay.*)

Ollantay (*monolog*):

„Ach Ollantayi, ach nešťastný vládce celého kraje, neohrožený a věrný vojáku. Byl jsi nesmírně ponížen. Coyllur, holubičko zlatá. Navždy jsme se rozloučili, všechna bolest se do srdce vlila. Kde jsi, hvězdo jasná?

Cuzco, skvoucí město, nyní jsi Ollantayovým nepřítelem. Vidíš? Meč pozvedám,

rozetnu tě, dostanu tvé srdce a předhodím je horským orlům. Zkázu přinesu tyranovi, pomstím se za svoje ponížení. Nejlepší vojska Anti vtrhnou nezadržitelně do Sacahuamánu. Jasného Slunce hlavní město, město slávy a bohatství poznáš, jak se na loži krvavém incké štěstí zacloní. Cuzco, dým z tvých spálenišť zahalí modré nebe. Do velkého utrpení upadne Inka. Už nebude říkat:

„S tebou se nechci rodem rovnat, Coyllur má být královnou a ne otrokyní.“

Už nikdy nebudu očekávat milost vkleče.
V nových a velkých bitvách si slávu a trůn
vybojuji.“

(Objevuje se Piqui-Chaqui.)

Ollantay:
Piqui-Chaqui, neztrácej čas, běž a vyřiď
Cusi Coyllur, aby mne dnes v noci čekala.

Piqui-Chaqui:
Byl jsem tam, byl jsem v paláci, živé duše
tam není a pevně zavřená vrata. Možná,
že se přihodilo nějaké neštěstí. Nebylo
však nikoho, kdo by mi o tom něco mohl
říci, dokonce ani hlídky jsem nepotkal.

Ollantay:
A co služky?

Piqui-Chaqui:
Dokonce i myši opouštějí dům, kde už
nejsou ani drobtý a na střeše místo koček
jen sovy zpívají své písně.

Ollantay:
Je možné, že Inka dceru ukryl.

Piqui-Chaqui:
Ano a její osud je neveselý a matka zmi-
zela také.

Ollantay:
A mne ve městě hledají?

Piqui-Chaqui:
U tvého domu se včera objevilo sto vojáků
a hrozili, že tě najdou, byť bys byl kdekoli.

Ollantay:
S tou tlupou darebáků jsem ochoten se
utkat sám.

Piqui-Chaqui:
S tím nápadem se rozluč. Se zbraní v ruce
se objevil i horský vůdce Urco Waranca
a také tě hledal.

Ollantay:
Horalá poslal Inka! Inka rozdmýchává
můj hněv!

Piqui-Chaqui:
Proč Inka, když se na tebe ptal horal?

Ollantay:
Musíme odejít do hor!

Piqui-Chaqui:
A co tvoje hvězda, tu opustíme?

Ollantay:
Zatím nemůžeme nic jiného dělat. Hle
poslouchej!

*(Za scénou se ozývá melodie, neznámý hlas
zpívá lyrickou píseň.)*

... Sunquoyapa ñustan,
v tomto údolí jsem tě ztratil,
urpi urpilay.

Kdosi zahlédl odlesk
tvé záře.
A já se pořád ptám.
Hvězda se jmenuje,
šťastná hvězda
Cusi-Coyllur.

Z tvých očí tryská
křehká záře,
jako kvítky na sněhu
skví se tvé nožky.
Když se usměješ,
hned nad zemí svítá
Cusi-Coyllur.

Láskou jsem se celý rozechvěl
pod dotekem tvých urpis.

Sunquoyapa ňustan,
v tomto údolí jsem tě ztratil,
urpi urpilay.

Ollantay:
Ach, Cusi-Coyllur, jak může zpěvák zpí-
vat yarawi, když tě nezná! Musím opustit
Cuzco a ukrýt smutek. Přinesl jsem ti zá-
hubu a sám čekám na smrt.

Piqui-Chaqui:
Co to? Nebe se zatáhlo, je vidět, že hvězdu
stihla smrt!

Ollantay:
Opustím Inku, jen bolest mi dokázalo dát
Cuzco. Na tyrana se vyzbrojí celý můj kraj,
až se dozví proč.

Piqui-Chaqui:
Národ tě miluje, ty máš také všechny rád,
všechny zahrnuješ svou přízní. Jen na
mne stále, rok za rokem zapomínáš.

Ollantay:
A proč mne máš rád?

Piqui-Chaqui:
Jakto, proč? Aby Piqui-Chaqui ve vzneše-
ném oděvu kráčel po cestách a naháněl
strach těm, které potká.

Ollantay:
Rozhněvej se. Tebe se okamžitě všichni
začnou bát.

Piqui-Chaqui:
Ne, moje oči a moje ústa přinášejí od dět-
ství jen radost, není v nich zármutek ani
zlo, mám rád jen úsměvy. Slyšíš ty hlasy?

Ollantay:
Hledají mne. Pojdme!

(*Odcházejí.*)

Vrhel, František – Kašpar, Oldřich, ed. (1978): *Texty nativní Ibe-
roameriky I: Předkolumbovské literatury*. Ukázkou přeložil Oldřich
Kašpar. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 197–201.

Alois Mikulka, *Abrahám hostící anděly*, 1997, olej na dřevotříšce, 68x72 cm.

7. Prameny a literatura

7.1. Prameny (výběr)

- Acosta, J. de (1986): *Historia natural y moral de las Indias*. Ed. José Alcina Franch. Historia 16. Madrid.
- Anales de los Cakchiqueles* (1972). Prológo y notas de Manuel Galich. Traducción de Adrián Recinos. La Habana: Casa de las Américas.
- Arias-Larreta, A. (1968⁹; první vydání 1951): *Literaturas aborígenas de América. Azteca. Incaica. Maya-Quiché*. Buenos Aires: Editorial Indoamérica.
- Baudot, G. (1976): *Les Lettres Précolombiennes*. Toulouse: Editions Edouard Privat.
- Bogowie i ludzie z Huarochiri* (1985). Přeložil, poznámkami a úvodem opatřil Jan Szeminski. Kraków – Wrocław: Wydawnictwo literackie.
- Cortés, H. (1985): *Cartas de Relación*. Ed. Mario Hernández Sánchez-Barba. Historia 16. Madrid.
- Cortés, H. (2000): *Dopisy. Druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlánu*. Přeložili a rejstřík sestavili Oldřich Kašpar a Eva Máňková. Úvod a bibliografickou poznámku napsal Oldřich Kašpar. Praha: Argo.
- Cesty Kryštofa Kolumba. Deníky, listy, dokumenty* (1958). Ze španělštiny a ruštiny přeložili Oldřich a Jiřina Běličovi a Jiří Damborský. Praha: Orbis.
- Cuentos y leyendas de México. Tradición oral de grupos indígenas y mestizos* (1985). Ed. Lilian Scheffler. México: Panorama.
- Děti Opeřeného hada. Mýty, legendy a pohádky mexických Indiánů* (1996). Přeložil, poznámkami a úvodní studií opatřil Oldřich Kašpar. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Guaman Poma de Ayala, F. (1956): *La Nueva Coronica y buen gobierno. Epoca prehispánica*. Ed. Luis Bustos Gálvez. Lima: Editorial Cultura.
- Ketschua Lyrik* (1982). Ed. Juliane Bambula-Díaz, Mario Razzeto. Předmluva Ursula Schlenther. Leipzig: Reclam.
- Landa, D. de (1955): *Soobščeniye o dělach v Jukatane*. Moskva – Leningrad (Sankt-Petěrburg): Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Las Casas, B. de (1954): *O zemích indijských pustošení a vylidňování zpráva nejstručnější*. Přeložil, poznámkami a autorovým životopisem opatřil František Gel. Praha: Lidová demokracie.
- Las Casas, B. de (1977): *Brevísima Relación de la destrucción de Indias*. Úvod a poznámky Manuel Ballesteros Gaibrois. Madrid: Fundacion Universitaria Española.
- Legendes et Contes Aztèques* (1995). Ed. Oldřich Kašpar. Paris: Gründ.
- Leyendas de Guatemala* (1970). Ed. Miguel Angel Asturias. Madrid: Alianza Editorial.
- Neuvadnou mé květy, neumlknou mé písně. Výbor z aztécké, kečuánské a mexické poezie* (1996). Vybral, přeložil a uspořádal Oldřich Kašpar. Liberec: Dauphin.

- Ninigo a stvoření světa. Mýty, legendy a pohádky Indiánů Jižní Ameriky* (1996). Vybral, přeložil, úvodní studii a poznámkami opatřil Oldřich Kašpar. Praha – Liberec: Dauphin.
- Poesía, música y danza Inca* (1943). Buenos Aires: Ediciones Sur.
- Poesía y Prosa Quechua* (1972). Prólogo, selección y notas Mario Razetto. La Habana: Casa de las Américas.
- Popol Vuh. Libro del común de Los Quiches* (1972). Traducción y notas Adrián Recinos. La Habana: Casa de las Américas.
- Popol Vuh a výběr z Cakchiquelských análů* (1976). Přeložil, poznámkami a studií opatřil Ivan Slavík. Praha: Odeon.
- Tanec žvlů. Poezie starých Aztéků* (1976). Přeložili Vladimír Mikeš a František Vrhel; úvodní studie a komentáře František Vrhel. Praha: Československý spisovatel.
- Texty nativní Iberoameriky I. Předkolumbovské literatury* (1978). Překlad a komentáře František Vrhel a Oldřich Kašpar. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

7.2. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)

- Anderson Imbert, E. (1966): *Dějiny literatur Latinské Ameriky*. Praha: Odeon.
- Anton, F. (1968): *Kunst der Maya*. Leipzig: VEB E. A. Seemann Verlag.
- Anton, F. (1975): *Die Kunst Altmexikos*. Leipzig: Insel-Verlag.
- Anton, F. (1986): *Altindianische Kunst in Mexiko*. Leipzig: VEB E. A. Seemann Verlag.
- Arciniegas, G. (1953⁴), *Biografía del Caribe*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
- Arochi, L. E. (1985): *Ciudades prehispánicas de México. Tula, Teotihuacán, Monte Albán, Tajín y Chichen Itzá*. México: Panorama.
- Arrom, J. J. (1975): *Mitología y artes prehispánicas de las Antillas*. México: UNAM.
- Auboy, M. (1951): *Les cultures précolombiennes ciboney et taíno*. Port-au-Prince: Presses Universitaires.
- Bákula Budge, C. (2002): *Stříbro z Peru. 2000 let umělecké tvorby*. Praha: Správa Pražského hradu.
- Basler, A. – Brummer, E. (1928): *L Art précolombien*. Paris: Librairie de France.
- Baudin, L. (1952): *Der sozialistische Staat der Inka*. Hamburg: Rowohlt.
- Berezkin, Ju. E. (1983): *Močika. Civilizacija indějcev Severnogo poberežja Peru v I–VII vv.* Leningrad (Sankt-Petěrburg): Nauka.
- Burland, C. A. (1975): *Amerika před Kolumbem*. Praha: Mladá fronta.
- Carrasco, D. (1998): *Náboženství Mezoameriky. Kosmovize a obřadní centra*. Praha: Prostor.
- Cartagena, N. et H. (1977): *Sur la piste des Incas*. Paris: Robert Lafont.
- Caso, A. (1936): *La religión de los Aztecas*. México: Imprenta Mundial.
- Caso, A. (1974): *Naród Slonca*. Kraków: Wydawnictwo literackie.
- Cassá, R. (1992): *Los Indios de las Antillas*. Editorial Madrid: MAPFRE.
- Coe, M. – Snow, D. – Benson, E. (1997): *Svět předkolumbovské Ameriky*. Praha: Knižní klub – Balios.
- Díaz Infante, F. (1984): *La educación de los Aztecas. Cómo se formó el carácter del pueblo Mexica*. México: Panorama.
- Dridzo, A. D. (1978): *Etnokulturnyje processy v Vest-Indii*. Leningrad (Sankt-Petěrburg): Nauka.
- Fagan, B. (1980): *Alla scoperta degli imperi del sole. Avventure di archeologi ed esploratori tra i misteri dell'America precolombina*. Roma: Newton Compton Editori.
- Favre, H. (1971): *Changement et continuité chez les Mayas du Mexique*. Paris: Anthropos.
- Favre, H. (1972): *Les Incas*. Paris: PUF.
- Favre, H. (1995): *Gli Inca*. Roma: Newton Compton Editori.
- Fernández, A. (1990⁴): *Dioses prehispánicos de México. Mitos y deidades del panteon náhuatl*. México: Panorama.
- Florescano, E. (1995): *Memoria mexicana*. México: Fondo de Cultura económica.
- Franco, J. L. (1974) *Ensayos históricos*. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales.
- García Rivas, H. (1988): *Cocina prehispánica mexicana. La comida de los antiguos Mexicanos*. México: Panorama.

- Guljajev, V. I. (1968): *Amerika i Staryj svet v dokolumbovu epochu*. Moskva: Nauka.
- Guljajev, V. I. (1983): *Drevnije maja. Zagadki pogibščej civilizacii*. Moskva: Znaniye.
- Hagen, V. W. von (1963): *Říše Inků*. Praha: Orbis.
- Hagen, V. W. von (1971): *Aztecas, Mayas e Incas*. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales.
- Henríquez Ureña, P. (1979): *Historia de la cultura en la América hispánica*. La Habana: Gente Nueva.
- Hodoušek, E. a kolektiv (1996): *Slovník spisovatelů Latinské Ameriky*. Praha: Libri.
- Johnson, K. (1999): *Jaguáří moudrost. Mayský kalendář*. Praha: Aurora.
- Joyce, T. A. (1927): *Maya and Mexican Art*. London: The Studio Ltd.
- Justoň, Z. (1996): *Hudba přírodních národů*. Praha: Dauphin – Maťa.
- Karfeld, K. P. (1935): *Versunkene Kulturen Lebendige Völker Inka, Maya und Azteken*. Berlin: Zeitgeschichte-Verlag.
- Karsten, R. (1926): *The Civilization of the South American Indians*. New York: Alfred A. Knopf.
- Kašpar, O. – Mánková, E. (1999): *Dějiny Mexika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kašpar, O. – Vrhel, F. (1985): *Etnografie mimoevropských oblastí. Amerika. I. Jižní Amerika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kašpar, O. – Vrhel, F. (1986): *Etnografie mimoevropských oblastí. Amerika. II. Mezoamerika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Katz, F. (1989): *Staré americké civilizace*. Praha: Odeon.
- Klápřtová, K. – Krátký, Č. J. (2001): *Encyklopedie bohů a mýtů předkolumbovské Ameriky. Mexiko a Střední Amerika*. Praha: Libri.
- Knorozov, Ju. V. (1963): *Pismennost indějcev maja*. Moskva – Leningrad (Sankt-Petěrburg): Nauka.
- Knorozov, Ju. V. (1975): *Ijeroglifičeskije rukopisi maja*. Moskva – Leningrad (Sankt-Petěrburg): Nauka.
- Kolektiv autorů (1986): *Femmes des Amériques*. Toulouse: Université de Toulouse – Le Mirail.
- Krieger, A. D. (1965): *El hombre primitivo en América*. Buenos Aires: Ediciones Nueva Visión.
- Kuzmišev, V. (1975): *Tajna žrecov maja*. Moskva: Molodoja gvardija.
- Kuzmišev, V. (1985): *Zlatá říše Inků*. Praha: Lidové nakladatelství.
- Lara, D. O. (1986): *Les Caraïbes*. Paris: PUF.
- León-Portilla, M. (1987): *Toltecayótl. Aspectos de la cultura náhuatl*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Lucena Salmoral, M. (1989): *La América Precolombina*. Madrid: Anaya.
- Lucena Salmoral, M. et al. (1987): *Historia de Iberoamérica. Tomo I. Prehistoria e Historia Antigua*. Madrid: Catedra.
- Malina, J. – Malinová, R. (1991): *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Malina, J. – Malinová, R. (1992): *Vzpomínky na minulost*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Malina, J. – Pavel, P. (1994): *Jak vznikly největší monumenty dávnověku*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Matos Moctezuma, E. (1997): *Muerte a filo de obsidiana. Los nahuas frente a la muerte*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Métraux, A. (1983): *Les Incas. Complément d'Abdón Yaranga Valderrama*. Paris: Éditions du Seuil.
- Morley, S. G. (1977): *Mayové*. Praha: Orbis.
- Opatrný, J. (2002): *Kuba*. Praha: Libri.
- Pičugin, P. A. (1979): *Muzykalnaja kultura andskich narodov*. Moskva: Nauka.
- Polišenský, J. (1964): *Stručné dějiny Kuby*. Praha: Orbis.
- Polišenský, J. a kolektiv (1979): *Dějiny Latinské Ameriky*. Praha: Svoboda.
- Pollak, K. (1973): *Medicína dávných civilizací*. Praha: Orbis.
- Posern-Zieliński, A. (1985): *Kraina Inkarrí*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Ossolineum.
- Rostworowski de Diez Canseco, M. (1988): *Historia del Tahuantinsuyu*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.
- Ruz Lhuillier, A. (1974): *La civilización de los antiguos Mayas*. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales.
- Sáenz de Santa María, C. (1987): *Garcilaso de la Vega. El Inca*. Historia 16. Madrid.
- Segala, A. (1990): *Literatura náhuatl. Fuentes, identidades, representaciones*. México: Grijalbo.
- Séjourné, L. (1975⁶): *Pensamiento y religión en el México Antiguo*. México: Fondo de la Cultura Económica.
- Scheffler, L. (1986): *Grupos indígenas de México. Ubicación geográfica, organización social y política, economía, religión y costumbres*. México: Panorama.
- Slavík, I. (1974): *Motýl z obsidiánu. Parafráze aztécké lyriky*. Praha: Mladá fronta.
- Sodi, M. D. (1986): *La literatura de los Mayas*. México: Lecturas Mexicanas.

- Soustelle, J. (1970): *Les Aztèques*. Paris: PUF.
- Soustelle, J. (2000): *Čtvero sluncí. Mexické vzpomínky a úvahy jednoho etnologa*. Praha: Argo.
- Stingl, M. (1979): *Die indianischen Kulturen Mexikos*. Praha: Artia.
- Svoboda, J. (2000): *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny*. Svazek 1. In: Malina, J., ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Šolc, V. (1969): *Los Aymaras de las islas del Titicaca*. México: Instituto Indigenista Interamericano.
- Tabío, E. – Rey, E. (1966): *Prehistoria de Cuba*. La Habana: Academia de Ciencias de Cuba.
- Thompson, J. E. S. (1971): *Sláva a pád starých Mayů*. Praha: Mladá fronta.
- Tři tisíce let mexického umění* (1976). Praha: Národní galerie.
- Vaillant, G. (1974): *Aztékové. Původ, vzestup a pád národa Aztéků*. Praha: Orbis.
- Veselinskij, V. (1986): *Po stopách latinskoamerických legend*. Praha: Lidové nakladatelství.
- Vrhel, F. (2002): *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko*, Svazek 4. In: Malina, J., ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Zubrickij, Ju. A. (1975): *Inki Kečua*. Moskva: Nauka.

8. Výkladový rejstřík důležitějších jmen a pojmů

Acamapichtli, první aztécký panovník, vládl v letech 1376–1397. Posloupnost mexických vladařů pokračuje Huitzilihuitlem (1396–1417), po něm nastoupil Chimalpopoca (1417–1427), Itzcóatl (1427–1440), Moctezuma I., zvaný Ilhuicamin, to je Nebeský lučištník (1440–1469), Axayacatl (1469–1481), Tizoc (1481–1486), Ahuizotl (1486–1503). Pak přichází Moctezuma II. Xocoyotzin čili Mladší syn (1503–1520). Po jeho smrti vládne jen velmi krátce Cuitlahuac (1520), jenž záhy umírá na neštovice, a konečně poslední vladař – Cuauhtémoc (1520–1521), syn Ahuizotlův.

accla cuna, dívka vychovávaná v Incké říši jako konkubína vládnoucích vrstev nebo jako „Sluneční paní“, „Panna Slunce“, služebnice boha Slunce.

Acolhuacan, říše *Chichimeků*, jejímž centrem bylo Texcoco; obyvatelstvo se nazývalo *Acolhuové*.

Acosta José de (1539–1616), španělský jezuita, historik; přívrženec Aristotelovy filozofie. Svým dílem ovlivnil i Jana Amose Komenského. V roce 1571 byl poslán na vlastní žádost do Ameriky, kde se stal provinciálem jezuitského řádu v Limě. Jeho hlavním dílem je *Historia natural y moral de las Indias* („Přírodní a mravní historie zemí indických“) (latinsky 1589, španělsky 1590). Na tomto díle je zajímavý jeho nedobový postoj. Důkladným promyšlením všeho, co viděl, dospívá Acosta až tak daleko, že ho nikterak neudivuje odlišnost amerických obyvatel a soudí, že se Indián od Evropana v podstatě neliší. Jeho práce patří

k tomu nejlepšímu, co bylo o Americe v 16. století napsáno; byla přeložena do několika jazyků.

adaptace, v evoluční biologii tělesný znak, fyziologický proces nebo způsob chování zvětšující pravděpodobnost, že organismus přežije a bude se rozmnožovat. Archeologie se hlouběji zaměřuje na změny v lidském chování, zejména v sídelní strategii a v technologiích. Též označení procesu, při němž nová vlastnost vzniká.

adobe (španělsky), hliněná nepálená cihla. Stala se základním stavebním materiálem pro obydlí zemědělců všech indiánských etnik v oblastech náhorních plošin, pouští i hor od amerického Jihozápadu až po Andy. Sloužila také ke stavbě velkých teras a pyramid. Výrobní postup spočíval v plnění dřevěných forem propracovanou cihlářskou hlinou promíchanou s rozřezanou trávou, kamínky, listy nebo zbytky rozdrcené keramiky. Cihly se sušily na slunci zastíněné rohožemi. Průměrný rozměr například incké adobe je 80x20x20 cm.

ahpop, v quicheské mayštině „vysoce postavený člověk“.

ahuianime, aztécké prostitutky, často doprovázející i armádu do boje.

Ahuizotl (1486–1503), aztécký panovník.

akultura, přijetí cizí kultury nebo jejích částí a jednotlivých prvků. Předpokládá asymetrický vztah mezi oběma kulturami, tedy ovládající a ovládané. O akul-

turaci se diskutuje v případě vztahů moderních lidí a neandertálců, prvních zemědělců a posledních lovců, kolonizátorů a domorodých populací ...

alom, rodička (od mayského *al* – rodit; mládě, potomstvo).

Álvarez Chanca Diego (?-?), španělský lékař; účastník druhé Kolumbovy výpravy do Nového světa. Dochoval se opis jeho listu určeného jednomu z radních města Sevilly. Originál se ztratil a kopie byla nalezena ve sbírce dokumentů z poloviny 17. století shromážděné Antoniem de Aspa. Chankův dopis obsahuje neocenitelné etnologické a antropologické informace o původních obyvatelích Karibských ostrovů.

Amaquemecan (patrně *Amecameca*), předkolumbovská lokalita, dnes městečko ležící na úpatí vulkánu Popocatepétl (5 452 m n. m.).

Ameghino Florentino (1854–1911), argentinský antropolog italského původu. Zabýval se především otázkami původu obyvatel amerického kontinentu; tvůrce teorie autochtonnosti amerických Indiánů.

Amerika, viz Nový svět.

Ánahuac („Blízko vod“), nahuaské označení mexické náhorní plošiny (španělsky *Altiplano*) rozkládající se v centrálním Mexiku v průměrné nadmořské výšce 2 000–2 200 m, obklopené třítisícovými až pětitisícovými horskými vrcholy (Popocatepétl, Ixtlacáhuatl). V předkolumbovském období protkána hustou sítí řek a jezer (Texcoco, Chalco), na jejichž březích se rozkládala celá řada měst (Azcapotzalco, Texcoco, Chalco, Xochimilco, Tenochtitlán a další). Z bohatě členěného hydrografického systému se dodnes dochovaly jen nepatrné zbytky. Původně jméno oblasti kolem jezer v mexickém údolí. Aztékové jím později označovali celou svoji *říši* rozkládající se mezi Atlantickým a Tichým oceánem, jižní hranicí dnešních USA a jihem dnešního Mexika.

Anales de los Cakchiqueles, viz Cakchiquelské letopisy.

Anales de los Xahil, viz Cakchiquelské letopisy.

Anály z Cuauhtitlánu (2. polovina 16. století; tiskem poprvé 1885), anály podávají seznam toltéckých a aztéckých vládců a popisují příchod Chichimeků – „barbarů“ ze severu.

antropologie, věda o biologických a sociokulturních kořenech a proměnách člověka a kultury a případně predikci dalšího směřování člověka. Počátky antropologie sahají do starověku a souvisejí s rozvojem anatomie; jako samostatný vědní obor ji v 18. století utvářeli přírodovědci – zejména Francouzi Geor-

ges Louis Leclerc de Buffon (1707–1788) a Étienne Geoffroy de Saint-Hilaire (1772–1848), Holanďan Pieter Camper (1722–1789) a Němec Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840) (viz). Dnes se antropologie dělí na biologickou/fyzickou, kulturní, sociální (socio-kulturní), filozofickou. *Biologická antropologie* zahrnuje *paleoantropologii* a *historickou antropologii* (studují zejména vznik a vývoj člověka, tělesnou stavbu, demografické ukazatele dřívějších populací z kostrových pozůstatků), *etnickou antropologii* (studuje původ, tělesný vzhled a variabilitu morfologických a fyziologických znaků lidských plemen, různých pospolitostí a antropologických typů), *auxologii* (zabývá se růstem a ontogenezi), *klinickou antropologii* (studuje odchylky tělesných znaků nemocných jedinců od normy), *forezní antropologii* (zjišťování otcovství, určování věku a dalších znaků u neznámých koster-ních pozůstatků), *ergonomickou antropologii* (aplikace v průmyslu), *sportovní a funkční antropologii*, *kinantropologii* (studuje pohyb, funkční a motorickou zdatnost člověka). Další tři základní směry antropologie (filozofická, kulturní, sociální) jsou spjaty jednak s biologickou antropologií, tedy s přírodovědou, a jednak se společenskými vědami, zejména s archeologií, etnologií, jazykovědou atd. *Filozofická antropologie* se zabývá člověkem jako celkem, hledá jeho podstatu, smysl a perspektivy. V současné době studuje zejména problém lidské svobody, vztah mezi člověkem a přírodou, význam jedinečnosti lidské osoby. Počátky filozofické antropologie sahají do antiky, jako samostatnou disciplínu ji ve 20. století formovali zejména němečtí filozofové a sociologové Otto Friedrich Bollnow (1903), Arnold Gehlen (1904–1976), Karl Löwith (1897–1973), Helmuth Plessner (1892–1985), Max Scheler (1874–1928) a další badatelé a její pěstování zůstává omezeno zejména na Německo. *Sociokulturní antropologie* studuje sociální struktury a kulturní vzorce, jejich původ, proměny, současný stav a perspektivy. Někdy bývají jako samostatné větve oddělovány antropologie kulturní (zejména v USA; zde se tradičně zdůrazňují kulturní entity – soubor norem, vzorců chování) a sociální (zejména ve Velké Británii; zde se tradičně zdůrazňují sociální entity – vztahy, perzistence, přežití). Tyto disciplíny se zaměřují zvláště na uzavřené pospolitosti takzvaných „přírodních národů“ a v tomto pojetí se jejich výzkumné pole do značné míry překrývá s etnologií. Kulturní a sociální entity jsou však natolik propojeny, že jejich oddělování působí metodologické obtíže, zatímco omezování

se na „přírodní národy“ zužuje ontologické základy disciplíny a dosahované výsledky. Na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně je proto termín sociokulturní antropologie užíván pro disciplínu, která v interdisciplinární spolupráci s biologickou antropologií (odhalující biologickou podmíněnost entit) zkoumá sociokulturní entity v celé jejich časoprostorové dimenzi, od vzniku přes rozvíjení a proměny až po současný stav a perspektivy. Při výzkumu raných etap se opírá zvláště o archeologii, etnologii, lingvistiku, později pak o historii, sociologii a filozofickou antropologii. Toto pojetí se více přibližuje přirozenému světu a rozšiřuje možnosti aplikace výsledků.

apopanaca, v Incké říši (*viz*) úředník vybírající dívky – *accla cuna* (*viz*).

ara, *Ara*, rod pestře zbarvených velkých ptáků z řádu papoušků. Arové mají dlouhý klínovitý ocas a mohutný zobák. Je známo 15 druhů. Žijí v tropických pralesích Střední a Jižní Ameriky.

aranway, incký dramatický útvar připomínající naši bajku.

Araukáni, vlastním jménem *Ché* („Lidé“), bojovní jihoameričtí Indiáni, dnes žijící na území dvou latinskoamerických republik Argentiny a Chile (celkem asi 65 000 osob); nejpočetnější jsou Mapučové.

Arawakové, souhrnné označení jazykově a kulturně příbuzných kmenů jihoamerických Indiánů (Guajirové, Ipurinové, Mochové, Paresiové, Taínové, Waikové ad.). Jejich jazyky tvoří arawackou rodinu dělenou zpravidla na 4 až 8 hlavních skupin. V době příchodu Španělů v 15. století obývali rozlehlá území od Gran Chaca a pramene řeky Xingú po Antily a od ústí Amazonky po Andy. Ze severní části kontinentu a z Malých Antil byli koncem 15. století vytlačeni Kariby, na Velkých Antilách byli prakticky vyhubeni Španěly v 16. a 17. století. Dnes žijí hlavně v západní Venezuele, ve východní Kolumbii, na pomezí Peru a Brazílie a v Guayaně; malé skupinky také na Trinidadu, Haiti a v Dominikánské republice. Byli a jsou usedlí zemědělci (batáty, fazole, banány, cukrová třtina, tabák apod.), lov sběr a rybolov je vesměs doplňkem alimentárního systému.

arawi, *viz* harawi.

areito, hudebně taneční produkce karibských Indiánů často doprovázené slovesnými (hlavně poetickými) orálními útvary. Nemáme o nich příliš jasnou představu, neboť kusé zprávy prvních španělských dobyvatelů nedovolují sestavit jejich úplnější obraz.

Od Španělů víme, že vynikající interpretkou tohoto uměleckého žánru byla i karibská královna Anacaona z Haiti, jejíž krásu opěvovali jak domorodci, tak i vnímavější španělští vetřelci. Ani její půvab a nesporná inteligence však Anacaonu nezachránily před krutou a potupnou smrtí z rukou conquistadorů.

archeologie, obor zkoumající předměty a objekty z dob minulých, vymezující vztahy mezi nimi a pokoušející se na základě souhrnu více či méně spolehlivých rekonstrukčních metod oživit minulou skutečnost. Základní archeologický rozpor tkví mezi statickým charakterem archeologického záznamu a dynamickým charakterem společností, které jej kdysi vytvořily i které jej nyní analyzují.

Atahualpa (cca 1500–1533), poslední vládce Tahuantinsuyu (*viz*) před příchodem Španělů. Nemanželský syn Inky Huayny Capaka (*viz*), jenž rozdělil vládu v říši mezi Atahualpu, spravujícího provincii Quito, a legitimního dědice Huáscara (*viz*). Atahualpa pak Huáscara ve válce porazil a stal se vládcem celé říše. Dne 16. 11. 1532 jej v Cajamarce zajali a uvěznil Španěl v čele s Franciscem Pizarrem (*viz*). Již jako vězeň nechal Atahualpa zavraždit Huáscara, neboť se patrně obával jeho spojenectví s conquistadory. Španělé odsoudili Atahualpu k smrti a dne 29. 8. 1533 jej popravili, přestože předtím od něho přijali velké výkupné.

Atlantida, bájný ostrov pod vládou boha *Poseidóna*, který se podle Platónových dialogů *Tímaios* a *Kritias* nacházel za mořskou úžinou spojující Středozemní moře a Atlantský oceán. Bohatá a mocná, avšak na duchovní kulturu chudá Atlantis útočila na země Středomoří. Nakonec byla podle Platóna (*viz*) porážena Athény a propadla se do moře. Atlantida bývá dávána do souvislosti s hypotézami, podle nichž jsou původní obyvatelé Ameriky potomky obyvatelstva zaniklých kontinentů: dávní obyvatelé Atlantidy se dokázali včas zachránit a přenést civilizaci svého ztraceného světa do Ameriky (například Američan Thomas Gladwin a Francouz Augustus Le Plongeon). Dodnes realizované výzkumy mořského dna však existenci Atlantidy nepotvrzují.

Axayacatl (1469–1479/1481), aztécký vládce města Tenochtitlánu. Dobil a zničil sousední město Tlaxololco a o jeho plochu zvětšil Tenochtitlán (*viz*). Vliv svého státu rozšířil především směrem na západ a jih. **Aymarové**, obyvatelé náhorní planiny Bolívie a Peru; jádrem jejich území je okolí jezera Titicaca. Současný počet se odhaduje na 1,4 milionu. Jejich předkové v 5. století př. n. l. až v 10. století n. l. vytvořili vyspělou

Tíwanackou říši (*viz*) a položili základy kultury a civilizace v širší andské oblasti, podíleli se na vzniku Incké říše (*viz*).

Ayopechcatl (nebo též Ayopechtli), *Ta, která sídlí na želvě*. Bohyně – ochránkyně právě narozených. Těhotné ženy a rodičky jí obětovaly věnce z květů.

Azcapotzalco, město založené Ixputzalem na počátku 12. století, sídlo Tepaneků. Rozkládalo se na jihozápadních svazích Mexického údolí u jezera Texcoco. V letech 1423–1433 bylo dobyté městskými státy trojdomohody (Tenochtitlán – Texcoco – Tlacopan) a stalo se jejich vazalem, tržištěm s otroky; později zcela zaniklo.

Aztékové (nebo také *Mexikové* či *Tenochkové*), předkolumbovské etnikum patřící do skupiny Nahuatl, to znamená hovořících jazykem náhuatl (*viz*). Předkové Aztéků přišli do středního Mexika ze severních oblastí a kolem roku 1160 se usadili na mexické náhorní plošíně Ānahuaku. Samo jméno *Aztecatl* v sobě nese význam *obyvatel ostrova Aztlanu* – legendární kolébky tohoto národa. Další pojmenování *Mexikové* je odvozeno od jména mytického náčelníka *Me-sitliho* (Agávový králík) z období velkého putování kmene. Roku 1325 založili Aztékové na sláném jezeře Texcoco své město Tenochtitlán. Z legendy spjaté s touto událostí pramení výklad třetího jména – *Tenochkové*. Město prý bylo vybudováno na malém bahnitěm ostrůvku, kde Aztékové spatřili orla sedícího na kaktusu (tenochtli), jak požírá hada. Tento symbol se stal i součástí dnešního mexického státního znaku. Jiný výklad však spojuje jméno Tenochtitlán s dalším legendárním náčelníkem jménem Tenoch.

batey, arawacká míčová hra, o níž nemáme přesnějších údajů. Provozovala se, stejně jako mexická *tlachtli* (*viz*), především z rituálních důvodů.

Baudot Georges (narozen 1930), francouzský badatel-mexikanista, profesor na Université de Toulouse – Le Mirail. Zabývá se předkolumbovskými literaturami – *Les lettres précolombiennes* („Předkolumbovské literatury“, 1976) a střetem dvou civilizací v Mexiku – *Utopie et historie au Mexique. Les premiers chroniqueurs de la civilisation mexicaine (1520–1569)* („Utopie a historie v Mexiku. První kronikáři mexické civilizace [1520–1569]“, 1977).

behique, současně kněz, šaman i léčitel u karibského etnika Taínů (*viz*). Za určitých podmínek mohl behique vykonávat i funkci náčelníka – *kazika* (*viz*). Funkci kazika i behiqua mohla zastávat i žena.

bitol, stvořitel (od mayského *bit* – postavit, stvořit).

bohío, kruhovitá chýše z přírodního materiálu (především třtiny či rákosu); byla základní *architektonickou* jednotkou taínských vesnic. Rekonstrukce původní podoby bohío je například ve skanzenu Guamá na Kubě.

Bonampak, mayské město proslulé nádhernými freskami z konce 9. století, ležící v dnešním mexickém státu Chiapas v údolí řeky Usumacinty.

Cakchiquelové, blízcí sousedé a nepřátelé Quicheů. *Cakchiquel* je jednak název jazyka, ale podobně jako u *Quichéů* i etnika a *říše*, která se rozkládala ve staré Guatemale a jejímž hlavním městem bylo naposledy Iximché neboli Tecpán-Guatemala.

Cakchiquelské letopisy (*Anales de los Cakchiquels*), nazývané též *Memorial de Tecpán-Atitlán* nebo *Memorial de Sololá* či *Anales de los Xahil*, historické a chronologické svědectví mayských Cakchiquelů objevené v roce 1844 v Guatemale. Zapsali je dva autoři: v letech 1560–1582 Francisco Hernández Arana Xahilá a po něm pokračoval po roce 1600 Francisco Díaz Gebutá Queh. Dnes je rukopis v knihovně Pennsylvánského muzea a naposledy jej vydal Adrián Recinos. Obsah rukopisu se dá rozdělit zhruba do dvou částí: strany 1–17 jsou anály do roku 1540; strany 17–96 tvoří místní kroniku městského státu Cakchiquelů. Mytologická část se v zásadě shoduje s mýty *Popol Vuhu* (*viz*) a částečně je doplňuje.

Calancha Antonio de (1584–1654), španělský augustinián. Od svých čtrnácti let se vzdělával v klášteře v Limě (Peru). Stal se převorem v Trujillu a kronikářem augustiniánské provincie v Peru. Projevoval velký zájem o dějiny a kulturu Inků a v touze po poznání indiánských památek procestoval celé Peru. Jeho hlavním dílem je *Crónica moralizada de la provincia del Perú* („Mravokárná kronika provincie Peru“), vydaná v Barceloně roku 1639, která obsahuje zajímavá data ke studiu dějin a etnologie Peru.

calmecac, v náhuatl (*viz*) jedna ze dvou aztéckých škol. Byla určena příslušníkům nobility, tedy těm, kteří byli předurčeni k vojenské, úřednické či kněžské dráze.

caney, synonymum pro bohío (*viz*).

Caoqué, obyvatelstvo žijící v cakchiquelských horách západně od dnešního města Guatemaly. *Caoque* značí cakchiquelský déšť.

Capac Yupanqui, legendární incký panovník.

Cawillaka, bohyně, hrdinka jednoho z kečujských mýtů.

Ce-Acatl-Topiltzin, *viz* Quetzalcoátl.

ceiba, vlnovec – rod tropických dřevin z čeledi baobabovnickovitých. Zahrnuje mohutné vysoké stromy (až 30 m), často s deskovitými kořenovými náběhy. Plody vlnovce pětimužného (*Ceiba pentandra*) mají ve vnitřních stranách oplodí dlouhá bílá vlákna (*kapok*) podobná bavlně, jež se užívají jako vycpávací materiál, například k plnění polštářů.

Cieza de León Pedro (1518[20]–1584), španělský kronikář. Původně sloužil v Novém světě jako voják (od roku 1545 v Peru), později byl jmenován oficiálním kronikářem Indií. V roce 1550 se vrátil do Španělska a 1553 vydal v Seville *Primera parte de la crónica del Perú: que trata la demarcación de sus provincias: la descripción de ellas que trata las fundaciones de las nuevas ciudades, los ritos y costumbres de los indios y otras cosas extrañas dignas de ser sabidas* („První část kroniky Peru, která pojednává o hranicích jeho provincií; jejich popis, který líčí založení nových měst, obyčeje a zvyky Indiánů a další věci hodné toho, aby byly známy“). Dílo bylo ve své době často vydáváno a přeloženo do dalších jazyků. *Segunda parte de la crónica del Perú que trata del señorío de los Incas yupanquis y de sus grandes hechos y gobernación* („Druhá část kroniky Peru, která pojednává o panství Inků Yupanquiů a o jejich velkých činech a vládě“) byla vydána až v roce 1871 v Edinburghu a 1880 v Madridu. Další díla se zabývají dějinami Nového Španělska, občanských válek v Peru apod. Ciezovo dílo jako celek je možno považovat za jeden z nejobsáhlejších a nejobektivnějších souhrnů informací o peruánské andské oblasti v předkolumbovském období a na počátku conquisty, i když jeho autor na Indiány pohlíží svrchu, jen jako na divochy schopné krutosti a různých hanebností.

Cihuacóatl, „žena had“, zástupce aztéckého vladaře, který původně býval veleknězem božstva stejného jména, bohyně Země, patronky zrození a smrti.

cloviská kultura, nejstarší prokázaná paleoindiánská kultura v Severní Americe, datovaná před 11 500–11 000 let. Charakteristické jsou protáhlé bifaciální hroty s negativem úderu při bázi (anglicky *fluted points*), který usnadňuje vsazení do násady. Stopy vsazení a upevnění pomocí šlach jsou traseologicky prokazatelné. Na jihozápadě USA se hroty typu Clovis ještě vyskytují spolu s posledními mamuty.

Coatlícue („Ta se sukni z hadů“), bohyně Země, první vtělení *Omecihuatl* (*viz*). Velmi plodná bohyně, matka všech bohů, stvořitelka a ničitelka, syntéza života a smrti. Matka *Huitzilopochtliho* (*viz*), hlavní sluneční

božstvo Aztéků. Otěhotněla skrze peříčko, které proniklo do jejího lůna.

Codex Borbonicus, Kodex bourbonský, aztécký rukopis pocházející z roku 1507, nazvaný podle paláce, v němž býval uložen.

Codex Dresdensis, Kodex drážďanský, jeden ze tří dochovaných mayských rukopisů, nazvaný podle místa uložení.

Codex Mendoza, kodex byl pořízen na popud místokrále Nového Španělska (Mexika) Antonia de Mendozy a poslán španělskému králi Karlu V. Po mnoha peripetích byl uložen v oxfordské Bodleian Library.

Codex Peresianus, Kodex pařížský, jeden ze tří dochovaných mayských rukopisů.

Codex Tro-cortesianus, Kodex madridský, jeden ze tří dochovaných mayských rukopisů.

cohoba, rituální obřad, v jehož průběhu navazovali táinští behikové (*viz*) spojení se světem duchů. Rituál začínal předložením obětin (kasava a ovoce), rituální očistou, jejíž princip spočíval ve vyvolání zvracení speciální *lžičkou* určenou k tomuto účelu, vdechování halucinogenní drogy a následném tlumočení *pokynů* duchů určených celému společenství.

Colhuacán, městský stát mezi jezery Texcoco a Xochimilco v Mexickém údolí. Po tři staletí byl centrem dění v této oblasti. Koncem 14. století v něm však vypukla občanská válka a k jeho pádu přispěli nejdříve Tepanekové (*viz*) a po nich Aztékové (*viz*).

Colché, lokalita na tichomořském pobřeží.

Colla, krajina v okolí jezera Titicaca.

conquista (španělsky „vy/dobytí“, „kořist“), zde v obecně přijímaném smyslu – španělské dobývání a dobytí Nového světa.

conquistador, účastník conquisty (*viz*); dobyvatel vůbec.

Copán, lokalita v dnešním Hondurasu, nejnižnější městský stát mayské civilizace v nížině, ovládající jihovýchod mayského pohraničí. Proslul skulpturou a chrámovou pyramidou 26 s nejdelším souvislým mayským textem, zaznamenávajícím dějiny vládnoucí dynastie Copánu.

Cortés Hernán (1485–1547), španělský dobyvatel říše Aztéků a autor relací o tomto tažení. V letech 1494–1496 studoval na univerzitě v Salamance; 1504 odplul do Nového světa; 1511 se zúčastnil dobývání Kuby. V letech 1519–1521 velel v pořadí třetí výpravě do Mexika, kterou zorganizoval a z větší části financoval. Po dobytí Tenochtitlánu (*viz*) rozšířili Cortésovi kapitáni španělské državy až k Mexickému

zálivu a Tichému oceánu na jedné straně a po dnešní Guatemalu a Nayarit na straně druhé. Svá dobytelská tažení vylíčil Cortés v pěti dopisech – *Cartas de relación* (1519–1526, „Dopisy a zprávy“), zaslanych císaři Karlu V. Projevilo se v nich jeho vzdělání a snad i vliv Caesarových *Zápisků o válce galské*. Česky vyšla druhá a třetí relace (viz 7.1. Prameny).

Cuaucihuatl, *žena-orel*, jedno z dalších jmen *Cihuacoatl* (viz), sloužících k zvýraznění jejich bojových kvalit v okamžiku, kdy se mění v orla.

Cuauhtémoc (1520–1521), poslední aztécký panovník. **Cuauhtitlán** (z náhuatl *quáhuítl*, „strom“, a přípony *tlán*, „ve stromech, mezi stromy“), název předkolumbovské lokality založené v roce 691 Chichimeky z Chicomostoku. Aztéky obsazena poprvé v roce 1396 a znovu 1417. V roce 1439 ji okupovali Tepanekové z Azcapotzalka. V době před příchodem Španělů proslul Cuauhtitlán bohatým kulturním životem, jak dokládá rukopis *Anales de Cuauhtitlán*.

Cuculcán, mayský výraz pro boha-kulturního hrdinu Quetzalcóatla (viz).

cuicani, aztécký výraz označující jak básníka, tak i zpěváka.

Cuicuilco, předkolumbovské středisko s nejstarší pyramidou v Mexiku a vůbec v celé Americe, nacházející se na území dnešního hlavního města Mexika.

Cuitlahuac (1520), aztécký panovník; zemřel na neštovicích.

Cuniraya, bůh z kečujské mytologie.

Cuzco, hlavní město incké říše zvané *Tahuantinsuyu* („Země čtyř částí“), jež se nacházelo v nadmořské výšce 3 468 metrů, poblíž řeky Urubamby; dnes hlavní město departamentu Cuzco v Peru. Předpokládá se, že město založil v polovině 11. století Manco Capac (viz), a protože bylo hlavním střediskem Inků, bylo zvané *Cosco*, což znamená „střed“. Bylo hlavním městem a rezidencí Inků až do roku 1533, kdy je dobyl Francisco Pizarro. Dodnes se v městě a jeho okolí nachází celá řada významných předkolumbovských památek. Ve vzdálenosti asi půl kilometru od hlavního náměstí se tyčí pevnost *Sacsahuamán*. V samotném městě je možno vidět pod kostelem Sv. Dominika (Santo Domingo) zbytky *Chrámu Slunce* a pod ženským klášteřem Svaté Kateřiny pozůstatky starého chrámu a dům *Panen Slunce*. Dějiny Cuzca bývají často srovnávány s dějinami starověkého Říma, Sacsahuamán s Kapítolem, Manco Capac s Romulem, Wiracocha Inka s Augustem, Huáscar s Pompeiem, Atahualpa s Césarem. Pizarrové, Almagrové a další jsou v tomto

pojetí barbaři, kteří město vyvrátili. Druhým nejvýznamějším střediskem incké říše bylo *Quito* (viz).

čimúská kultura, viz chimúská kultura,

Čtyři kosmogonická Slunce, mýtus o čtyřech sluncích, jenž je úhelným kamenem aztécké mytologie i světónázoru. Aztékové, ale i další předkolumbovské mezoamerické národy věřili, že svět byl již čtyřikrát zničen a opět znovu stvořen. Jejich současný svět byl podle této víry pátým v pořadí – *Tonatiuh* (*Nahui*) *ollin* neboli „Slunce otřesů či pohybu“. Jemu předcházely tyto světy: *Nahui Ocelotl* („Čtyři Jaguáři“), *Nahui Ehecatl* („Čtyři větry“) a *Nahui Atl* („Čtyři vody“). Aztékové se sami pokládali za vyvolený národ, který je předurčen ke spolupráci s pátým Sluncem, jíž by snad bylo možno zabránit páté katastrofě. Zjednodušeně lze usuzovat, že v tomto mýtu se zřejmě vzdáleně odrazily i některé přírodní jevy – sopečná a tektonická činnost, uragány, záplavy.

difuze, proces šíření nové myšlenky nebo koncepce v širším prostoru, mezi jedinci či skupinami. Jejím důsledkem se může stát akulturace (viz).

duho, dřevěná stolička; svým způsobem odznak hodnosti a moci vyšších vrstev taínské společnosti (kazikové, viz, behikové, viz apod.).

Durán Diego de (1538–1588), mexický mestický kronikář, dominikánský mnich. Je autorem zajímavé a svěží kroniky *Historia de las Indias de Nueva España* („Dějiny Nového Španělska v zemích indických“). Toto dílo, dokončené v roce 1581, ale tiskem vydané až v 19. století, přináší řadu podstatných historických a etnologických informací a bylo sepsáno na základě původních dokumentů a svědectví pamětníků v jazyce náhuatl (viz).

Dürer Albrecht (1471–1528), německý malíř, grafik a výtvarný teoretik. Integroval uměňenost duchovních ideálů doznívající severské pozdní gotiky, směřující k Bohu, s barvitým hledáním světských a pozemských radostí nastupující italské renesance, vztažených k člověku; mnohé jeho obrazy a zejména kresby vynikají kultivovaným erotismem (například *Milenci*, kolem roku 1494; *Čtyři čarodějnice*, 1497; *Znásilnění Amymony*, 1497–1498; *Eva a adorující Adam*, 1510; *Pokušení sv. Antonína*, 1515). Jeho dílo, ovlivněné spiritalismem, vyniká obsahovou hloubkou a rozsahem, výrazovou rozmanitostí a technickým mistrovstvím jak v malbě, tak v grafice (dřevořez, mědiryt). Maloval a kreslil krajiny, portréty, oltářní obrazy, veduty, mytologická témata (například *Orfeus zabítý bakchantkami*) a biblické náměty (například *Adam a Eva*, 1504).

Je autorem spisu o proporcích lidského těla. Jako jeden z prvních evropských umělců se seznámil s aztéckými artefakty a vyjádřil se o nich s obdivem. Jiný německý malíř Christoph Weiditz předvedl v Norimberku první kresby mexických Indiánů, které pořídil v roce 1529 na dvoře Karla V. ve Španělsku – jednalo se o domorodce přivezené do Evropy Hernánem Cortésem (viz). **Dzibilichaltun**, význačné mayské středisko na severním pobřeží Yucatánu v Mexiku. Bylo objeveno až v roce 1956.

etnologie, věda zabývající se rozdílností a podobností lidských kultur, studiem lokálních variant univerzálních struktur lidského myšlení a chování.

Fernández de Oviedo Gonzalo (1478–1557), španělský historik Ameriky, kam se odebral v roce 1513. Zastával různé funkce v koloniální administrativě. Za svůj život přeplul Atlantik dvanáctkrát. Dával přednost historiografii založené na přímém pozorování, čímž se podstatně lišil od svých soudobých humanistických kolegů. Nový svět se mu jevil jako „(...) jedna z věcí, jež jsou převelice hodny poznání“. Z jeho rozsáhlého díla je důležitá především *Historia general y natural de las Indias* („Obecná a přírodní historie zemí indických“). Autorův povětšinou velice přezíravý vztah k Indiánům ostře kritizoval Bartolomé de las Casas (viz Las Casas, Bartolomé de).

folsomská kultura, paleoindiánská kultura v Severní Americe následující po cloviské kultuře (viz), datovaná před 10 900 a 10 200 let. Typické hroty se poněkud zkracují, zatímco „kanálek“ (provedený charakteristickým negativním úderem ze směru báze) se zvětšuje tak, že zabírá většinu plochy hrotu; mohl sloužit nejen k upevnění, ale i jako krevní rýha (anglicky *channel*). V průvodní industrii převládají krátká škrabadla, drasadla a zobce, nápadná je absence čepelí a rydel. Dominujícím lovným zvířetem se stává bizon.

García Márquez Gabriel (1928), kolumbijský spisovatel, povídkář a romanopisec, nositel Nobelovy ceny za literaturu (1982). Začal publikovat časopisecky ve 40. letech, prosadil se novelou *Plukovníkovi nemá kdo psát* (*El coronel no tiene quien le escriba*, 1961), světovou slávu však získal až románem *Sto roků samoty* (*Cien años de soledad*, 1967), vydaném v Buenos Aires, v němž je spatřován vrchol latinskoamerického magického realismu. Z pozdějších próz je znám román o diktátorovi *Podzim patriarchy* (*El otoño del patriarca*, 1975), *Láska za časů cholery* (*El amor en los tiempos de cólera*, 1985) a novela *Kronika ohlášené smrti* (*Crónica de una muerte anunciada*, 1981). García Márquez byl přívržencem

revoluční Kuby, osobním přítelem Fidela Castra a kritikem latinskoamerických pravicových diktatur.

Garcilaso de la Vega Inka (1539–1617), peruánský kronikář; po matce příslušník vládnoucího rodu Inků, po otci španělský šlechtic. V roce 1584 napsal *Dějiny Floridy*, jeho nejznámějším dílem však jsou *Comentarios Reales que tratan del origen de los Incas* („Královské komentáře, které pojednávají o původu Inků“). Toto obsáhlé dílo o incké civilizaci vznikalo postupně. První část vyšla v Lisabonu 1609 a druhá v Córdobě 1617.

Garibay Kintana Angel María (1892–1967), mexický amerikanista, jeden z největších znalců nahuaské kultury, profesor Filozofické fakulty Národní autonomní univerzity v Mexiku, od roku 1956 ředitel Semináře nahuaské kultury. Autor zvláště závažných prací k dějinám nahuaské literatury: *Épica náhuatl* („Nahuaská epika“, 1952), *Historia de la literatura náhuatl* („Dějiny nahuaské literatury“, 1953–1954), *Veinte himnos sacros de los nahuas* („Dvacet nahuaských posvátných hymnů“, 1959); vydavatel díla Bernardina de Sahagún (1956) aj. K jeho nejlepším žákům patří Miguel León-Portilla (viz), jenž úspěšně pokračuje v Garibayem započatém díle.

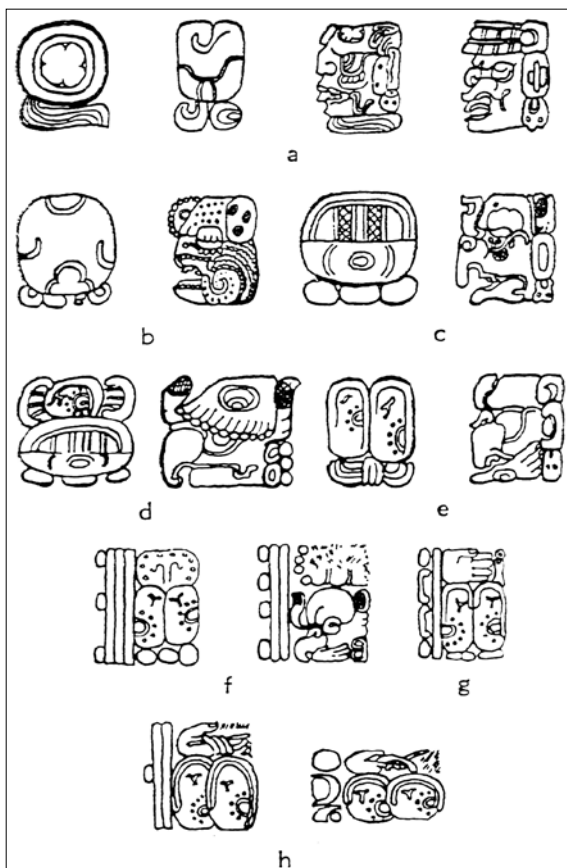
Gladwin Harold Sterlin (narozen 1893), význačný americký mayolog.

Guanajatabeyové, nositelé nejstarší kultury antilských ostrovů, která je nazývána *kulturou předkera-mickou* nebo *kulturou lastur*, podle nejdůležitějšího materiálu užívaného k výrobě jednoduchých nástrojů. Nejpodrobněji (z hlediska archeologického) byla prozkoumána na Kubě. V době příchodu Španělů žili poslední příslušníci tohoto vsutku „paleolitického“ etnika především v nejzápadnějších oblastech Kuby. Podle zmínek, které o nich najdeme u Kolumba, Velázqueze, Las Casase a Bernala Díaze del Castillo, byly jejich příbytky výlučně jeskyně. Nejnovější archeologické výzkumy dokládají, že jejich pohřební ritus byl velmi podobný tomu, jaký známe z pozdější kultury *moundů* (mohylových monumentů) na území dnešních Spojených států amerických.

Guančové (Guancho), viz obyvatelé Kanárských ostrovů.

guano, trus ptáků, netopýrů, popřípadě jiných živočichů. Tvoří mohutné vrstvy na hnízdištích ptáků a v jeskyních; pro vysoký obsah dusičnanů, fosforu a vápníku se dnes průmyslově těží (například v Chile) a používá se jako kvalitní hnojivo.

Gugumatz, Opeřený had, viz Quetzalcoátl.

Obr. 31. Znaků devíti mayských časových období: a) kin, b) uinal, c) tun, d) katun, e) baktun, f) pictun, g) calabtun, h) kinchiltun, i) alautun, úvodní glyf výchozí řady.

haillis, báseň, která je svou formou srovnatelná s naším hymnem. Básně tohoto typu skládali obvykle kněží na oslavu bohů, někdy i sám Inka.

hamaka (z jazyka Taínů), závěsné houpací lůžko, které se z pralesních oblastí Jižní Ameriky dostalo až na Karibské ostrovy, kde se s ním setkali první Evropané. Některá indiánská etnika používala ke tkaní hamak jednoduchých vertikálních stavů, u jiných byly spleťány z provázků vyrobených z rostlinných vláken. Hamaka je symbolem domova a pohody; tam, kde si ji její uživatel zavěsí, cítí se doma.

harawí (z kečujského *aráwiy*, „veršovat“), poetický útvar, který mohl mít původně formu lyrickou i epickou, nádech radosti i elegičnosti. Teprve postupem doby, pomalým a dlouhým vývojem směřoval tento útvar k intimně lyrické podobě, opěvující často beznadějí lásky.

hatunruna, v kečujštině „obecný lid“, nejrozšířenější a hospodářsky nejvýznamnější vrstva incké společnosti.

haylli, incký poetický žánr vztahující se k různým tématům – válečným úspěchům, sklizni, ale i náboženským kultům.

Heyerdahl Thor (1914–2002), norský etnolog, cestovatel, archeolog a zoolog. Studoval především možnosti dávných styků Starého a Nového světa. Autor teorie o vlivu Egyptanů na předkolumbovské civilizace Ameriky. V roce 1947 vedl expedici plavící se na rekonstruovaném indiánském voru Kon-Tiki z Peru do Polynésie, aby dokázal možnost osídlení Polynésie z Ameriky (film z plavby byl odměněn Oscarem, 1952). Na papyrovém člunu Ra (Ra I, 1969, Ra II, 1970) podnikl cestu ze Safí (Maroko) na Barbados. Hlavní díla: *Fatu Hiva, Ve znamení Kon-Tiki, Aku-Aku, Oceán a staré civilizace* aj.

hieroglyfické písmo, obrázkové písmo, jež se v Novém světě vyvinulo pouze v kultuře mayské. Mayské písmo bylo zčásti *ideografické* a částečně *fonetické* (obr. 31). Některé mayské hieroglyfy představují myšlenku či pojem, ale nevystihují zvukovou stránku. Například posvátná ryba xok se označovala buď rybí hlavou (piktogram) nebo ideogramem vody, v níž ryby žijí. Symbolem vody byl znak jadeitového korálku, protože voda a jadeit byly stejně vzácné. Jadeit tedy znamenal vodu, voda rybu a ryba xok ještě navíc označovala činnost – počítat. Toto je pouze malá ukáзка složitosti mayského systému písma, jehož luštění doznalo od přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století závratných výsledků, umožňujících konstruovat dynastické dějiny mayských měst „zvnitřku“. Z poměrně bohaté mayské literatury zůstaly po ničivém působení španělských kněží v údobí bezprostředně po conquistě jen tři takzvané *kodexy*, uložené nyní v Drážďanech, Paříži a Madridu. *Drážďanský kodex* je bezesporu nejhodnotnější, zahrnuje 39 listů s textem po obou stranách a obsahuje převážně astronomická data. Pařížský *Codex Peresianus* má rituální obsah; byl nalezen náhodně roku 1860 v Národní knihovně v koši mezi makulaturou s nápisem *Pérez*. Madridský *Codex Tro-cortesianus*, objevený ve Španělsku rovněž v roce 1860 na dvou různých místech, obsahuje 56 listů a většinou astrologickou náplň. Nověji se objevuje čtvrtý mayský kodex, zvaný *Grolier*.

Homo erectus, člověk vzpřímený, klasický druh archaických lidí, rozšířený zejména v Africe a Asii (starší názvy *Pithecanthropus erectus*, *Sinanthropus pekinensis*), vymezený na základě nálezů z Jávy (po roce 1891) a Číny (od 20. let 20. století). Stáří 1,7 až 0,4 (0,1) milionu let.

Homo neanderthalensis, viz neandertálec.

Homo sapiens, moderní lidé. Stáří minimálně 100 000 let; samec 175 cm, 65 kg; samice 160 cm, 54 kg.

Homo sapiens neanderthalensis, viz neandertálec.

Huaman (Guaman) Poma de Ayala Felipe (1530[40]–?), peruánský kronikář. Jako mnoho indiánských náčelníků se stal členem španělského nižšího správního aparátu v koloniích. V roce 1615 oznamuje dopisem králi Filipovi III. brzké zaslání obsáhlého díla *El primer nueva coronica y buen gobierno* („První nová kronika a dobrá vláda“). Impozantní (1179 stran) a nesmírně zajímavý rukopis však nadlouhu upadl v zapomnění. Teprve v roce 1908 byl objeven v Královské knihovně v Kodani a tiskem vydán až v roce 1936. Text je doprovázen celou řadou půvabných ilustrací.

huanaco (*Lama guanicoe*), divoká lama, z níž byla vyšlechtěna lama domácí.

Huáscar (?–1532), syn Inky Huayny Capaka (viz) a jeho první ženy Rava-Oclo. Po smrti otce měl vládnout v Cuzku, nakonec byl svržen nevlastním bratrem Atahualpou (viz).

Huayna Capac (1493–1525), v pořadí jedenáctý Inka, velký reformátor říše, otec Atahualpův (viz). Řadou výbojů rozšířil hranice inckého impéria.

Huémac, částečně mytická postava; byl panovníkem v Tule a někteří jej dodnes ztotožňují se samotným Quetzalcóatlem (viz). Pravděpodobnější však je, že nastoupil na trůn roku 994 jako následník Quetzalcóatlův, jenž tvrdě bojoval s Chichimeky, které se mu podařilo zatlačit hluboko na jih. Pro staré Mexičany byl nejen mytickou postavou, ale také mudrcem.

Huexotzinco, aztécky „Místo obklopené vrbami“, předkolumbovské město mexické náhorní plošiny, ležící západně od Tenochtitlánu. Jeho obyvatelé se často stávali obětmi aztéckých rituálů.

Huitzilihuitl (1396–1417), druhý aztécký (mexický) vládce, nástupce Acamapichtliho (viz).

Huitzilopochtli („Kolibrík jihu“), bůh Slunce a války, hlavní kmenové božstvo Aztéků. Představoval především vítězí Slunce, jež ničí protivníky plameny svých paprsků.

Hunahpú-Utiú, božstvo noci a kukuřice.

Hunahpú-Vuch, božstvo rodícího se dne, sluneční symbol.

hutia, *Capromys pilorides*, karibský hlodavec žijící na stromech, příbuzný nutriím.

Chac Xib Chac, vladař Chichen Itzá (viz). Na několika místech se objevuje také jako božstvo.

Chakanputún, zřejmě dnešní Champotón na pobřeží Campeche.

Chalco, jedno z měst mexické náhorní plošiny na břehu stejnojmenného jezera. Bylo založeno kolem roku 999 Toltéky. Jeho obyvatelé byli kolem roku 1450 porobeni Tenochky (viz) (ve městě byla okupační posádka) a podřízeni Tenochtitlánu (viz); po příchodu Cortése (viz) se přidali na stranu Španělů.

Chalcuchima, jeden z nejlepších inckých vojevůdců na počátku 16. století. Za pomoci jeho, Quisquise a Rumiñaviho se Atahualpovi (viz) podařilo v dynastickém boji porazit nevlastního bratra Huáscara (viz).

Chapultepec („Hora lučních kobylek“), jedno z míst, kde žili Aztékové před založením Tenochtitlánu (viz). Původně vlastně bývalá pevnost spojená s vlastním Tenochtitlánem jednou z hrází, po níž také vedl kanál zásobující město pitnou vodou z místních pramenů. V 17. století byl místo původního aztéckého potrubí vybudován akvadukt. Na místě pevnosti nechal vystavět v roce 1785 místokrál Bernardo de Gálvez (1785–1786) letní sídlo, jež si později oblíbil mexický císař Maxmilián Habsburský.

Chicomecoatl („Sedm hadů“), bohyně, jež stála v čele božstev kukuřice.

Chichen Itzá, mayské město na Yucatánu osídlené kmenem Itzů (někdy bývají ztotožňováni s Toltéky), po jeho pádu se obyvatelstvo odstěhovalo k jezeru Petén Itzá, kde vytvořilo poslední organizovanou mayskou skupinu, kterou museli Španělé podmaňovat. Architektura města prozrazuje nesporný toltécký vliv (Pyramida Slunce, Chrám válečníků, *El caracol* – astronomická observatoř, míčové hřiště apod.). Diego de Landa o něm píše s neskrývaným obdivem: „*Chichen Itzá je velmi krásné místo deset námořních mil od Ixamalů a jedenáct z Valladolidu.*“

Chichimekové, jeden z nahuaských kmenů; někdy také označení pro kočovné migrační vlny Nahuů, které přicházely v 9. století ze severu. Jako generický výraz se vnímalo označení Chichimek ve smyslu „bojovník, válečník“. V klasickém náhuatlu měl výraz *chichimeca* význam „potomstvo (rod) psů“.

Chimalpopoca (1417–1427), třetí aztécký (mexický) vládce.

Chimúové, obyvatelé Chimúské říše (nazývané také „Království Chimor“) (1250–1465), která vyrostla na peruánském pobřeží, na někdejším území Mochiků (viz močická kultura) pod silným vlivem kultury Huari a Tíwanaku (viz Tíwanacká říše). Za vlády

Minchana-samana opanovali všechna pobřežní údolí od Túmbezu až po dnešní Limu v celkové délce asi tisíc kilometrů. Chimúská města (výstavné hlavní město Chan-chan), postavená na neúrodné půdě a chráněná silnými zdmi, spojovaly až šest metrů široké silnice, sloužící (stejně jako u Mochiků a později u Inků) poslům. Chimúové prosluli obchodováním s pobřežními osadami jižního Peru a severních And. Obchodníci se plavili na balzových vorech s plachtami, zatímco k mořskému rybolovu stačily rybářům totorové čluny. Půda u Chimúů, stejně jako u Mochiků či Inků, patřila vládci a byla přidělena jednotlivým rodinám. Zemědělci zúrodnili pobřežní pouště pomocí zavlažovacích kanálů a pěstovali tam kukuřici, tykev, fazole, maniok, ananas a další rostliny. Řemeslníci vyráběli vedle drahocenných tkanin i ozdoby z perí, odlévali a tepali ze zlata, stříbra a mědi šperky, obličejové masky, obřadní nože (*tumi*). Nejmocnějším chimúským božstvem byla bleďá luna *Si*. Chimúská říše byla dobytá Inky v roce 1465.

chimúská kultura, archeologická kultura spojená s raným státním útvarem Chimor existujícím na severním pobřeží Peru v období 1200 až 1465. Byla ovlivněna močickou kulturou (*viz*), zřejmě i při vytváření figurální keramiky se sexuální a erotickou tematikou. Byla založena na vyspělém zemědělství a metalurgii bronzu, mědi, stříbra a zlata i vyspělém stavitelství, které se uplatnilo zejména v hlavním městě Chan-chan.

Chimúská říše, *viz* Chimúové.

Chuvá Tzac, *Před pevností*, dnešní Momostenango.

Chuvilá, dnešní Chichicastenango.

Chuvi-Muquiná, dnešní Totonicapán. Město s termálními prameny. (Původní název, který v překladu znamená „Na teplých vodách“).

icnociúcatl, aztécky „píseň smutku“.

Illapa, incký bůh počasí, hromu a blesku.

Inca Roca, legendární incký panovník.

inhalátor, dvojice dřevěných nebo kostěných trubiček užívaná především Indiány na Karibských ostrovech a v jihoamerických pralesních oblastech k obřadnímu vdechování drogy (nosem).

Inkové (*Inca*, kečuánsky „Urozený“), etnikum, jež žilo v horském údolí Cuzka na jihu peruánských And v sousedství dalších asi patnácti kečujských (*viz* Kečuové) a několika aymarských (*viz* Aymarové) skupin. Původně nevýznamné etnikum, které postupně ovládlo celou oblast. Nejdříve si podrobili nejbližší sousedy a pak vybudovali nejmocnější říši celé Ameriky *Ta-*

huantinsuyu („Země čtyř světových stran“). Jejich civilizace, nazývaná *imperiální*, proslula propracovanou organizací. Na počátku 16. století došlo k občanské válce mezi legitimním vládcem *Huáscarem* (*viz*) a jeho bratrem *Atahualpou* (*viz*). Po vítězství uzurpátora *Atahualpy* se objevili Španělé vedeni Franciscem Pizarrem (*viz*). Pizarrovi se podařilo *Atahualpu* zajmout a v roce 1533 jej nechal popravit. *Atahualpova* smrt znamená faktický konec jedné z nejzajímavějších kultur předkolumbovské Ameriky.

Ipalnemohuani, v aztéctině „Ten, skrze něhož se žije“.

Itzcóatl (1427–1440), aztécký panovník.

Ixtlaccíhuatl, sopka v nadmořské výšce 5 258 metrů na Mexické náhorní plošině, severně od Popocatepetlu (*viz*).

Janota Otokar Jindřich (1882–1919), český hispanista. Zabýval se románskými literaturami. Neprojevoval sice velký zájem o latinskoamerickou oblast, ale jeho překlad inckého dramatu *Apu-Ollantay* (*Ollanta čili přisnost otcovská a velkomyslnost králova*, Praha 1918) a edice gramatiky kečujského (*Španělská mluvnice jazyka peruánského*, Praha 1908) z rukopisu v pražské Univerzitní knihovně se staly součástí tradice české iberoamerikanistiky.

Jobtoj (*Vládce pěti dešťů*), panovník Zamanibu a hlava Rabinalského domu.

kanibalismus, v širším slova smyslu označuje požívání jedinců vlastního, popřípadě příbuzného druhu. V případě člověka se označuje také jako *antropofagie*. Kanibalismus byl součástí celého souboru sociálních a rituálních zvyklostí. Často se pojil s představou přenosu oceňovaných vlastností pojídané osoby (statečnosti, síly, obratnosti apod.). Zvláštní formu představuje *endokanibalismus*, obřadní požívání zesnulých jedinců z vlastního společenství; v minulosti byl patrně rozšířen u mnoha etnik Ameriky: nebožtík byl spálen a jeho popel a rozdrčené kosti se rozmíchaly v rituálním nápoji, který pozůstali vypili, ve víře, že v nich tak bude zemřelá osoba žít dál.

kánoe (termín z indiánských jazyků), lehký člun poháněný pádlem, používaný americkými Indiány; buď je vydlabán z kmene stromu, nebo je dřevěná žebrová kostra potažena zvířecí kůží, popřípadě stromovou kůrou.

Karibové (Karib, Calibite, Caraib apod.), skupina jazykově a kulturně příbuzných amerických indiánských etnik v oblasti tropických pralesů a savan severně od Amazonky, ve Střední Americe a na Malých Antilách. Jejich náboženství bylo animistické, mnohé

kmeny provozovaly rituální kanibalismus. Pocházejí patrně z jižního pobřeží Brazílie, odtud migrovali na sever do povodí Orinoka a nejspíš během 14. a 15. století osídlili Malé Antily, z nichž vytlačili Arawaky (viz). Jejich společnost téměř nebyla sociálně stratifikována a náčelníci byli spíše formálními představiteli společenství. Osobní prestiž se získávala v boji; Karibové byli ve své době obávanými válečníky. Během evropské kolonizace v 16. a 17. století byli prakticky vyhubeni, nebo se smísili s černochoy (otroky dovezenými z různých oblastí Afriky). Potomci těchto míšenců jsou dnes tzv. Černí Karibové neboli Garifové. Zbytky antilských Karibů žijí hlavně v rezervaci na ostrově Dominica.

kasava (termín z indiánských jazyků), 1. tropický keř z rodu *Manihot*, z jehož hlíz se vyrábí mouka nebo škrob s vysokým obsahem sacharidů; 2. označení placek nebo *chleba* (kvašeného či nekvašeného) z maniové moučky či škrobu.

katun, dvacetiletí. Mayská chronologie založená na dvacítkové početní soustavě užívala těchto základních výrazů: *kin* – den, *uinal* – měsíc (dvacet dní), *tun* – rok, *katun* – dvacet tunů, *baktun* – dvacet katunů.

Katz Friedrich (narozen 1927), americký amerikanista německého původu. Studoval ve Vídni, Mexiku a USA. Působil jako profesor na Humboldtově univerzitě v Berlíně, po roce 1970 přednášel na řadě univerzit, zejména severoamerických, od roku 1983 rozvíjí výzkumnou činnost na univerzitě v Chicagu. Svůj výklad velkých amerických civilizací Katz opírá o analýzu dynamiky strukturálních proměn předkolumbovských společností, zejména tzv. postklasického období. Jeho díla *Die sozialökonomischen Verhältnisse bei den Azteken im 15. und 16. Jahrhundert* („Sociálně ekonomické vztahy u Aztéků v 15. a 16. století“, 1956), *Vorkolumbische Kulturen* („Staré americké civilizace“, 1972) mají těžiště ve srovnávacím pohledu na vývoj dvou velkých civilizací staré Ameriky – aztécké a incké.

kazik (z indiánských karibských jazyků), označení vyššího nebo hlavního náčelníka v předkolumbovské Karibské oblasti a Mezoamerice. Současný výraz v latinskoamerických zemích a ve Španělsku označuje vlivného regionálního politika.

kečua, viz quechua.

Kečuové, Quechua, obyvatelé náhorních planin And v Peru a Bolívii. Jejich předkové byli nositeli „říše Inků“. Dnes jsou nejpočetnějším indiánským etnikem (asi 14 milionů).

Kingsborough Edward King Lord (1795–1837), anglický amerikanista, jeden z průkopníků moderní amerikanistiky. Jeho životní dílo *Mexican Antiquities* („Mexické starožitnosti“) vyšlo v letech 1831 (svazek I–VII) až 1848 (svazek VIII–IX). Na svou dobu přepychově vypravená práce (s reprodukcemi mexických kodexů) stála Kingsbourougha 32 000 liber a – jak poznamenává výstižně H. G. Bonte – i život. Po sporech s dodavatelem papíru byl uvězněn v Londýně ve vězení pro dlužníky a zemřel tam na tyfus.

Knihy zpěvů z Dzitbalché, rukopis, v němž je poprvé doložena existence lyrické poezie u Mayů. Předpokládá se, že text byl v té podobě, v níž se dochoval, sepsán po roce 1742 (jak prokázaly lingvistické analýzy), i když některé texty sahají minimálně do 15. století. Rukopis byl objeven v roce 1942, jeho edici a doslovný překlad pořídil v roce 1965 významný mayolog Munro S. Edmonson.

Knihy Chilama Balama aneb „Proroka Jaguára na Yucatánu“, mayský rukopis sepsaný sice až po conquistě (viz) a latinkou, ale opírající se o starší záznamy.

kodex (z latiny), v amerikanistice běžné konvenční označení piktografických (Aztékové, Mixtékové) nebo hieroglyfických rukopisů (Mayové) – viz hieroglyfické písmo. Obvykle barevně *psaných* na vydělanou *jelenici* či *papír* ze stromové kůry *amatl*, na který dodnes mexičtí lidoví umělci malují své insitní obrázky.

Kodex bourbonský, viz Codex Borbonicus.

Kodex drážďanský, viz Codex Dresdensis.

Kodex madridský, viz Codex Tro-cortesianus.

Kodex Mendozův, viz Codex Mendoza.

Kodex pařížský, viz Codex Peresianus.

Kolumbus Kryštof (italsky Cristoforo Colombo, španělsky Cristóbal Colón), (1451–1506), italský mořeplavec ve španělských službách, objevitel Nového světa a autor španělsky psaných zpráv o svých cestách. Až do smrti byl přesvědčen, že našel novou, kratší cestu do Indie; to však nijak nezmenšuje význam jeho objevu. Jeho hlavní literární prací je *Diario* („Deník“), to znamená lodní deník z první plavby a *Memorial* („Pamětní spis“) o druhé plavbě. I když jeho myšlení zůstávalo ještě v zajetí středověké koncepce světa, jsou jeho práce nesmírně cenné jako zdroj prvních informací o obyvatelích karibské oblasti. Česky jeho spisy vyšly pod názvem *Kolumbův lodní deník* (1942) a *Cesty Kryštofa Kolumba: Deníky, listy dokumenty* (1958); většina jeho textů je obsažena též v českém překladu knihy Cesara de Llois, *Život Kryštofa Kolumba* (1992).

korzár (z francouzštiny a italštiny), nájemce nebo majitel válečné, takzvané *lapačské lodi*, který dostává od svého panovníka *korzářský patent*, jenž mu umožňuje napadat nepřátelské (zejména obchodní) lodi; určitý podíl z kořisti musí odvádět svému pánovi. Korzáři ovšem nebyli nijak chráněni *mezinárodním právem*, neboť postižená strana je vcelku oprávněně považovala za námořní lupiče. A tak pokud byli dopadeni, končili obvykle v oprátkách na ráhnech nepřátelských lodí. Především francouzští (Fleury) a angličtí (Drake, Raleigh) korzáři byli velmi platnými pomocníky svých pánů (Františka I., Alžběty II.) v bojích proti Španělům v 16. století. V Karibské oblasti se v tomto období vyvinuly dvě nezávislé formy námořních pirátů – *bukanýři* (zpočátku pouze Francouzi z ostrova Haiti) a *flibustýři*, nejdříve hlavně Holanďané.

košíkářství, jedno z nejstarších řemesel, jež mělo podstatný význam pro sběračské, především zemědělské kultury. U řady indiánských, hlavně sběračských etnik sloužily košíky také jako nádoby na vaření. Plnily se různými druhy *kašovitě* stravy, jež se tepelně upravovala vložením kamenů rozpálených na ohništi. **Kraj mlhy a deště** (v náhuatlu *atlayahuican*), název pro Tlalocan.

Krajina sedmi jeskyň, jedna z oblastí, ve které se Aztékové zastavili na své dlouhé cestě z legendárního Aztlanu na Ánahuac.

Království smrti (*mictlan*, „místo mrtvých“), kosmická struktura složená z devíti vertikálních vrstev nacházejících se v podzemí. 1) *Apanohuaia* nebo také *Itzcuintlan*, kde protéká hluboká řeka, jejíž mohutný tok musí mrtví překonat na hřbetě psa, 2) *Tepectli Monamicatlan*, „místo, kde se srážejí pahorky“, 3) *Iztepetl*, „pahorek nožů“, 4) *Izteecayan*, „místo, kde vane vítr nožů“, 5) *Panecatocoyan*, „tam, kde těla vlají jako zástavy“, 6) *Timiminaloyan*, „kde se střílí z luku“, 7) *Teocoyolcualloya*, „kde se šelmy živí srdci“, 8) *Izmictlan Aepochcaloca*, „cesta mlhy, která oslepuje“, 9) *Chicubamicatlan*, deváté a nejhlubší „místo pánů smrti“. Po skonání musely lidské bytosti sestupovat těmito místy a zároveň čelit různým nebezpečím. Přitom byla těla zbavena tkáně, až dospěla k osvobození své *tonalli* („duše“). Posmrtné putování každého trvalo čtyři roky, až dosáhl posledního místa věčného odpočinku.

Kramerius Matěj Václav (1753–1808), český spisovatel, novinář a vydavatel, nadšený propagátor josefinských reforem. Je považován za zakladatele českého novinářství a „lidovýchovného vzdělávání“. Méně známá je jeho činnost v oblasti popularizace

cizokrajné etnografie a cestopisu (*Krátká zpráva o pátém dílu světa, Ouplné vypsání Afriky* aj.) V roce 1803 vydal *Historické vypsání, kterak čtvrtý díl světa Amerika, od Kolumbuse vynalezena byla*, kde v úvodu překvapujícím způsobem zformuloval, pochopitelně v dobových termínech, mnohem později obecně přijatou teorii o osídlení Ameriky.

kreolové, termín z koloniální doby označující zámořské obyvatele, jejichž předkové přišli z Evropy. Používal se zejména v Latinské Americe a v některých případech označoval i míšence evropských přistěhovalců s Indiány nebo černochoy. Obvykle se také předpokládalo, že hovoří vlastním jazykem (nářečím), který byl odvozen z některého evropského jazyka.

kulturní hrdina, v řadě mytologií různých oblastí světa – zvíře, člověk, polobůh či bůh, který přináší lidem různé kulturní vymoženosti (oheň, zemědělské plodiny, písmo apod.); někdy je za to ovšem bohy ztrestán (Prométheus).

kuraka, nižší vrstva incké nobility, náčelníci porobených kmenů.

lakros (z francouzštiny – *lacrosse*), původně indiánská míčová hra, která má mnoho různých názvů (*istaboli* – Choctav, *baggataway* – Odjibvay) i rozdílná pravidla. U severoamerických Irokézů hrálo 6–8 hráčů na každé straně hřiště rozličné velikosti. Před započetím zápasu byly prováděny různé rituály (obřadní zdobení těla, zpěv, tanec apod.) Hráči nastupovali ke hře se speciální *pálkou* v každé ruce. Tvary a výplety pálek se lišily podle jednotlivých etnických skupin. Hrálo se mezi dvěma brankami míčem z jelenice, který byl vycpaný trávou. Míček musely pátky spoluhráčů neustále udržovat ve vzduchu. Mnohdy se i vážné mezikmenové spory řešily lakrosem namísto válkou.

Landa Diego de (1524–1579), španělský františkán, biskup na Yucatánu. Přičinil se o zničení takřka všech památek mayského písemnictví, přičemž se však sám zabýval studiem mayského písma a jazyka a ve své kronice *Relación de las cosas de Yucatán* („Zpráva o věcech na Yucatánu“, 1566, tiskem až 1864) zanechal neocenitelný pramen ke studiu historie a etnologie Mayů.

Las Casas Bartolomé de (1474–1566), španělský historik Ameriky, biskup v mexickém Chiapasu. Proslul jako ochránce Indiánů. V obraně domorodců dosáhl dílčích, spíše teoretických úspěchů, jež se projeví ve vydání některých španělských zákonů – v praxi však jen málo dodržovaných. Z jeho ohromného písemného dědictví, které čítá na 75 knižních položek, mají

významnou historickou hodnotu také *Historia de las Indias* („Dějiny Indií“) a *Apologética historia sumaria de estas Indias Occidentales* („Souhrnné obranné dějiny těchto západních Indií“). Autorova svědectví jsou mimořádně důležitá tím, že se řady událostí přímo zúčastnil a mnoho jejich protagonistů (Kolumba, Velázquez, Cortése, Nárvaeze aj.) znal osobně. Největší obžalobu španělských conquistadorů představuje jeho nejproslulejší dílo *Brevissima relación de la destrucción de Indias* (1552, česky – „O zemích indijských pustošení a vyliďňování zpráva nejstručnější“) (obr. 32). Zejména toto jeho dílo, ale i další spisy měly vliv na zrození tzv. *černé legendy*, kterou šířili evropští protestanti, hlavně Nizozemci, a jejímž hlavním úkolem bylo očernit Španělsko v očích ostatního světa.

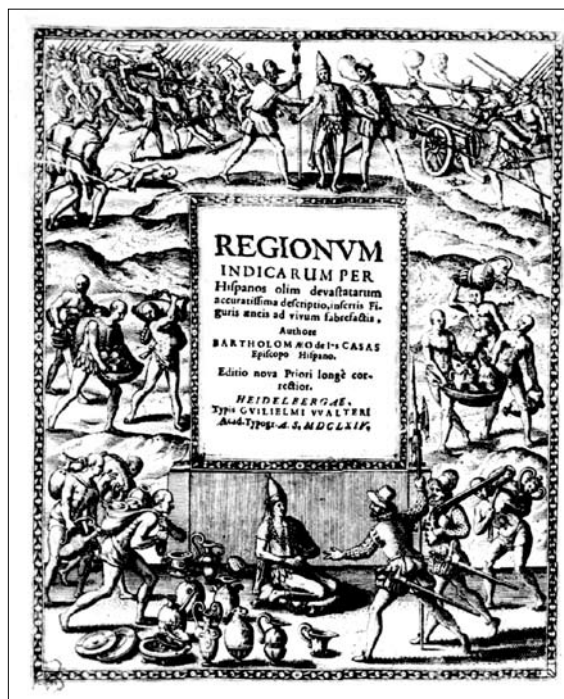
La Venta, středisko kultury Olméků v letech 800 až 400 př. n. l. v dnešním mexickém státu Tabasco, jehož ústřední část tvořil komplex staveb s pyramidou a gigantické hlavy z čediče.

León-Portilla Miguel (narozen 1926), mexický amerikanista, žák Angela Marii Garibaye Kintany, profesor mexické Národní autonomní univerzity; doctor honoris causa Univerzity Karlovy v Praze. Patří k nejvýznamnějším současným znalcům mexických předkolumbovských etnik, především Nahuů. Zabývá se rovněž působením jezuitských misionářů v Dolní Kalifornii v 16.–18. století. Autor zásadní práce o předkolumbovském myšlení *La filosofía náhuatl estudiada en sus fuentes* („Nahuaská filozofie studovaná na základě svých pramenů“, 1956), jež se dočkala mnoha vydání nejen ve španělštině, ale prakticky ve všech světových jazycích, včetně ruštiny; v současné době se připravuje český překlad. Další díla: *Siete ensayos sobre la cultura náhuatl* („Sedm esejů o nahuaské kultuře“, 1958), *Los antiguos mexicanos através de sus crónicas y cantares* („Stará Mexičané prostřednictvím svých kronik a zpěvů“, 1961), *Relaciones aztecas, mayas e incas* („Aztécké, mayské a incké relace“, 1964), *Trece poetas del mundo azteca* („Třináct básníků aztéckého světa“, 1967), *Tiempo y realidad en el pensamiento maya* („Čas a skutečnost v myšlení Mayů“, 1968) aj.

Le Plongeon August (1826–1928), francouzský mayo-log.

Lloque Yupanqui, legendární incký panovník.

Loukotka Čestmír (1895–1966), český amerikanista-lingvista. Studium americké etnologie a lingvistiky zahájil u prof. P. Riveta v Paříži (1913). Pak musel studia přerušit a do Paříže se vracel na studijní pobyty. Teprve od roku 1950 se mohl plně věnovat

Obr. 32. Titulní list latinského vydání Las Casasova spisu *Brevissima relación de la destrucción de Indias* publikovaného v Heidelbergu v roce 1664. Některé z těchto vydání, ne-li přímo toto, inspirovaly Jana Amose Komenského k úvahám o krutosti Španělů v Novém světě v jeho spisku *Truchlivý*, v němž na Las Casase přímo odkazuje.

vědeckému bádání. Těžiště jeho práce spočívalo ve studiu indiánských jazyků, především Jižní Ameriky. Současně jeho zájem patřil dějinám a kultuře původních obyvatel Nového světa. Od roku 1947 čestný člen *Société des Americanistes* v Paříži. Z díla: *Náboženství Indiánů* (Praha 1927), *Indiáni severoameričtí* (Praha 1935), *Vývoj písma* (Praha 1946), *Classification of South American Indian Languages* (Berkeley 1968).

macehualli (v plurálu *macehualltin*), u Aztéků svobodný občan, rolník, příslušník nejpočetnější vrstvy aztécké společnosti.

magický realismus, proud a typ moderní prózy, který je založen na magickém a mytologickém přístupu ke skutečnosti, ovlivněném kulturními tradicemi, zejména lidovou slovesností. Termínu poprvé použil německý výtvarný kritik Franz Roh v publikaci *Postexpresionismus: Magický realismus* (1925) pro výtvarné projevy, jež světelnými efekty dodávaly obrazům iracionální přísvit a vytvářely zvláštní záračné vize. Původně byl tento pojem synonymem pro protiproud expresionismu *Nová věčnost* (*Neue Sachlichkeit*), který se snažil novým, střízlivě věcným způ-

sobem postihnout krásu, ve Francii byl synonymem pro surrealismus. V pozdější době se označení rozšířilo a obsahuje také další směry moderního malířství, které se při realistickém způsobu malby uchýlovaly k hádankovité a tajuplné obrazové řeči (italská metafyzická malba). Termín magický realismus se přenesl i do Španělska a od poloviny padesátých let 20. století se ho používá pro díla španělské literatury vznikající na území Ameriky a zachycující „zázračné reálno“. Tuto literaturu reprezentuje guatemalský spisovatel Miguel Ángel Asturias (1899–1974), nositel Nobelovy ceny (1967). Považoval se za potomka Mayů, zajímal se o indiánské dějiny a v díle *Guatemalské báje* (1930), které měly neobyčejný ohlas, umocnil staré mýty magickými a poetickými zvláštnostmi surrealismu. Estetiku „zázračného reálna“ uplatnil v prózách *Království z tohoto světa* (1949), *Ztracené kroky* (1953) a *Barokní koncert* (1974) Kubáncem Alejo Carpentier (1904–1980). Nejvýznamnějším magickým realistou je světoznámý kolumbijský spisovatel Gabriel García Márquez (narozen 1928) (*viz*). V roce 1982 mu byla udělena Nobelova cena „za jeho romány a novely, v nichž rysy fantastické a rysy realistické vytvářejí mnohoznačnou jednotu básnického světa, který zrcadlí život a konflikty kontinentu“. Tohoto uznání se dostalo dílům *Sto roků samoty* (1967), *Podzim patriarchy* (1975), *Kronika ohlášené smrti* (1981); další Márquezův román *Láska v čase cholery* vyšel v roce 1985. K magickému realismu se hlásí i autoři ze zemí či oblastí, kde je bájesloví lidové slovesnosti dodnes živé: gruzínský básník a prozaik Othar Čiladze (narozen 1933), kirgizský prozaik Čingiz Ajtmatov (narozen 1928), lužickosrbský prozaik Jurij Brězan (narozen 1916). Za magický realismus v širokém slova smyslu jsou některými teoretiky pokládána všechna umělecká díla, kde se střetá sen a skutečnost, smrt a život, takže jeho projevy lze pak shledat například i v prozaických dílech Thomase Manna (1875–1955) *Kouzelný vrch* (1924) a *Doktor Faustus* (1947), ruského spisovatele Michaila Bulgakova (1891–1940) *Mistr a Markétka* (1908–1940), italského spisovatele Itala Calvina (1923–1985) *Rozpůlený vikomt* (1952), *Baron na stromě* (1962), německého prozaika Güntera Grasse (narozen 1929) *Plechový bubínek* (1959) nebo i v *Krakatitu* (1924) Karla Čapka (1890–1938).

Machu Picchu, pevnost a město Inků nad údolím řeky Urubamby, v nadmořské výšce 2 090 m, vzdálené 75 kilometrů od Cuzka (*viz*). Bylo vybudováno za Inky Pachacutiho (*viz*) a Španěly dobyto až v roce 1572.

makulatura, v knihovnictví staré výtisky novin a časopisů, které ztratily aktuálnost a jsou určeny na odpad.

Mama Cuna, matka služebnice boha Slunce u Inků.

Mama Quilla, bohyně Měsíce u Inků, manželka boha Slunce.

Manco Capac, mytický zakladatel incké dynastie, první Inka, považovaný za syna Slunce a Luny. Spolu se svou sestrou a manželkou Mama Ocllo byl seslán na zemi, aby naučil lidi zemědělství a řemeslům. Údajně kolem roku 1200 založil Cuzco (*viz*). Po něm následovali legendární Inkové Sinchi Roca, Lloque Yupanqui, posléze Mayta Capac, potom Capac Yupanqui, dále Inca Roca, nato Yahuar Huacac, dalším byl vládce s božským jménem Wiracocha Inca, pak přišli dva historičtí panovníci s podobnými jmény Pacachuti Inca Yupanqui (1438–1471) a Tupac Inca Yupanqui (1471–1493), velký reformátor říše Huayna Capac (1493–1525) a jeho syn Huáscar (1525–1532), který podlehl v bratrovražedném boji svému sourozenci Atahualpovi (1532–1533), jenž se z vítězství dlouho neradoval, neboť jej z trůnu smetli Španělé.

maniok, kořenové hlízy manioku jedlého (*Manihot esculenta*), prastaré užitkové rostliny z čeledi pryšcovitých, jež pochází z tropických oblastí Ameriky. Čerstvé kořenové hlízy obsahují jedovatý glykosid a enzym, který jej štěpí. K rozkladu dochází při tepelné úpravě. Hlízy se nejčastěji suší a melou na mouku.

manželství, formy i obsah manželství jsou kulturně (sociálně a historicky) vysoce variabilní, je proto obtížné postihnout veškeré jeho charakteristiky. Nejčastěji se jako znaky manželství uvádí regulace sexuálních vztahů mezi určitými muži a ženami, ekonomická kooperace partnerů, fyzická reprodukce nových členů komunity a jejich enkulturace, zajištění plného sociálního statusu potomkům a ustanovení sociálně signifikantních vztahů mezi skupinami příbuzných obou partnerů. Nicméně žádný z těchto znaků není univerzálně dominantní a v některých manželských vztazích může dokonce chybět. Snad nejkompexněji lze možné charakteristiky a obsah manželství vymezit jako: (1) kulturně akceptovaný typ svazku (2) mezi dvěma či více partnery, (3) u nějž se předpokládá dlouhodobé trvání, (4) jež je výrazem konformity partnerů vůči sociálním normám (5) a který transformuje jejich sociální status, (6) implikuje vzájemné (například sexuální a ekonomické) nároky partnerů (a jejich příbuzných) na sebe, (7) implikuje povinnosti a práva k dětem vzešlým z této unie, (8) definuje sociální status těchto dětí a (9)

Obr. 33. Současná mayská vesnice v Quintana Roo (Mexiko). Chýše jsou budovány podobným způsobem jako před staletími. Ale moderní civilizace pronikla i sem v podobě plastických židliček a stolku se všudypřítomným nápisem *Coca cola*, lepenkových krabic, umělohmotné nádoby určené ve městech na odpadky (zde k uchování vody) apod.

vytváří vazby mezi příbuznými partnerů. Obecně lze manželství chápat jako jeden z univerzálních mechanismů, kterým kultura reguluje lidskou sexualitu tak, aby byly zajištěny fyzické i symbolické podmínky a činnosti nezbytné pro přežití a reprodukci společnosti. Nejzřetelněji tato regulace vyniká ve variantách incestního tabu, jež zakazovaly určité příbuzné jako sexuální partnery, a v pravidle endogamie (výběr partnera uvnitř sociální skupiny) či exogamie (výběr partnera vně sociální skupiny). Dalším projevem této kulturní manipulace lidskou sexualitou jsou kulturně preferované formy manželství. Manželské formy lze zhruba rozdělit na manželství monogamní, tj. svazek mezi jedním mužem a jednou ženou, a polygamní, tj. svazek mezi více než dvěma partnery. Polygamie může mít formu manželství polygynního, tj. svazku mezi jedním mužem a dvěma a více ženami, polyandrického, tj. svazku mezi jednou ženou a dvěma a více muži, nebo kombinace obou typů, tj. polygynně polyandrického či polygynandrického manželství, tedy v důsledku svazku mezi skupinou žen a skupinou mužů (někdy také nazývaného manželstvím skupinovým). Obě polygynní manželské formy mohou být buď sukcesivní nebo simultánní: manželství může buď začít jako monogamní a posléze do něj může být přibrán další partner, nebo může být rovnou uzavřeno jako polygynní. Kulturně variabilní jsou nejen manželské formy, ale i pravidla postmaritální rezidence, která specifikují, kde budou manželé bydlet. Můžeme rozlišit rezidenci patrilokální (manželé spolu bydlí v do-

Obr. 34. Ukázky mayské jemné keramiky (oranžové barvy) z poklasičského období: a) Uxmal, b–c) Chichen Itzá.

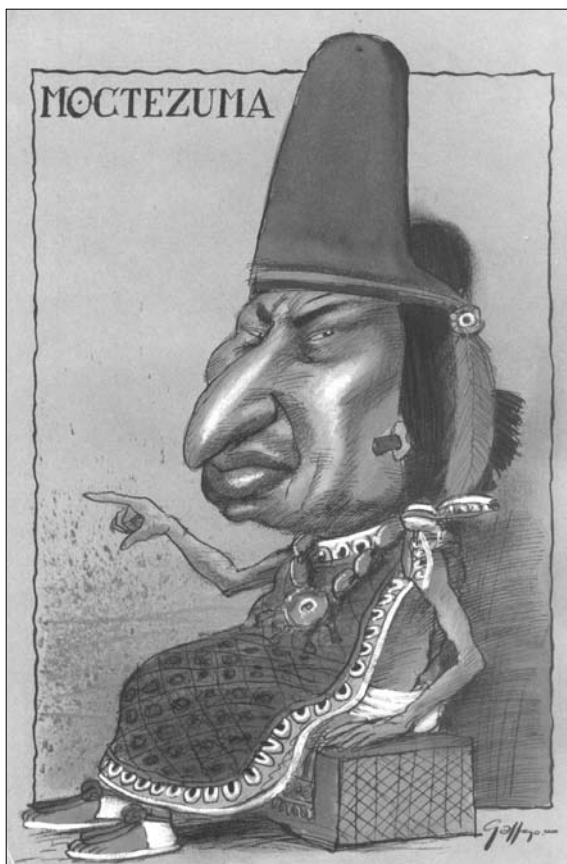
mácnosti otce manžela), matrilokální (manželé spolu bydlí v domácnosti matky manželky), avunkulokální (manželé spolu bydlí v domácnosti bratra matky manžela), amitalokální (manželé spolu bydlí v domácnosti sestry otce manželky), neolokální (manželé založí novou domácnost), bilokální (manželé bydlí střídavě u příbuzných manželky či manžela) a natalokální či duolokální (manželé žijí nikoli ve společné, nýbrž každý ve své původní domácnosti).

Mayapán, městský stát na Yucatánu v Mexiku, založený v 10. století potomky smíšených Toltéků (*viz*) a Mayů (*viz*) a poslední metropole mayské civilizace postklasičské doby v letech 1250 až 1450 (obr. 33).

Mayové, indiánské etnikum na poloostrově Yucatán, v Guatemale, Hondurasu a Belize. Jejich kultura patří spolu s kulturami Aztéků (*viz*) a Inků (*viz*) k takzvaným vrcholným civilizacím předkolumbovské Ameriky (obr. 34).

mayské písmo, *viz* hieroglyfické písmo.

Mayta Capac, legendární incký panovník.

Obr. 35. Moctezuma II. Xocoyotzin (1503–1523) v představě španělského karikaturisty. Leták madridského nakladatelství *Historia 16*, které se v roce 1992 (u příležitosti 500. výročí objevení Ameriky) věnovalo vydávání biografii hlavních protagonistů doby zámořských objevů a conquisty.

Memorial de Sololá, viz Cakchiquelské letopisy.

Memorial de Tecpán-Atitlán, viz Cakchiquelské letopisy.

Mérida, první španělské město založené na Yucatánu španělským dobyvatelem F. Montejem II. v roce 1542 na troskách mayského střediska Tiha.

Mexico-Tenochtitlán, viz Tenochtitlán-Mexico.

Mexikové, viz Aztékové.

míčové hřiště, hřiště, na němž se provozovala míčová hra zvaná u Aztéků *tlachtli* (viz). Na jejím základě vznikla dnešní moderní košíková. Aztécká *tlachtli* však nebyla jen druhem zábavy, nýbrž i rituálem na počest božstev plodnosti a úrody.

migrace, změna sídelního teritoria (častý jev v předkolumbovské Střední Americe); podstatné jsou otázky, zda migrace byla vědomá a záměrná, zda nové teritorium bylo již osídleno jinou populací, do jaké míry probíhala migrace násilně aj.

Mixtékové, předkolumbovské etnikum z území dnešního mexického státu Oaxaca. V 11. století pronikli ze severu do oblasti Zapotéků (viz), obsadili Monte Albán a Mitlu. Vynikli jako zruční keramici, šperkaři a tvůrci nádherných malovaných kodexů s piktogramy. Podlehli Aztékům (viz), pro něž vyráběli umělecké předměty. V současnosti indiánské etnikum obývající střední Mexiko v počtu asi 250 000 osob.

mladší doba kamenná, viz neolit.

Moctezuma I. zvaný *Ilhuicamin*, „Nebeský lučištník“ (1440–1469), aztécký panovník.

Moctezuma II. Xocoyotzin čili „Mladší syn“ (1503–1520), aztécký panovník (obr. 35).

močická kultura (též mochická kultura), předincká kultura na severním pobřeží Peru v 1. až 7. století, původně v údolí Moche a Chicama. Močikové vybudovali raný státní útvar klasické doby Peru, který prosperoval zejména díky vyspělému zemědělství spjatému s umělým zavlažováním. Tkali oděv z vlny a bavlny, rozvinuli metalurgii mědi, stříbra a zlata. Města nestavěli, ale budovali ceremoniální stavby, mezi nimiž vynikají dvě chrámové pyramidy Slunce a Měsíce z nepálených cihel. Prosluli zejména jako tvůrci antropomorfní keramiky s tématy z náboženského i běžného života, včetně sexuálního.

moderní lidé, populace našeho typu, *Homo sapiens* (viz).

mochická kultura, viz močická kultura.

Monte Albán, správní, náboženské a kulturní středisko, budované od roku 700 př. n. l. na vrcholu hory předky Zapotéků (viz) v mexickém státě Oaxaca. Z počátečního období pocházejí mohyly, reliéfy v olméckém stylu a nejstarší kalendářní reliéfy v Mezoamerice. Do roku 900 vyrostl komplex kamenných chrámových pyramid, plošin, dvorců, na úbočí byla malá obydlí a hrobky s freskami a keramickými nádobami v podobě božstev. Po opuštění Zapotéky byl využíván Mixtéky (viz) jako pohřebiště.

Morley Sylvanus Griswold (1878–1948), americký romanista a mayolog. Pracoval dlouhou dobu na objevování mayských památek v pralesích Guatemaly a Mexika a při vykopávkách a restauraci ruin Chichen Itzá jako pověřenec Carnegieova ústavu ve Washingtonu. V roce 1916 objevil v severní Guatemale město Uaxactún. Své poznatky uložil především v díle *The Ancient Maya* („Staří Mayové“, 3. vydání 1956, česky 1977).

mormonská církev, *Církev Ježíše Krista posledních dnů* – náboženská společnost založená v USA v roce

1830 Josephem Smithem (1809–1844). Pod vedením jeho nástupce Brigham Younga (1809–1877) se Mormoni před pronásledováním uchýlili do pouštní oblasti Velkého Solného jezera, kde vybudovali teokratickou, přísně hierarchizovanou společnost – základ pozdějšího města Salt Lake City a státu Utah. Vedle *Bible* uznávají Mormoni jako základní knihu spis *Knih prvního Mormona*, který popisuje osudy Izraelitů údajně přestěhovaných v předkřesťanské éře do Ameriky. Učení Mormonů se opírá o vypjatou eschatologii a zvláštní (téměř henoteistické) pojetí Boží Trojice. V letech 1843–1890 provozovali polygamii. Nejvíce jsou zastoupeni v USA ve státě Utah, v diaspoře pak v různých zemích. V Čechách jsou od roku 1929, oficiálně registrováni od roku 1990.

moundy, termín severoamerické archeologie označující různorodé zemní navršeny a pozůstatky různých staveb z hlíny a kamene na rozlehlém území dnešních USA. 1) pohřební moundy, *mohyly* kruhového nebo elipsovitého tvaru (Severní Karolína, Virginie, Kentucky; 2) *chrámové moundy* ve formě stupňovitých pyramid (Cahokia Mound u Mississippu; 3) *pevnostní moundy*, často ve tvaru zvířat – například proslulá *hadí moundy* (Ohio), *aligátoří mound* (Wisconsin); 4) *zvířecí moundy*, snad monumentální zobrazení totemových předků – ptáci, želvy, medvědi (jen ve státě Wisconsin téměř čtyři stovky).

naborías, v taínské společnosti vrstva *služebníků*, která se starala o kaziky (*viz*), ale zabývala se také výrobou rituálních předmětů.

nahua, jazyková skupina, k níž se počítají jazyky Aztéků (*viz*), Chalků, Tepaneků ze středního Mexika a jazyky kmenů Sigua, Nikarao, Bagace aj. z Hondurasu a Nikaraguy.

náhuatl, mexický indiánský jazyk patřící do yuto-aztécké jazykové rodiny. Jeho rozšíření po celé mexické náhorní plošině (Ánahuac, *viz*) a v horách, které ji obklopují, odpovídá rozloze předkolumbovského aztéckého impéria. Podle statistických údajů z roku 1980 hovořilo náhuatlem ještě 1 229 343 obyvatel Mexika; z tohoto počtu bylo 286 443 monolingvních.

nazcaská kultura, předindká kultura na jižním pobřeží Peru v 1.–8. století; vynikala zvláště v tkalcovství a v keramice, tvarově velice rozmanité a pestře polychromně zdobené, avšak především proslula vytvářením obrovitých obrazců na planině El Ingenio.

neandertálec (*Homo sapiens neanderthalensis*, *Homo neanderthalensis*), klasická specializovaná forma archaických populací v Eurasii, definovaná podle

nálezů z roku 1856 z Neanderova údolí v Německu. Někteří autoři uvažují o jeho vyčlenění jako samostatného druhu v rámci *Homo sapiens*. Stáří 220 000 (400 000) až 35 000 (25 000) let.

neolit (mladší doba kamenná), období vzniku a rozvíjení zemědělství a chovu zvířat, nejdříve na Předním východě v 9. tisíciletí př. n. l., v Číně v průběhu 7. a 6. tisíciletí př. n. l., v dalších oblastech světa později (Mezoamerika a andská oblast patří k ohniskům původního vzniku zemědělství).

Nezahualcóyotl (žil v letech 1402–1472), „Postící se kojot“ (kojot je mexický dravec podobný psu či šakalovi), vladař aztéckého města Texcoca, básník na trůně, vítěz nad Tepaneky (*viz*). Byl jedním z tvůrců smlouvy o přátelství a spolupráci mezi městskými státy Tenochtitlán (*viz*), Texcoco (*viz*) a Tlacopan (*viz*), která umožnila aztéckou expanzi do celého centrálního Mexika. Autor meditativní lyriky, dochovalo se asi třicet jeho básní, psaných v jazyce náhuatl (*viz*), v nichž se zabýval nestálostí lidského bytí a věčností krásy. Město Texcoco proměnil v kvetoucí středisko umění a kultury.

nitaino, u Tainů (*viz*) nižší (oblastní) náčelník, plně podřízený kazikovi (*viz*).

Nový svět (latinsky *Mundus Novus* řidčeji *Novus Orbis*), označení amerického dvojkontinentu (včetně karibské ostrovní oblasti, jež se rozšířilo od počátku 16. století především po sérii latinských vydání proslulého dopisu Ameriga Vespucciho (*Mundus Novus*). V tomto období evropské geografové a kartografové předpokládali, že se Vespucci a Kolumbus pohybují v naprosto rozdílných zeměpisných oblastech – Kolumbus při březích Asie a Vespucci na nově objeveném kontinentě. Kolumbus (*viz*) v tomto omylu setrval až do své smrti v roce 1506. Stručná geneze pojmenování čtvrtého kontinentu je tedy následující: *Západní Indie – Nový svět – Amerika* (podle Ameriga Vespucciho). Termín Západní Indie se dodnes užívá především v literatuře (Západoindická literatura) k označení nehispanšské části karibské oblasti.

obsidián, sklovitý kámen sopečného původu. Nejčastěji má černou, ale také zelenou či hnědo-červenou barvu. Je velice tvrdý, ale křehký. V předkolumbovské Mezoamerice se používal k výrobě nástrojů a zbraní. Obrazné vyjádření, které se často objevuje v náhuaských slovesných textech – *smrt obsidiánovým ostřím* – znamenalo smrt ve válce.

obyvatelé Kanárských ostrovů, Guančové (Guancho), příbuzní Berberů, žili na ostrovech před příchodem

Španělů. Koncem 15. století jich bylo asi 20 000. Jazyk (vymizelý) se podobal berberštině a měl několik dialektů. Dnešní Guančové mluví španělsky. Dochovala se pouze tzv. *hvízdavá řeč*, kterou se dorozumívají na větší vzdálenosti. Původně byli Guančové zemědělci a chovatelé dobytka. Do 15. století neznali kovy a nosili oděvy z kůží a splétaného listí a vyráběli pouze neglazovanou keramiku. Ve válce se Španěly, která skončila v roce 1495, byli téměř vyhlazeni. Dnes žijí pouze jejich potomci silně smíšení s černochy.

Ollantay, drama dlouho považované za ryzí incké dílo; ve skutečnosti jeho písemná podoba vznikla někdy ve druhé polovině 18. století, v době příprav velkého protišpanělského povstání Kečuů (*viz*). Autorem písemného textu je pravděpodobně Antonio Valdéz z Tinty (*viz*) a drama mělo přispět k posílení národní hrdosti. Je velmi pravděpodobné, že autor použil ústně tradovanou skladbu, která mohla vzniknout v 17. století anebo na počátku 18. století.

Ollantay a Cusi Coyllur, protagonisté dramatu z kečujské kulturní oblasti (*viz* Ollantay). Ollantay, jeden z vojevůdců Inky Pachacuteka a guvernér provincie Antisuyu, požádá o ruku Inkovy dcery princezny Cusi Coyllur (Jitřenka), krátce předtím, než podnikne nové válečné tažení. Panovník (Inka) odmítne jeho prosbu, neboť Ollantay není – podle inckých měřítek – dostatečně urozený. Zklamaný vojevůdce se uchyluje do hor, do pevnosti Ollantaytampu. Princezna, která se už předtím stala jeho milenkou, je uvězněna a za Ollantayem se z Inkova příkazu vydávají jeho válečníci v čele s nejvyšším vojevůdcem Rumiňavim. Tomu se podaří vzbouřence porazit (ač při prvním pokusu byl neúspěšný) a Ollantaye odvádí jako zajatce do Cuzka. Krátce předtím však Inka umírá a na trůn nastupuje jeho syn Yupanqui, který vezme milence na milost, Ollantaye ustanoví svým zástupcem – regentem říše, a dovoluje oběma zamilovaným začít šťastný život.

Olmécká říše, *viz* Olmékové.

Olmékové, skupina indiánských kmenů, tvůrci rané předkolumbovské kultury a civilizace v období 1200 př. n. l. až 300 n. l.; v mnohém formativní pro další vývoj středoamerických kultur. Olmékové jsou zakladateli prvotních městských center, monumentální architektury a skulptury a dalších civilizačních vymožeností. Jejich civilizace začala vzkvétat od roku 1200 př. n. l. na převážně rovinatém území dnešních mexických států Veracruz a Tabasco na jižním pobřeží Mexického zálivu (na ploše zhruba 18 000 čtverečních kilometrů) a zahrnovala kolem 350 000 obyvatel; její

název *olmécká* je odvozen od označení *Olmeca*, „Obyvatelé země kaučuku“. Hlavní epocha rozkvětu říše Olméků spadá do období 1200 až 500 let př. n. l., a to především ve střediscích La Venta (*viz*), Tres Zapotes (*viz*) a San Lorenzo. V průběhu 1. tisíciletí př. n. l. rozšířili Olmékové svůj mocenský a kulturní vliv jihovýchodním směrem na pozdější území Mayů (*viz*) a na západ do budoucích držav Zapotéků (*viz*). Jejich vliv zasahoval přes centrální Mexiko až do oblastí, které od prvních století našeho letopočtu ovládali ambiciózní budovatelé architektonických center Teotihuacánu a El Tajínu. Zánik olmécké kultury („tvůrců obřích hlav“ z kamene) je nejasný. Jisté je pouze to, že na jejich troskách vzniká celá řada dalších civilizací, jejichž jádro se kolem roku 400 př. n. l. soustřeďuje (hlavně po zničení Cuicuilka vyvřelou lávou ze sopky Xitle) do oblastí, které zhruba od roku 350 n. l. do roku 650 n. l. dominovalo nejvýznamnější kultovní středisko předkolumbovského Altiplana (*viz*) – *Teotihuacán* (*viz*). Olmékové tak vytvořili jakýsi „tyglík“, v němž se vytavily pozdější obdivuhodné civilizace předkolumbovské Střední Ameriky. Během 16. století potomky Olméků vyhladili Španělé.

Omecíhuatl, ženská část duálního božstva *Ometeotl*, božstva duality, a protipól *Ometecuhtliho*, s nímž tvoří božskou stvořitelenskou dvojici. Představuje *božskou dělohu*, která umožňuje zrození, růst a rozkvet. Jejimi symboly jsou země a had, ale také šaty z hvězd. Jeden z mýtů popisuje, jak tato bohyně z *Omeyocanu*, místa duality, vrhla na zemi *tecpatl* („křemen“), z něhož vyskočili *Tzetzontteotl* („čtyři sta nebo bezpočet bohů“). To naznačuje, že *Omecíhuatl* stojí na počátku rozmnožování se bohů a lidských bytostí.

Opeřený had, *viz* Gugumatz a Quetzalcoátl.

Orlové a Jaguáři, elitní oddíly aztéckého vojska. Vojáci, kteří k nim patřili, si připisovali vlastnosti orlů a jaguárů a zdobili se jejich kůží a peřím.

Pachacuti (1437–1471), Pachacuti Inka Yupanqui, devátý v posloupnosti inckých vládců; chopil se moci palácovým převratem, při němž svrhl bratra Urcona. Proslulý válečník a dobyvatel středního a severního Peru.

Pacamá, dnes Zacualpa.

Palenque, významné mayské středisko ležící na území dnešního mexického státu Chiapas. Název je španělský, pravé jméno neznáme. Bylo budováno od 3. století, největšího rozkvětu dosáhlo v 7. století, kdy byly četné chrámové stavby opatřeny vynikajícími basreliéfy. V pyramidě pod Chrámem napsů byla

hrobka se sarkofágem vládcy Pacala (615–683) – takové využití pyramidy je v Americe ojedinělé.

paleolit (starší doba kamenná), nejstarší a nejdelší období lidské prehistorie před 2 500 000 až 12 000 lety, kdy se člověk živil lovem a sběrem.

Panna Slunce, viz *accla cuna*.

Pantitlán („Místo mezi zástavami“), část laguny Tenochtitlánu, do níž byly vrhány jako oběti děti-albíni nebo děti s jinými tělesnými zvláštnostmi či patologickými deformacemi, jež byly nazývány *nevinná těla*; rovněž to bylo místo, kam se obětovaly i různé předměty. Bylo vymezeno dřevěnými kůly s praporci, odtud odvozen název.

Pánuco, řeka, ale také předkolumbovská provincie v Mexiku.

papaya, *Carica* – rod dvouděložných rostlin z čeledi papávovitých; vyskytuje se asi ve čtyřiceti druzích rostoucích v Mexiku a Guatemale. Nejvýznamější je papája obecná (*Carica papaja* – tzv. melounovitý strom) – až 8 metrů vysoká, stromovitě vyhlížející bylina. Pěstuje se pro velké žluté nebo oranžové plody ve tvaru melounů (o hmotnosti až 10 kg).

pektorál, kovová (zlatá, stříbrná) ozdoba hrudi; u dolnokaliifornských Indiánů se vyráběly pektorály z drobných mořských mušlí. V evropském středověku znamená pektorál též bohatě zdobenou sponu pláště.

piktografický rukopis, jednoduchá forma piktografického čili obrázkového písma. Znaky znázorňují sdělení obrazem: piktogram schematicky označující kopec a nad ním lidské chodidlo je vyjádřením cesty přes hory; slunce zpola zakryté horou – ráno, ale také večer. V Americe používali piktografického písma jako první Toltékové (viz), po nich Aztékové (viz) a Mixtékové (viz).

Piltzintecuhtli („Pán dítě“), syn *Oxomoco* a *Cipactonal* – první lidské dvojice. Je ztotožňován s mladým Sluncem a považován za Ochránce dětí. Bohové mu dali za manželku ženu stvořenou z vlasů *Xochiquetzal*. Je tvůrcem luku a šípů a božstvem bouří.

Platón (427–347 př. n. l.), řecký filozof idealistického směru, Sókratův žák. Rozvinul teorii idejí, které pro něj představují podstatu jevů, z nichž svými smysly můžeme poznat pouze tu část, kterou bezprostředně vnímáme. Jeho dílo je psané formou dialogů, v nichž obvykle jeho vlastní názory formuluje Sókratés (viz). Díky tomu, že Platón měl velké literární nadání, jsou dialogy dodnes čtivé a podmanivé; ve dvou z nich se objevuje odkaz na bájnou Atlantidu (*Tímaios* a *Krítias*). Méně úspěšný byl ve svých politických teoriích a poku-

sech o formulaci ideálního státu. Platónova filozofická škola v Athénách byl pojmenována Akadémií.

pochteca, v aztécké společnosti privilegovaná vrstva obchodníků, jež členové cestovali po celém Mexiku a místní produkty směňovali za cizí zboží. Měli vlastní božstvo a zřejmě žili i ve zvláštní čtvrti. Z Ánahuaku přinášeli obsidián, látky a provazy, jež v horkém pásmu směňovali za mušle, peří tropických ptáků, jadeit, kakao a jiné zboží. Časem se stali důležitým činitelem politickým a mocenským – jako vyzvědači ve městech, jež později Aztékové dobývali, a jako informátoři o výši poplatků, které bylo možno vymáhat. V ekonomické a politické činnosti těchto *kupců* lze najít celou řadu ryze moderních rysů.

polyandrie, forma manželství umožňující souběžné soužití jedné ženy se dvěma a více muži; můžeme rozlišit polyandrii fraterální (bratrskou, někdy také zvanou adelfickou polyandrií), kdy manželé jsou bratři, a sdruženou, kdy manželé bratry nejsou; viz manželství.

polygamie, forma manželství umožňující souběžné soužití s více než jedním manželským partnerem; viz manželství.

polygynie, forma manželství umožňující souběžné soužití jednoho muže se dvěma a více ženami; viz manželství.

Popocatepetl, činná sopka ve střední části Mexika (5 542 m n. m.) Hloubka kráteru 200 m, na vrcholu ledovec, sněžná čára ve výšce 4 300 m. Poslední výbuch v roce 2000 (předtím roku 1932).

Popol Vuh, posvátná kniha mayských Quicheů, považovaná za vrcholné epické dílo nativní Ameriky. *Popol Vuh*, sepsaný se vši pravděpodobností quichesky kolem poloviny 16. století, je zapsán dobovou kastilskou ortografikou. Podle různých editorů bývá různě členěn. Základní kritická edice rozvrhuje látku do čtyř částí (stvoření), komponovaných do 47 kapitol; obvykle 1) stvoření světa a pokusy o stvoření lidí, zničení nepodařeného lidstva a nepravých božstev; 2) o vítězství světla nad tmou a činech božských reků v Xibalbě (říše mrtvých, smrti); 3) doba předků, čekání na světlo a putování z pravlasti; 4) líčení etnogeneze Quicheů a podrobení ostatních kmenů. Motivicky lze v díle najít tři časově oddělitelné vrstvy: mezoamerickou (motiv stvoření lidí z kukuřice), quichesco-toltéckou (cyklus o bratrech dvojčatech) a vlastní vrstvu maysko-quicheskou (prvky etnické historie). *Popol Vuh*, často nazývaný Guatemalskou biblí, podle některých autorů anticipuje *lo real maravilloso* (reálné zázračno) moderní iberoamerické lite-

ratury (viz kapitolu 12. Rozvolnění problému). Často je uváděn výklad R. Girarda (1960), podle něhož je *Popol Vuh* – kniha bytostně ezoterická – symfonií času, v němž se odehrává vznik a vývoj světa chápaný katastroficky. Základní tematické bloky nejsou v čase posloupné, nýbrž paralelní: každý z nich je vlastně rozdělen do čtyř kosmogonických epoch. Na rozdíl od autentického písemnictví mayských kodexů a patrně předhispanických aztéckých kodexů skupiny Borgia je *Popol Vuh* dílem sice latinizovaným, ale ve srovnání s jinými analogicky zprostředkovanými památkami nativní Ameriky je tematicky i konstrukčně dílem vrcholným. Je prokazatelně zakotven v předkolumbovské tradici. Na počátku 18. století jej objevil dominikánský misionář F. Ximénez, který pořídil opis quicheského textu a přeložil jej do španělštiny. Tento překlad vydal poprvé K. Scherzer (1857), jeho quicheskou předlohu publikoval o čtyři roky později Brasseur de Bourbourg (1861). Nejlepší kritické vydání založené na dostupné dokumentaci (zvláště tzv. rukopis z Chichicasteanga) pořídil M. S. Edmonson. **Portuondo del Prado** Fernando (1903–1975), kubánský historik, archeolog a novinář. Působil na řadě kubánských škol a univerzit; akademik Kubánské akademie historie. Věnoval se zejména dějinám Kuby: *En torno de la conquista de Cuba* (s Hortensii Pichardo, „O conquistě Kuby“, 1947), *Estudios de Historia de Cuba* („Studie z dějin Kuby“, 1973) ad.

prehistorie, období lidské minulosti osvětlené pouze archeologickými (hmotnými) prameny; z globálního hlediska začíná zhruba před 3 miliony let ve východní a jižní Africe a končí objevem písma před více než 5 tisíci lety na Předním východě a v Egyptě (v jiných oblastech naší planety počíná a končí později).

pulque, zkvašená míza z mexické agáve magney, představující mléčně zbarvený lehce alkoholický nápoj, který vyráběli již Aztékové v předkolumbovském období pod názvem *octli*. Destilací vzniká proslulá mexická pálenka *tequila*, popřípadě *mezcal*.

qhaswa, veselý tanec doprovázený hudbou na typické hudební nástroje Inků, především zvláštní flétny a bubínky. Námětová paleta byla velmi různorodá.

qiwayllu, nazývaný také *wakra-puku*, hudební nástroj vyrobený z býčího rohu.

quaholom, ploditel (od *quahol* – syn; *quaholah* – plodit syny).

Queché Achí, válečník z quicheského rodu Cavek.

quechua (kečua), nejnámější indiánský jazyk, rozšířený v andské oblasti, etnicky je spjat s Inky; v 70.

letech 20. století došlo v Peru k neúspěšnému pokusu o jeho oficiální přijetí.

Quechua, viz Kečuové.

quetzal chocholatý (z náhuatlu, latinsky *Pharomachrus moccino*), vzácný pták žijící v lesích Mexika a Guatemaly. Jeho ocasní měňavě zelená pera byla nejen symbolem moci a bohatství (Aztékové, Mayoové), ale zčásti také platidlem. Odchytávání byli pouze samečkové a po vytržení ocasních per opět pouštění na svobodu. Zabití quetzala se trestalo smrtí.

Quetzalcóatl (v náhuatlu „Opeřený had“), jeden ze *čtveřice nejvyšších nahuaských bohů*: Huitzilopochtli (viz), Quetzalcóatl, Tezcatlipoca (viz), Tláloc (viz). Bůh-kulturní hrdina, který přinesl lidem kukuřici, písmo a jiné vymoženosti. Symbol jednoty prostoru, vody a času. Had (*cóatl*) ztělesňoval vodu a čas a pták (*quetzal*) symbolizoval vzduch a nebe. Pravděpodobně zbožněný toltécký vládce *Ce-Acatl-Topiltzin* (viz). Mýty o něm jsou rozptýleny v řadě pramenů: bůh poznání a sebeobětování někdy ztotožňovaný s Jitřenkou, bůh stvořitel, učitel umění a dárc kukuřice. Motiv Opeřeného hada se objevoval už v Teotihuacánu, i když není zcela jednoznačně zjištěno, zda už tehdy byl Quetzalcóatl uctíván jako bůh. V četných a rozmanitých mýtech o Opeřeném hadu vystupuje Quetzalcóatl jednak jako bůh, kmenové božstvo Toltéků, jednak jako kulturní hrdina, toltécký reformátor, ztotožňovaný někdy s veleknězem a vládcem Tuly *Ce Acatl Topiltzinem*, který poté, co byl Tezcatlipokou (symbolizujícím nové nájezdníky ze severu) sveden k tělesnému hříchu, Tulu opouští. Podle některých podání odešel se svými přívrženci na pobřeží, kde se upálil, jeho popel vstoupil na nebesa a proměnil se ve Venuši-Jitřenku. Podle jiné, rozšířenější verze odešel za moře na východě (podle některých podání na Yucatán, viz) se slibem, že se vrátí. Tato verze vysvětluje, proč mexičtí Indiáni tak přátelsky zprvu přijali španělské dobyvatele – považovali je za družinu svého vracejícího se boha. Kult boha Quetzalcóatla, jemuž se podle tradice obětovali pouze motýli, byl vždy v určitém protikladu ke kultu lidské oběti. Obecně však byl Quetzalcóatl symbolem sebeobětování, vyšší formy oběti. Nepřátelství Quetzalcóatla a Tezcatlipoky zase symbolizuje střetnutí Toltéků, navazujících na tradice Teotihuacánu, s chichimeckými kmeny, jež přišly do Tuly v 11. a 12. století.

Quiché, jeden z mayských kmenů obývajících kdysi vnitrozemí Guatemaly. Zároveň tento výraz označuje jazyk, jímž příslušníci tohoto etnika hovořili, a někdy i hlavní město quicheské říše.

Quilaztli, bohyně čarodějka, jedno ze vtělení *Cihuacoatl* nebo *Coatlicue* (viz). Nese na zádech kolébku a podle potřeby se dokáže měnit ve zvířata nebo v hybridní bytosti: žena-had, žena-orel. Její kult je úzce spojen s válkou.

quipu (z kečujského uzel), incká a snad již mochická mnemotechnická pomůcka označování počtů pomocí různě barevných a rozdílně vázaných uzlíků. Tento systém pozičního zachycení čísel umožňoval inckým úředníkům zvaným *quipucamayoc* zaznamenávat velké množství statistických údajů, hlavně daní a různých poplatků odváděných státu. V minulosti bylo quipu mylně označováno jako písmo.

Quisquis, viz Chalcuchima.

Quito, druhé nejvýznamnější středisko Incké říše (viz), dnes hlavní město Ekvádoru, ležící v nadmořské výšce 2 850 metrů.

Rabinal Achí („Rabinalský válečník“), jedna ze dvou divadelních her, které se dochovaly z písemnictví předkolumbovské Ameriky. (Úryvky z druhého dramatu – inckého *Apu Ollantaye* [viz] – uvádíme v našem výboru.) Její obsah tvoří střetnutí Rabinala Achí a Queché Achí. Rabinal Achí zvítězí a přivede poraženého protivníka před svého otce. Ten nejdříve prokazuje zajatci různé pocty a pak jej dá před očima diváků obětovat. Po symbolické smrti Queché Achí následuje tanec všech herců na jevišti, který uzavírá celý děj. Brasseur de Bourbourg rozdělil drama do čtyř výstupů, Georg Raynaud do dvou. Přidržíme se Bourbourgova dělení, které nám připadá z dějového i formálního hlediska logičtější.

Rumiñavi, 1. viz Chalcuchima, 2. Kamenné oko, postava z kečujského dramatu *Apu Ollantay* (viz).

Sacsahuamán, incká pevnost ve vzdálenosti asi půl kilometru od hlavního náměstí Cuzka (viz Cuzco), postavená v 15. století z obrovitých mnohoúhelných bloků, bez užití pojiva.

Sahagún Bernardino de (1500–1590), původním příjmením Ribeira, františkánský mnich, španělsko-mexický náboženský spisovatel a sběratel mexické indiánské slovesnosti. Od roku 1529 působil na Colegio Santa Cruz v Mexiku. Jeho rozsáhlá literární tvorba se buď nedochovala, nebo zůstala nevydána. Dal podnět ke vzniku nejvýznamnějšího pramene k dějinám a kultuře nahuaských etnik, především Aztéků, kterým je *Historia de las cosas del reino de Nueva España* („Obecná historie věcí království Nového Španělska“). Práce na tomto velkolepém projektu trvala několik desítek let a dodnes se zachovaly tři rukopis-

né verze. Jeho dílo bylo na několik století zapomenuto, až ho Kingsborough (viz) zařadil do 6. svazku svých *Mexických starožitností*. Česky je zastoupeno ve výbo-
rech *Sláva a pád Tenochtitlánu* (1969, editor a překladatel Ivan Slavík) a *Zlato v rouše smrti* (1990, editor a překladatel Oldřich Kašpar).

sandíjská kultura, severoamerická mladopaleolitická kultura nesoucí název podle jeskyně Sandía v pohoří Sandía Mountains u Albuquerque v Novém Mexiku. Rozvíjela se mezi 12 000–8 000 př. n. l. a je charakteristická kamennými hroty s oboustrannou retuší.

Sibonejové, jméno je odvozeno patrně z arawackého *siba a ejeri*, „Skalní lidé“ – vymřelý indiánský kmen nebo skupina kmenů, které až do příchodu Španělů (1492) obývaly většinu Kuby a část Haiti; v 16. a 17. století byli Sibonejové beze zbytku vyhubeni; jejich jazyk není znám. Byli lovci, sběrači a rybáři, žili hlavně v jeskyních a jednoduchých dočasných přístřešcích. Materiální kultura se vyznačovala jednoduchostí (zpracování kamene, dřeva, kosti a lastur); patrně znali i košíkářství. O společenské organizaci a náboženství se nedochovaly žádné spolehlivé informace. Někteří badatelé soudí, že Sibonejové pocházeli z Floridy.

Sinchi Roca, legendární incký panovník.

Sluneční panna, viz *accla cuna*.

Sókratés (asi 469–399 př. n. l.), athénský filozof; první významný řecký filozof, pokládáný za nejmoudřejšího z Řeků. Když byl odsouzen k smrti za to, že kazí mládež a zavádí nová božstva, nepoužil při vysvětlování filozofických problémů své postupně rozvíjené logické argumentace, jako obvykle, ale ukázněně se podrobil trestu. Sókratés nezanechal žádný spis, ale přesto je jeho učení známo z děl jeho žáků: z Platónových *Dialogů* a Xenofontových *Vzpomínek na Sókrata*.

Soustelle Jacques (1912–1990), francouzský amerikanista, jeden z nejvýznamnějších znalců předkolumbovského Mexika 20. století. Od roku 1937 vedl s Paulem Rivetem Musée de l'Homme v Paříži, vyučoval na vysokých školách. Z díla: *La vie quotidienne des Aztèques a la veille de la conquête espagnole* („Každodenní život Aztéků v předvečer španělské conquisty“, 1955), *Les Quatre Soleils. Souvenirs et reflexions d'un ethnologue au Mexique* („Čtvero Sluncí. Mexické vzpomínky a úvahy jednoho etnologa“, 1967), *Les Aztèques* („Aztékové“, 1970).

starší doba kamenná, viz paleolit.

šaman, jedinec plnící u některých etnik funkce *kouzelníka, léčitele, kněze* apod. Víra ve schopnosti šamana

Obr. 36. Tzintzuntzan, hlavní správní a kultovní středisko Tarasků neboli Purepečů, rozkládající se na březích jezera Pátzcuaro v dnešním mexickém státě Michoacán. Na obrázku jsou mohutné obranné valy s polokruhovitými baštami.

je založena na složitém komplexu představ o těsném vztahu světa lidí a světa duchů, o magickém nadání šamana s duchy komunikovat a být prostředníkem mezi nimi a lidmi. Kolébkou šamanismu je Sibiř, ale existoval (a ještě existuje) jak u Inuitů (Eskymáků), Indiánů, tak i u některých asijských etnik a jinde.

Šolc Václav (1919–1995), český etnograf-amerikanista a muzeolog. Zabýval se indiánskými kulturami obou amerických subkontinentů. Hlavním předmětem jeho vědecko-výzkumné činnosti byly nativní kultury především Aymarů a Mapučů v Bolívii a Chile, jimž věnoval několikaměsíční terénní výzkumy i publikační činnost. Z díla: *Indiáni na jezeře Titicaca* (Praha 1966), *Los Aymaras de las Islas del Titicaca* („Aymarové na ostrovech jezera Titicaca“, México 1969), *Chiriqui Culture* (Praha 1970), *Tiwanaku – klenot And* (Praha 1986), *Sny a zlato Indiánů. Indiánské báje a pověsti* (Praha 1989) ad.

Tahuantinsuyu, „Země čtyř částí“, oficiální název Incké říše (viz).

Táinové (Taíno, Nitaíno), souhrnné pojmenování (zavedené v 19. století) jazykově a kulturně blízkých indiánských kmenů, které tvořily většinu původních obyvatel Velkých Antil a části Baham a až na výjimky byly vyhubeny už na počátku španělské kolonizace. Hovořili patrně jedním jazykem, který patřil do arawacké jazykové skupiny a členil se na pět dialektů. Náboženství bylo animistické, s rozvinutou obřadností. Všichni Táinové byli zemědělci, místy znali i umělé zavlažování, významnou úlohu hrál i lov, rybolov a sběr planě rostoucích plodin a bylin. Z domácích zvířat chovali Táinové jen psy a lovecké

ptáky. Z řemesel bylo důležité košíkářství, pletení, hrnčářství, zpracování kamene a dřeva (hlavně umělecká řemesla), v rozvinuté formě existoval i výměnný obchod. Táinové nebyli příliš bojovni a nedokázali čelit nájezdům Karibů (viz) a později Španělů.

taki, píseň (od slova *tákiy*, „zpívat“). Veršovaný slovesný útvar, který byl doprovázen hudbou. Vyjadřoval různé pocity a škála jeho námětů byla nepřeborná.

Tam Gam Carchag (*Skvoucí smaragd*), rabinalská princezna, manželka Rabinala Achí.

Tamoanchán, západní část aztéckého univerza odpovídající Mléčné dráze a osídlená ženskými božstvy; na východě byl ráj boha Tláloca *Tlalocan*, na severu podsvětí *Mictlan* s aztéckým Plutonem *Mictlantecuhtlim* a na jihu *země kaktusů*. Tamoanchan byl vnímán jako země vánku, jemných deštěků a mlhy. Mezi jeho obyvatele patřila bohyně lásky *Xochiquetzal*, která ochraňovala *xochitlicacan*, „kvetoucí strom života“, jehož květy přinášely šťastnou a věrnou lásku každému, kdo se jich dotkl. Zde se také nacházel *Chichihuacuauhco*, „mateřský (kojný) strom“, z něhož sály (kojily se) duše před narozením a do něhož se vracely děti, které zemřely předčasně, aby se znovu po čtyřech letech narodily.

Taraskové, předkolumbovské indiánské etnikum obývající dnešní mexický stát Michoacán (obr. 36).

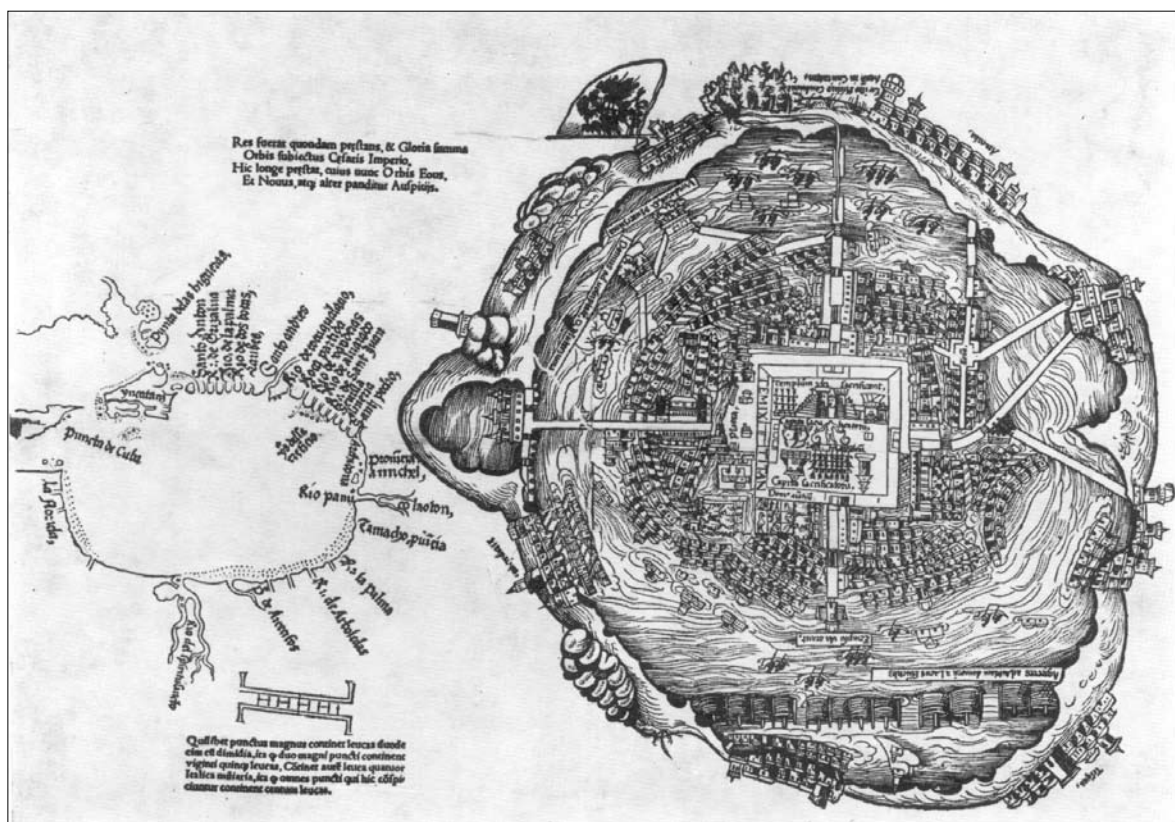
tecuhtli, v náhuatlu (viz) „pán“, příslušník aztécké nobility.

Tehuacán, předkolumbovské město na Mexické náhorní plošině ve státě Puebla. V této oblasti v Tehuacánském údolí je doložen kontinuální vývoj od lovu a sběračství k zemědělství snad již v 7. tisíciletí př. n. l.

telpochcalli, druhá ze systému aztéckých škol určená řadovým příslušníkům společnosti.

Tenochkové, viz Aztékové, Mexikové.

Tenochtitlán-Mexico, hlavní město Aztécké říše (viz) se nazývalo Tenochtitlán, tj. „Mezi kamennými kaktusy“ nebo také „Místo, kde vládnou Tenochkové“ (obr. 37). Tenochkové byl jiný název pro Aztéky a je odvozen od jména legendárního náčelníka (Tenoch). Azték (Aztecatl) znamenalo původně obyvatel ostrova Aztlanu, legendární kolébkou Aztéků. Tenochtitlán byl založen v roce 1325 na bahnitěm ostrůvku jezera Texcoco. Později město dostalo název *Mexico*, podle jména legendárního náčelníka *Me-sitliho* („Agávový králík“). V nejširším slova smyslu označuje výraz *Mexico-Tenochtitlán* Aztéckou říši jako celek. Ta však nikdy nebyla jednotným útvarem, nýbrž konglomerátem různých oblastí se silnými odstředivými tenden-

Obr. 37. Starý španělský plán města Tenochtitlánu pocházející z 16. století. Doprovázel první latinské vydání Cortésových relací z roku 1524.

cemi. K říši patřila velká území porobených etnik se samostatnými kulturami a víceméně dlouhým předaztéckým vývojem pod vlastními dynastiemi – jako byli Zapotékové (viz), Mixtékové (viz), Totonakové (viz) –, kde aztécký živel představovaly jen skupinky mexických imigrantů a většinou pouze vojenské posádky. Ale i v samém středu říše, na mexickém Altiplanu, ještě přetrvávaly zbytky starých předaztéckých etnik, jako byli Otomíové apod. Všechny těchto spletených etnických a kulturních problémů, dokázal mistrně využít Hernán Cortés (viz) již při svém prvním tažení.

Teotihuacán, aztécky „Místo bohů“, středisko významné předtoltécké a předaztécké (přednahuaské) civilizace, jedno z největších předkolumbovských center, rozkládající se asi 30 kilometrů severovýchodně od dnešního hlavního mexického města Ciudad de México. Byl osídlen již od roku 1500 př. n. l., největší rozvoj nastal v období 200 až 600 n. l., kdy se stal mocenským hegemonem středního Mexika a ovlivňoval rozsáhlé oblasti Střední Ameriky včetně mayské civilizace (obr. 38). Oplýval mohutnými ceremoniálními stavbami a obývalo jej až 200 tisíc obyvatel. Byl zničen v 8. století požárem. Teotihuacánskou tradici rozvíjeli Toltékové

Obr. 38. Figurky z Teotihuacánu představující čtyři stupně vývoje uměleckého stylu.

a navázali na ni Aztékové, kteří věřili, že město, jehož trosky je udivovaly svou velkolepostí, vybudovali ti, kteří žili ještě před Toltéky čili *quiname*, „obři“.

Tepanekové, obyvatelé města Azcapotzalca. V polovině 14. století jim vládl bojovný a podle svědectví pramenů úskočný Tezozomoc, který započal s podmaňováním okolních etnik. V těchto snahách pokračoval i jeho syn a nástupce Maxtla. Ten však tvrdě narazil na spojenecký svazek Tenochtitlánu, Tlacopan a Texcoca. Azcapotzalco bylo spojenými vojsky těchto měst dobyto a vypleněno. Maxtla padl v boji (některé prameny uvádějí, že byl zavražděn) a Tepanekové byli zařazeni do řad aztéckých *spojenců*. Nikdy však nezapomněli, že kdysi oni sami vládli Aztékům, a proto se ihned po příchodu Španělů přidali na jejich stranu a podpořili je i vojensky.

tepeu, patrně z aztéckého *tepeuh*, „dobyvatel, vítěz“.

teponazcuicatl („píseň bubinku“ – *teponaztle*), bubínek vyrobený z tence vydlabaného kmene. Mexická mytologie vypráví, že když zemřeli bohové v *Teotihuacánu* (viz), poslali jednoho z prvních lidí do *Tonatiuhchanu*, kde stál *Dům slunce*. Velryby a želvy vytvořily svými těly most nad hlubokými vodami. Člověk po něm přešel a přinesl bubínky teponaztle, chřestidla a flétny a první písně. A tak se zrodila hudba.

Texcoco („Místo zastavení“), významné předkolumbovské město; prošly jím všechny kmeny, které se do Mexického údolí nastěhovaly. Město založili již Toltékové pod jménem Cattenichco, poté je zničili a znovu vybudovali Chichimekové, kteří mu dali jméno Texcoco – stejně se jmenovalo jezero, dnes už téměř vyschlé, rozkládající se v jeho blízkosti. V dějinách starého Mexika sehrálo Texcoco důležitou roli. Zvláště za vlády Nezahualcóyotlovy (viz) bylo nejdůležitějším střediskem kultury a umění.

Tezcatlipoca, nejproměnlivější z aztéckých bohů. Některé jeho atributy jsou sluneční, jindy představoval souhvězdí Velké Medvědice. Nejčastěji je pojímán jako bůh-čaroděj. Ve svém zrcadle z obsidiánu (v překladu znamená jeho jméno „Dýmající zrcadlo“) viděl vše, co se děje na světě. Byl odpůrcem Quetzalcóatlovým (viz).

Thompson John Eric Sidney (1898–1976), britský mayolog, profesor antropologie na College Winchester a jeden z nejvýznamnějších mayologů své doby. Na náklady Carnegie Institution ve Washingtonu podnikal po dvacet let výzkumy na Yucatánu. Autor celé řady dodnes nepřekonaných prací, jako například: *The Meaning of the Mayan Monthly* („Význam mayského kalendářního měsíce“, 1925), *Correlation of the Mayan and European Calendars* („Korelace mezi mayským a evropským kalendářem“, 1927) *Maya Hieroglyphic Writing: Introduction* („Mayské hieroglyfické písmo:

Úvod“, 1950–1960), *The Rise and Fall of Maya Civilization* („Vzestup a pád mayské civilizace“, 1954).

Tikal, význačné mayské město v severní Guatemale, středisko největšího a nejdéle trvajícího mayského státu. Místo bylo osídleno od 10. století př. n. l., největší rozkvět nastal v raně klasickém období Mayů (viz) v letech 250 až 550 a od konce 7. do 9. století, kdy bylo město vybaveno několika pyramidami s chrámy na vrcholech, palácovými komplexy, sochami. V Tikalu žilo až 50 000 obyvatel.

Titicaca, největší jezero Jižní Ameriky (8 100 čtverečních kilometrů, hloubka do 350 metrů), rozkládající se na hranicích Peru a Bolívie ve výšce 3 810 metrů nad mořem.

Tíwanacká říše, jedna z nejstarších (a z hlediska vysokohorského prostředí) nejpozoruhodnějších civilizací předkolumbovské Ameriky s hlavním městem Tíwanaku (viz), jejímiž tvůrci byli indiánští Aymarové (viz). Civilizace Tíwanacké říše se rozvíjela od 5. století př. n. l. zhruba 1 500 let, největšího rozmachu dosáhla ve 4. až 8. století, kdy zaujímal části území dnešního Peru, Bolívie, Chile a Argentiny. Prosperita byla zajištěna neobyčejně racionálně rozvinutým zemědělstvím, které (na základě poznatků z nedávno provedených experimentů) převyšovalo dnešní úroveň agrikultury v této jinak málo výnosné a pro život drsné vysokohorské oblasti. A tak měli tíwanačtí Aymarové (viz) dobré hospodářské podmínky a zázemí i pro organizování velkolepých megalitických stavitelských projektů, které se uskutečnily zejména v Tíwanaku (viz).

Tíwanaku, hlavní město Tíwanacké říše (viz), ležící 16 kilometrů na jih od jezera Titicaca ve výši téměř 4 000 metrů nad mořem, vynikající zejména megalitickými stavbami sakrálního účelu.

Tizoc (1481–1486), aztécký panovník.

tlacatecuhtli, titul aztéckého vladaře.

Tlacopan, mexické (aztécké) předkolumbovské středisko, člen trojspolku Tenochtitlán (viz), Texcoco (viz), Tlacopan.

tlachtli, nahuaská míčová hra, jež však byla pod jinými názvy rozšířena prakticky od dnešní jihovýchodní Arizony až po Honduras. Hrál se na hřišti ve tvaru velkého I. Po obou kratších stranách se zvedaly zdi a uprostřed nich byl vertikálně zasazen kamenný nebo dřevěný kruh, na rozdíl od horizontální polohy koše při dnešní košíkové. Hráči se kruhem snažili *prohodit* tvrdý kaučukový míč, který směli odrážet jen lokty, boky nebo nohama.

Tláloc, byl především bohem vody a deště, ale také blesku a hromu. Jeho kult je prastarý, předaztécký – kult plodnosti půdy svázaný se životem zeměděle. Dvojitá svatyně Tláloc-Huitzilopochtli na hlavním chrámu v Tenochtitlánu byla zřejmě výrazem spojení: Tláloc – dárce živobytí, Huitzilopochtli – symbol vojenské moci Aztéků.

tlalticpac, aztécký filozoficko-poetický výraz „na zemi“.
Tlapallan, mytické místo, o němž se předpokládalo, že bylo obýváno mrtvými ve jménu boha Tláloca. Verbálně vyjádřeno: „Země červené“.

Tlatelolco (*Tlal-telol-co*, „Návrší země“), od roku 1473 součást Tenochtitlánu (*viz*).

tlatlacotin, aztéctí „otroci“.

tlatoani („ten, který mluví“), nahuaské označení pro panovníka, neboť on hovořil jménem nejvyšší rady, bohů i národa.

Tlaxcaltékové, etnikum patřící do skupiny Nahu. Obývali město Tlaxcalu, ležící asi 90 km východně od Tenochtitlánu (*viz*). Jejich malý státěček byl ze všech stran obklopen mamutí Aztéckou říší, jejímž útokům neustále odolával. Tlaxcaltekové byli také hlavními spojenci Španělů v bojích proti Aztékům. Ještě za španělského místokrálovství měla Tlaxcala zcela výsadní postavení.

Tochiuitzin, nahuaský básník, syn Itzcóatla (*viz*), vládce Tenochtitlánu (*viz*). Narodil se přibližně na konci 14. století a zemřel v polovině století následujícího.

Toltékové, první kmen Nahuů (*viz*), který přišel v 9. století ze severu do Mexického údolí. Vybudovali středisko Tula (*viz*), odkud ovlivňovali sousední kultury, rovněž kulturu mayskou.

Torquemada Juan de (1536–1624), španělsko-mexický kronikář. Do Mexika se dostal již v dětském věku, roku 1538 vstoupil do františkánského řádu a později se stal provinciálem. Z jeho děl je pro dějiny a etnografii Nového světa důležitá *Monarquía Indiana* („Monarchie v zemích indických“, 1615) – ačkoliv je to dílo nepůvodní, „těžkopádné“, obsahuje důležité dokumenty.

Totonakové, předkolumbovské indiánské etnikum v oblasti dnešního mexického státu Veracruz. Hypoteticky jsou spojováni s tvůrci starověkého Tajínu; později obývali Cempoalu, hlavní centrum na pobřeží Mexického zálivu. V 15. století byli podmaněni Aztéky (*viz*).

Tres Zapotes, důležité středisko Olméků (*viz*) v dnešním mexickém státu Veracruz.

Tula-Tollan, hlavní město Toltéků (*viz*) nacházející se v dnešním mexickém státě Hidalgo, asi 70 kilometrů

severně od hlavního mexického města Ciudad de México na místě dnešní vesnice Tula. Bylo založeno patrně na počátku 8. století, mělo rozlohu asi deset čtverečních kilometrů a v době největšího rozkvětu v 10. až 12. století je obývalo několik desítek tisíc lidí. Prvním panovníkem, jenž nastoupil kolem roku 720, byl *Chalchiuhtlanetzin*. Nejslavnějším a posledním vládcem byl Ce-Acatl-Topiltzin (Quetzalcóatl, *viz*), jenž vládl patrně v letech 925–947, kdy musel z Tuly uprchnout. Město bylo opuštěno 1168 (archeologové je objevili v roce 1941).

Tulum, význačné mayské středisko na mexickém poloostrově Yucatánu.

Tupac Inca Yupanqui (1471–1493), incký panovník.
tyrkys (*kalait*), světlemodrý až zelenomodrý trojklonný nerost, ceněný jako drahý kámen. V předkolumbovském Mexiku byl užíván k výrobě šperků.

Tzacol, *Stvořitelka* (od *tzac*, „postavit, zhotovit“).

Ulmil, postava vládce, jehož území však nebylo nalezeno v žádném z textů.

U mutil chuenil kin sansamal, horoskop, kniha dní (u Aztéků *tonalámatl*), sloužil národům Mexika a Mezoameriky jako horoskop k předpovídání charakteru, budoucích osudů a ostatních aspektů života novorozenců. U Indiánů to nebyly hvězdy, které by měly mít dobrý nebo špatný vliv na osud člověka, ale znaky dní, lépe řečeno znak dne, v němž se ten či onen dotýčný narodil. Na druhé straně se dávaly podle horoskopu i jména novorozencům, svědčí o tom Sahagún, Ixtlilxóchitl i Torquemada.

U Quoc Cho, U Quoc Paló, Ah Raxá Lac, Ah Raxá Tzel, božstva kosmologicko-astrálního charakteru.

Uxmál, mayské středisko v jihovýchodním Mexiku na poloostrově Yucatánu. Bylo vystavěno v takzvaném puucském stylu a vzkvétalo v klasickém a poklasickém období v letech 600 až 900. Osídlení však přetrvalo i po invazi Toltéků (*viz*) na Yucatán a bylo opuštěno kolem roku 1450. Ruiny staveb pokrývají rozlohu kolem 60 hektarů a vyznačují se vynikající sochařskou výzdobou, často symbolizující Venuši a boha Čaka.

v křídových zahradách, symbolický výraz: rituální oběti byly totiž natírány bílou křídou, barvou smrti.

Vaillant Clap George (1901–1945), americký mexikanista. Přednášel dějiny raných civilizací Střední Ameriky na Harvardově univerzitě a na univerzitách Yale a Columbia. Své poznatky uložil do dnes již klasické práce *Aztec of Mexico* („Mexičtí Aztékové“, 1962, česky 1974).

Valdéz Antonio (18. století), pravděpodobný autor kečujského dramatu *Apu Ollantay* (viz).

vikuña (*Lama vicugna*), divoký druh lamy z vysokohorských oblastí And.

Vrhel František (narozen 1943), český etnolog-iberoamerikanista-lingvista. Od roku 1968 do roku 1978 vědecký tajemník Střediska iberoamerických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, od roku 1989 do současnosti vedoucí Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, od roku 1994 působil po dvě volební období také jako děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Těžiště jeho pedagogické činnosti tvoří přednášky z obecné etnologie, jádro vědecké činnosti etnolingvistika a teoretické orientace v etnologii. S etnolingvistickým zaměřením souvisí oba dlouhodobé studijní pobyty v zahraničí: v Mexiku a Peru. Rovněž vynikající překladatel (Jorge Luis Borges, Bioy Casaro Márquez). Z díla: *Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky* (Praha 1976), *Apuntes tipológicos sobre las lenguas nativas del Paraguay* („Typologické poznámky ke studiu nativních jazyků Paraguaye“, Praha 1983), *Etnografie mimoevropských oblastí. Amerika I–III*, (s. O. Kašparem, Praha 1985–1989), *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko*, svazek 4. In: Malina, J., ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, 2002 ad.

vysoké kultury Ameriky (nebo také *vrcholné, jádrové* či *nukleární*), takto jsou klasifikovány především tři předkolumbovské civilizace – aztécká, mayská a incská. Někteří badatelé (G. Baudot) k nim ještě někdy přiřazují kulturu Muisků-Chibchů (Kolumbie). Aztékové a Inkové bývají často označováni jako *imperiální*, Mayové *intelektuální*. V poetické či metaforické rovině se ještě hovoří o Aztécích jako o *Germánech* Ameriky, o Mayích jako o *Řecích* Nového světa a o Kečuích jako o *Římanech* Ameriky.

wanka, v kečuánské literatuře elegická poema s tragickým koncem.

Wiracocha, v incké mytologii stvořitel světa a také ostatních bohů, dárce kulturních vymožeností. Titulovali jej také *Nejstarší základ světa, vládce, učitel světa*. Vládl skupině duchů, mezi nimiž byla nejmocnější božstva nebes.

Wiracocha Inca, legendární incký panovník. S pomocí vojevůdců Apo Mayty a Vicaquiry dokončil dobytí aymarských oblastí.

Xahilové, cakchiquelský panovnický rod.

Xelahů nebo **Xelahů Quieh** (*U deseti jelenů*), někdejší mocná mamská lokalita Celahá na úpatí sopky Santa María, nyní Quezaltenangéo.

Xepit Xetulul, dnešní obec Zapotitlán na tichomořském pobřeží.

Xibalbá, podzemní říše sil nepřátelských člověku a životu, zřejmě obdoba aztéckého Mictlanu.

Xitle, mexická sopka, jež pod svou lávou pohřbila předkolumbovské středisko Cuicuillo (viz) s nejstarší pyramidou v Americe.

Xochicalco, předkolumbovské středisko v dnešním mexickém státu Morelos vyznačující se vlivy mayskými, toltéckými a zapotéckými.

xochicuicatl, v aztéčtině „píseň květu“ (*in xóchitl in cuicatl*, „květ a píseň“), tj. poezie.

Xochimilco, předkolumbovské město na břehu jezera Texcoco, proslulé takzvanými plovoucími zahradami, kde Indiáni pěstovali ovoce, zeleninu a květiny; dnes součást hlavního mexického města Ciudad de México.

Xochipilli („Pán květů“), bůh jara, lásky, umění, společník.

Xochiquetzal („Vzácný květ, Květinový pták“), bohyně květů a lásky. Podle aztécké mytologie první manželka boha deště Tláloca (viz). Tezcatlipoca ji unesl z Tlalocanu přes třináct nebes a pak ji poslal do země chladu, noci a smrti na severu. Odtud se dostala do *Tamoanchánu* („Místa našeho počátku“), kde přebývá jako bohyně lásky a strážkyně květu *Xochitlicacanu*.

Yahuar Huacac, legendární incký panovník, šestý v posloupnosti inckých vládců. První Inka, který s pomocí malé, nicméně profesionální armády zahájil plánované rozšiřování Tahuantinsuyu (viz).

Yucatán, poloostrov ve Střední Americe na atlantickém pobřeží (38 402 km²). Odděluje Mexický záliv od Karibského moře. Větší část se rozkládá na území Mexika, menší oblasti (jižní a jihovýchodní) jsou v Guatemale a v Belize. Tvoří jej plochý krasový povrch do 1 122 metrů nadmořské výšky, tropické lesy a savany, při pobřeží bažiny. Rozvíjely se zde předkolumbovské kultury, zejména mayská kultura se středisky Chichen Itzá (viz), Uxmal (viz) aj.

Yximché, cakchiquelské hlavní město.

Zaccabahá, dnešní San Andrés Saccabajá, asi 45 kilometrů od Santa Cruz Quiché.

Zaculeu, dřívější pevnost Mamů, dnes Huehuetenanga (*Zaculeu* – „Bílá země“ v jazyce mam).

Západní Indie, viz Nový svět.

Zapotékové, předkolumbovské etnikum Střední Ameriky s hlavním střediskem Monte Albán (*viz*) v jižním Mexiku. Byli podrobni Aztéky (*viz*).

Zaqui-Nimá-Tziis, bohyně matka, bohyně Jitřenky.

zatmění slunce, hrálo důležitou úlohu v životě Aztéků i Mayů; znamenalo pro ně zápas božských nebeských sil (domnívali se, že slunce je pohlcováno jaguáry).

zemis, taínské plastiky z kamene a dřeva; byly považovány za schránky duchů – tedy za naplněné *božskou energií*.

změněné vědomí, stav někdy chybně označovaný jako *trans*, do něhož se šaman uvádí za pomoci půstu, tance, bubnování, alkoholu či drogy (v mnoha případech využívá různých kombinací uvedeného) a vydává se pak na *šamanskou cestu* (například do *podsvětí* pro duši nemocného člověka).

Výkladový rejstřík důležitějších jmen a pojmů sestavili Oldřich Kašpar a Jaroslav Malina.

9. O autorovi

Kašpar Oldřich (6. 1. 1952, Jestřebí), amerikanista, etnolog, historik, překladatel a spisovatel, docent Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a člen korespondent Mexické akademie historie. Oldřich Kašpar se narodil 6. ledna 1952 v Jestřebí (okres Šumperk). V roce 1974 absolvoval obory historii a bohemistiku na Pedagogické a Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. V současné době působí jako docent Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Je členem Národopisné společnosti československé, Vlastivědné společnosti muzejní v Brně a v Olomouci, Asociación Española de los Nahuatlátos. V odborné práci se zabývá zvláště dějinami a kulturou předkolumbovské Ameriky, dějinami česko-španělsko-hispanoamerických vztahů, působením českých jezuitů 17. a 18. století v Novém světě, zvláště v Mexiku. Publikoval několik desítek knih, učebních textů a stovky studií u nás i v zahraničí. Z odborných publikací a edicí: *Nový svět v české a evropské literatuře 16.–19. století*, Praha 1983; *Tam za mořem je Amerika: Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století*, Praha 1986; *Zlato v rouše smrti: Antologie z evropských a amerických kronik o dobývání Tenochtitlánu a Tahuantinsuyu*, Praha 1990; *Los Jesuitas Checos en la Nueva España (1678–1766)*, México 1991; *Zámořské objevy 15. a 16. století a jejich ohlas v českých zemích*, Praha 1992; *Légendes et contes des Aztèques*, Paris 1995; *Märchen der Azteken*, Hanau 1995; *Neuvadnou mé květy, neumlknu mé písně: Výbor z aztécké, kečuánské a mexické poezie*, Praha 1996; *Děti Opeřeného hada: Mýty, legendy a pohádky mexických Indiánů*, Praha 1996; *Ninigo a stvoření světa: Mýty, legendy a pohádky Indiánů Jižní Ameriky*, Praha 1996; *El Nuevo Mundo y el corazón de Europa*, Morélia (Mexiko) 1997; *Dějiny Mexika*, Praha 1999. Z beletrie: *Tajemství vlčí*

Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc. Foto: Archiv Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

rokle, Svatyně smrti aneb stříbrný Tezcatlipoca, Praha 1991 (druhé vydání 1994); *Smrtí život nekončí: Příběh českého misionáře na Amazonce*, Praha 1993; *Toulky magickým světem Mexika*, Praha 2000.

Adresa: Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc., Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Celná 20, 110 00 Praha 1, telefon: 02/24491456, e-mail: oldrich.kaspar@ff.cuni.cz.

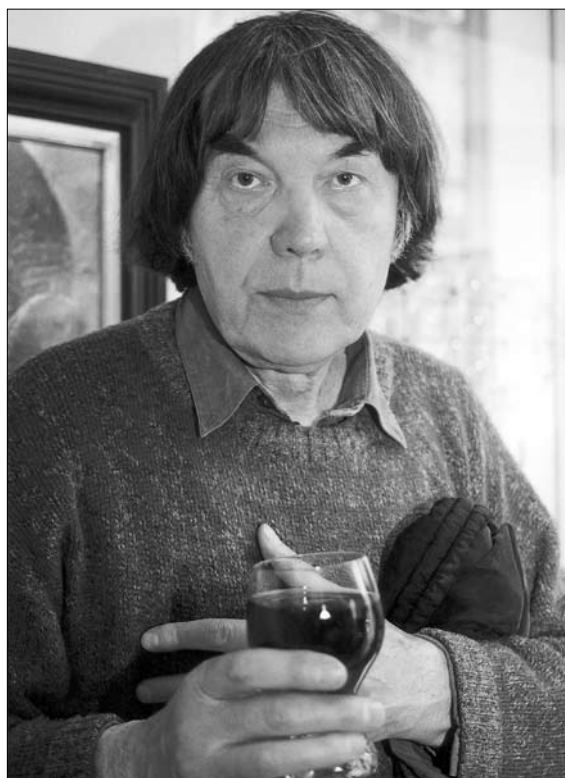
10. O autorovi výtvarných děl

Mikulka Alois (1933), akademický malíř, sochař, ilustrátor, spisovatel.

Alois Mikulka se narodil 13. srpna 1933 v Brně. V letech 1948 až 1952 absolvoval Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně, v letech 1952 až 1958 vystudoval obor monumentální malby v ateliéru profesora Jána Želibského na Vysoké škole výtvarných umění v Bratislavě. Žije a působí v Brně.

Kromě volné malířské, grafické a sochařské tvorby (a realizace řady dřevěných a kamenných soch pro veřejná prostranství i v sepětí s architekturou, zejména v objektech mateřských škol) Mikulka napsal a ilustroval více než třicet knih, převážně pro děti a mládež, a ilustroval několik desítek knih jiných autorů. Pohádky, povídky, básně a eseje uveřejňuje také v časopisech a denním tisku (*Mateřídouška*, *Sedmička*, *Sluníčko*, *Rovnost*, *Zornička* aj.), v rozhlasu a televizi. Jeho nápadité příběhy, originální pohledy na lidskou zkušenost a osobitý jazyk si našly mnoho příznivců mezi dětmi i dospělými. Napsal i divadelní hry a výtvarně se podílel na výpravách divadelních a televizních inscenací.

Afinitu projevil také k akademickému prostředí Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana v Brně: například přispěl do trojsvazku *O tvořivosti ve vědě, politice a umění* (1993) esejem „Zákonitosti vývoje slohů v kulturní společenské epoše“, v knize Jaroslava Maliny a Pavla Pavla *Jak vznikly největší monumenty dávnověku* (1994) využil své kamenosochařské zkušenosti při úvahách o stavbě monumentálních inckých pevností v Peru nebo o vytváření obrovitých kamenných koulí ve Střední Americe, svými texty přispívá do časopisu *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, dále ilustroval vědecko-naučnou knížku Vojtěcha Mornsteina *Utopený Archimédés: Malý alternativní výkladový slovník*

Alois Mikulka, akademický malíř. Foto: Anna Pecková.

(1999), vytvořil logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity (2000) a emblém Edice Scintilla Nadace Universitas Masarykiana (2001). Nejrozsáhlejší Mikulkova práce je však v současné době spjata s jeho malířskou a sochařskou účastí na projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*.

Obrazy, kresby a sochy prezentoval na desítkách samostatných a kolektivních výstav výtvarného umění a knižní ilustrace v České republice i v zahraničí (Bělehrad, Bologna, Frankfurt nad Mohanem, Londýn, Ciudad de México, Plovdiv, Stockholm aj.). Mikulkovy práce jsou zastoupeny v Muzeu města Brna a v soukromých sbírkách u nás a v zahraničí.

Za své dílo obdržel řadu našich a zahraničních prestižních ocenění: například v roce 1997 byl zapsán do Zlatého fondu české literatury pro mládež a v roce 1998 mu Zastupitelstvo města Brna udělilo Cenu města Brna pro rok 1997 v oboru výtvarné umění za celoživotní dílo a za významný přínos rozvoji kultury v městě Brně.

Ačkoli každý z jeho oborů by stačil naplnit celý jeden život, díky své invenci, tvůrčí energii i sebekázni se Alois Mikulka ukázal práv této šíře a ze své enklávy – *State Louis* (vnitřního suverénního území groteskní fantazie a plusového surrealismu) vytrvale již více než čtyři desetiletí ve všech zmíněných oblastech významně obohacuje českou kulturu. Přes rozdílnost oborů zůstává jeho dílo jednotné.

Díla vytvořená pro *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*:

Alois Mikulka, *Kentaur*, 1978, olej a lak na sololitu, 98x72 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka, *Múzy*, 1984, olej na plátně, 48x60 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka: „*Mají prý na Olympu zastoupení všechna umění a dovednosti v krásných bohyních. Tedy komise na nejvyšší úrovni. Bohužel – jak lidstvo za ta staletí zdegenerovalo, i ty bohyně z toho, co se děje v současnosti, musí být značně utahané a otrávené.*“

Alois Mikulka, *Celostátní pátrání*, 1984, olej na sololitu, 64x90 cm.

Alois Mikulka, *Paridův soud*, 1991, olej na dřevěné desce, 56x68cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka: „*Tento námět jsem namaloval nejmíň patnáctkrát nejrůznějším způsobem. Podobně jako téma ‚Tři grácií‘ je téměř nekonečno možností, jak proplést v kompozici těla tři žen. To je rukou a nohou! Tihle jsem ale seřadil pro změnu do fronty k rozsouzení pasáčkem Paridem spíš z důvodu daného formátu.*“

Alois Mikulka, *Dafnis a Chloé*, 1993, olej na sololitu, 69x74 cm. Inspirace: Longos, *Dafnis a Chloé*.

Alois Mikulka: „*Ani přesně nevím, o čem ta řecká báj je. Ale když se člověk zahledí na dálnici, kde se řítí spousty vozidel sem a tam, za zády vzrušený babylón dusícího se města, cožpak člověk náhle nezatouží spatřit něco klidného, bukolicky čistého? Takové pastorální pocity nálad máme zakódovány hluboko v podvědomí od našich praprapředků a vynoří-li se znenadání, nejsou to úlety, ale vzka-zy!*“

Alois Mikulka, *Oldřich a Božena*, 1994, olej na plátně, 92x105 cm.

Alois Mikulka, *Zničení Efezu*, 1996, olej na kartonu, 40x52 cm. Inspirace: Antická historie.

Alois Mikulka, *Kentaur*, 1997, olej na sololitu, 30x29 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka, *Léda s labutí*, 1997, olej na sololitu, 50x66 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka: „*Proměny Dia, tu v zlatý déšť, tu v bílého býka, tu v labutáka, to je přece až freudovsky průzračné snění o milování, které mohlo vzniknout snad jen na úsvitu naší civilizace.*“

Alois Mikulka, *Večere Adamitů*, 1997, olej na umělé hmotě, 62x80 cm. Inspirace: Událost z českých dějin, kdy se za husitské revoluce v roce 1421 od táborů odštěpila náboženská sekta adamitů, hlásající návrat k přirozenému životu, zahrnujícímu i sexuální uvolněnost.

Alois Mikulka: „*Čas od času se sejde skupina extremistů, kteří si nějakým obzvláštním nápadem zpestří žití. Třeba takové antické hostiny spojené s orgiemi! Krásně by to šlo provozovat v teplých krajích, třeba v Tichomoří. Ale u nás? Myslím, že stačí první ranní mrazík a vše rázem zmizí v teplém zahalení ...*“

Alois Mikulka, *Adam a Eva*, 1998, olej na sololitu, 66x50 cm. Inspirace: Bible.

Alois Mikulka: „*Mnohokrát jsem tento biblický námět maloval. Má nekonečné možnosti řešení. Tento obraz jsem původně barevně ladil pro jeden krásný rám, který jsem dostal darem. Téměř naivní jednoduchost tohoto mého řešení se však natolik potýkala s řemeslnou rafinovaností onoho rámu, že zůstal i nadále prázdný.*“

Alois Mikulka, *Lesbos*, 1998, olej na sololitu, 40x57 cm. Inspirace: Antická mytologie.

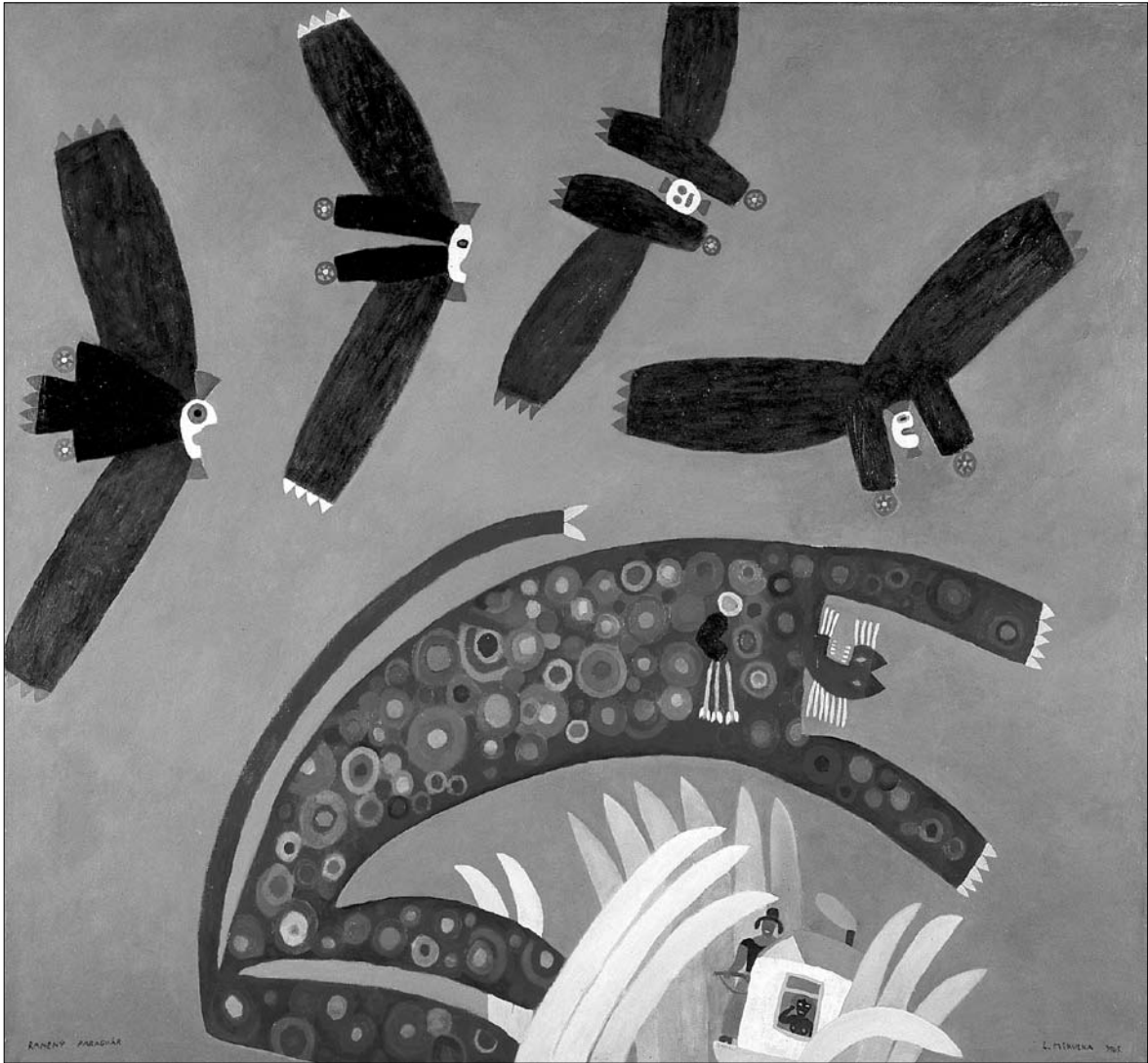
Alois Mikulka, *Birth of Venus / Zrození Venuše*, 1998, olej na sololitu, 61x81 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka, *The Rendez-vous*, 1998, triptych, olej na dřevě, 44x71 cm. Inspirace: Romány Gabriela Garcíi Márqueze z okruhu magického realismu, zejména *Láska za časů cholery* (1986).

Alois Mikulka, *Únos Sabineek*, 1999, olej na sololitu, 137x170 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Alois Mikulka, *Únos Evropy*, 1999, olej na plátně, 66x72 cm. Inspirace: Antická mytologie.

Adresa: Alois Mikulka, akademický malíř, Vychodilova 12, 616 00 Brno, telefon: 05/49257870.

Alois Mikulka, *Umírající paraguár*, 1963, olej na plátně, 130x140 cm.

11. Zaostření problému

Jaroslav Malina: *Kyklopské stavby Jižní Ameriky*

Z hlavního města Cuzka ovládali Inkové říši s asi šesti miliony obyvatel, rozdělenou na řadu polovojen-sky řízených oblastí.

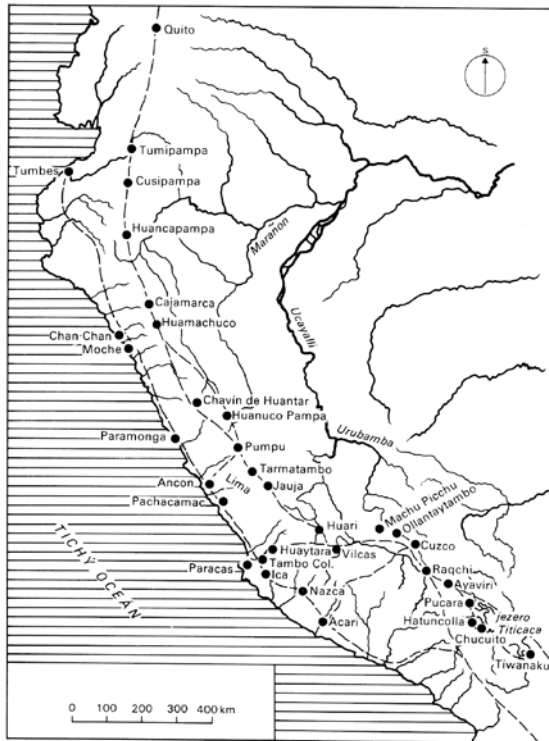
Inkové tedy disponovali dostatečnou silou, aby mohli budovat a v dobrém stavu udržovat tisíce kilometrů úzkých zemědělských teras, které dodnes lemují v nesčetných poschodích andské svahy od Ekvádoru až po Bolívii. Úrodná hlína, na tyto terasy pracně nanošená, byla tak chráněna proti erozi i proti splavování za prudkých letních přívalových dešťů. A složitý, skvěle promyšlený systém zavlažovacích kanálů je na některých místech používán dosud. Ve srovnání s bolivijskou náhorní rovinou kolem Tíwanaka je to v Peru výkon o to složitější, o kolik víc než rovin nebo mírných svahů je tam všude v terénu prudkých sklonů jako jediných míst, která přicházejí pro zemědělství po takové pracné úpravě v úvahu.

Stavitelé říše Inků měli tedy stejně jako stavitelé tíwanačtí pro své velkolepé dílo dobré hospodářské zázemí i dostatek pracovních sil. A navíc se mohli poučit u svých předchůdců, aby se mohli pustit i do těch nejsložitějších a nejrozsáhlejších megalitických podniků, jimiž dosáhli v určitých ohledech světového primátu. Po celém inckém impériu vybudovali účty-hodné množství účelně rozmístěných staveb z přesně na sebe ukládaných, dokonale opracovaných kamenů, které se mnohdy vyznačují velkým počtem hran, složitým tvarem a komplikovanou geometrií spojů.

Z takového zdiva, na jaké hledět je estetickým zážitkem, sestávají incké pevnosti, chrámy, paláce, útulky k odpočinku podél silnic, poštovní stanice, skladiště na potraviny, oblečení i zbraně a vodní díla k ceremoniálnímu a snad i rekreačnímu využití. Množství těchto staveb je dosud v dobrém až velmi dobrém stavu. To je dáno výbornou soudržností zdí. Jejich stavitelé se totiž nespolehali na kvalitu pojiva, jež snadněji podléhá ničivému působení v průběhu času, nýbrž na dokonalé vyplnění tělesa pouze hmotou stavebního kamene, kusů k sobě na milimetr přesně přiléhajících. Inčtí stavitelé vytvořili bez použití železných nástrojů, v zemi s častou zemětřesnou činností zdivo z kamenů na sebe volně skládaných, které patří k nejodolnějším na světě.

Díky geologickým výzkumům a imitativním experimentům můžeme dnes alespoň v hrubých rysech rekonstruovat obdivuhodné megalitické dílo předkolombovského Peru. Pokusíme se při tom postupně odpovědět na pět okruhů otázek: jaké druhy kamene stavitelé používali, jak staří lomaři získávali surovinu v lomu, jak ji kameníci opracovávali, jak opracované kusy lícovali a ukládali ve zdivu a jak kámen z lomu dopravovali a zvedali nebo vztyčovali.

Na otázku o látkovém složení a původu používaného stavebního kamene i přírodním rámci staroperuánských sídel a pevností odpoví geolog Zdeněk Kukul, který peruánské Andy prochodil s geologickým kladívkem.

Mapa nejvýznamnějších lokalit Incké říše. V 15. století byli Inkové (Kečuové) nejvýznamnější silou ve středních Andách a na začátku 16. století, před Pizarrovým příchodem, dosáhla Incká říše a civilizace vrcholu moci a hluboce prostupovala a ovlivňovala obyvatelstvo pobřeží a hor od Ekvádoru až po severozápadní Argentinu. Stavitelé říše Inků měli tedy stejně jako stavitelé tíwanačtí pro své velké dílo dobré hospodářské zázemí i dostatek pracovních sil; navíc se mohli poučit u svých předchůdců. A tak se mohli pustit i do těch nejsložitějších a nejosáhlejších megalitických projektů, jimiž dosáhli v určitých ohledech světového primátu. Po celém inckém impériu vybudovali úctyhodné množství staveb z přesně na sebe ukládaných a dokonale opracovaných obrovitých kamenů, které se mnohdy vyznačují velkým počtem stěn, složitým tvarem a komplikovanou geometrií spojů. Vše vykonali bez použití železných nástrojů a vozů (metalurgii železa ani princip kola neznali), jen s pomocí kamenných a dřevěných nástrojů, provazů a podobných jednoduchých věcí. Oč byly jejich nástroje jednodušší, o to důmyslněji si museli počínat. A protože o jejich práci neexistují téměř žádná přímá svědectví, je rekonstrukce této neobyčejně zpracované technologie v dnešní době nesmírně obtížná.

„Nejpůsobivější incké i předincké stavby jsou zasazeny do mohutného pásma jihoamerických And. Tento dlouhý a místy zdvojený morfologicky výrazný horský systém lemuje celé západní pobřeží Jižní Ameriky. Mezi Andami a pobřežím zbývá jen poměrně úzký pás země, ale i na něm vyrostla řada sídel. Nejdůležitější jsou ovšem z hlediska megalitického stavitelství vlastní Andy a jejich náhorní plošina, prostírající se v nadmořské výšce nad 4 000 metrů, zvaná altiplano. Nepatrná část sídlišť se pak zachovala na východních svazích And, kde horský hřeben klesá do tropických a subtropických nížin Amazonie.

Andy jsou jedním z nejtypičtějších příkladů vzniku pásemného pohoří při střetu dvou litosférických desek. Ze západu narazila pacifická deska na jihoamerickou, částečně se pod ni podsunula, částečně vyvolala deformaci, zduření a výzdvih sedimentů do velehorských výšek. Podsouvající se deska se dostala do hloubek 100 až 150 kilometrů pod zemský povrch. Tam se horniny tavily, měnily se ve žhavé magma. Magma zůstalo zčásti pod povrchem a utuhlo jako masy hlubinných hornin – žul (granitů), granodioritů, dioritů a jiných hornin, částečně se vylilo na povrch jako čediče (bazalty), andezity, ryolity a jim podobné vulkanity. (Ostatně andezity, jedna z nejhojnějších vyvěřelin, mají název právě podle And.) Proces kolize desek a podsouvání jedné pod druhou způsobil, že se Andy staly jedním z neaktivnějších sopečných pásem na světě. Ke katastrofickým výbuchům sopek od nejsevernějších v Kolumbii až po nejjižnější v Chile tam dochází dodnes. Andy se jako horstvo začaly vyvíjet na začátku druhohor, vývoj však pokračoval celé třetí

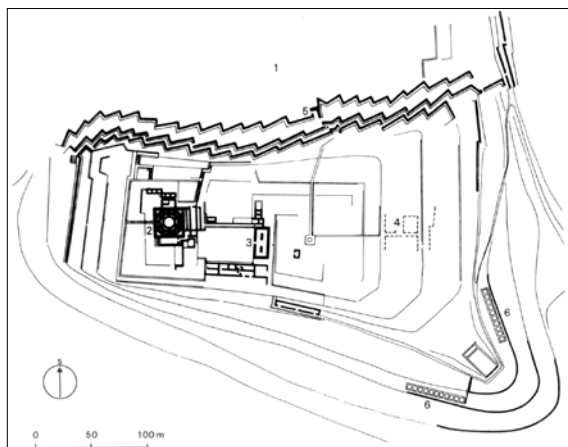
Ani jedna z nemnohých kreseb (z doby kolem roku 1600) zachycujících incké kameníky a stavitele při stavbě zdi z přesně lícovaných bloků nic bližšího o použitých nástrojích a technologiích neprozrazuje.

Když španělští conquistadoři stanuli ve dvacátých letech 16. století před těmito obrovitými kamennými bloky, z nichž byly složeny tři masivní zdi (každá z nich byla více než 365 metrů dlouhá) pevnosti a náboženského střediska Sacsahuamánu na pahorku nad hlavním městem Cuzkem ve výšce 3600 metrů nad mořem, někteří se prý domnívali, že je to dílo ďábla. V dnešní době, kdy je pro mnohé příslušníky naší civilizace pouhý pobyt v těchto nehostinných končinách utrpením, vznikly a jsou přijímány domněnky, že Sacsahuamán a některé jiné incké stavby vytvořili kdysi dávno mimořádně technicky zdatní mimozemšťané buď sami, nebo při té nadlidské práci alespoň zaostalé domorodce vedli a inspirovali. Jiní autoři vyslovili naopak domněnku, že staří inčtí stavitelé ovládali technologii, ke které dosud nedospěla ani naše industriální civilizace. Domnívají se, že inčtí stavitelé a učenci objevili jakousi chemickou lázeň, ve které ponořené stavební bloky změkly jako tvaroh a ve zdivu pak téměř vzduchotěsně přilehly k sousedním kamenům. A za nějakou dobu blok, který prošel touto změkčovací kúrou, opět nabyl svých původních vlastností – byl tvrdý jako kámen. Avšak pozůstatky, které zanechali inčtí kameníci a stavitelé v lomech, na přepravní trase a v samotných zdech, dokazují, že nic z toho není pravda.

tihořy a můžeme ho sledovat až dodnes, i když kulminace horotvorné činnosti již skončila. Došlo také k silné denudaci, na mnoha místech bylo erodováno mnoho set metrů horninového pokryvu, a tak byly obnaženy i hlubinné vyvěřeliny.

V místech výskytu inckých a předinckých sídlišť jsou Andy horninově velmi pestré. Na povrchu se vyskytují hojné výlevné horniny, hlavně andezity a čediče, ale i horniny sedimentární. Stavitelé měli tedy velký výběr materiálů. Lomy zakládali obvykle poblíž stavenišť. Třeba vysokohorské sídlo Machu Picchu postavili ze žul, které jsou všude kolem. Staré lomy jsou dnes ovšem vesměs zanesené sedimenty a zarostlé vegetací. Tamější žuly jsou šedé barvy, jejich povrch je silně navětralý, větší draselné živce jsou zpravidla kaolinizované. Pevnost Sacsahuamán nad Cuzkem vybudovali zase převážně z vápencových bloků. Jsou to devonské krystalické vápence, které patří do pr-

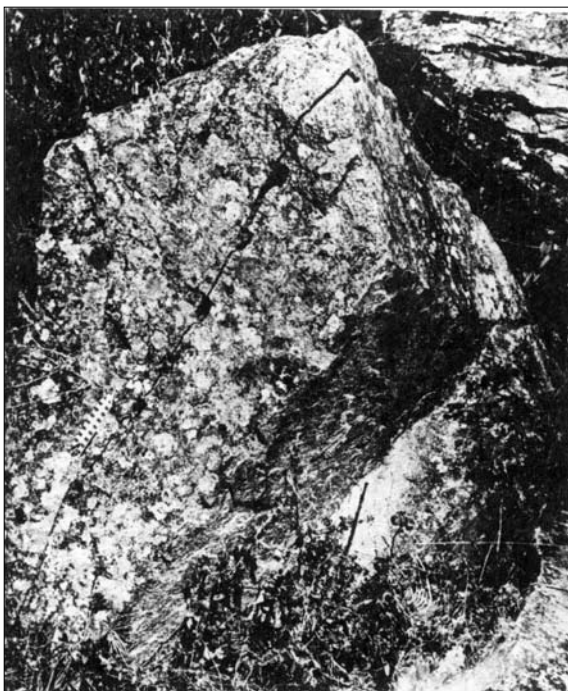

Půdorysný plán incké pevnosti a náboženského střediska Sacsahuamánu u Cuzka. 1 – Chuquipampa, 2 – věž Muyucmarka, 3 – věž Sallacmarka, 4 – věž Paucamarka, 5 – hlavní brána Tiapunka sevržená trojitou hradební zdí, 6 – Qollqa.

Incké stavební bloky v andezitových lomech u lokalitě Rumiqollqa vzdálené 35 km jihovýchodním směrem od Cuzka, kde se tento kámen užíval při přestavbě hlavního inckého města v 15. století. Tyto kameny však již na stavenišť do Cuzka z nějakých důvodů nebyly přepraveny, a protože práce v lomu byly zastaveny na různých místech v různém stadiu, můžeme podle nich docela dobře rekonstruovat pracovní způsoby inckých lamačů a kameníků.

vohorního podkladu And a usadily se jako biogenní sedimenty v mělkém tropickém moři. Při vrásnění byly postiženy značnými tlaky a teplotami. Proto překrystalizovaly tak, že původní struktura byla zničena a místo toho se objevila druhotná mozaika větších kalcitových krystalů, prorostlých a zazubených. Vápencové lomy byly od stavenišť dosti vzdáleny – 35 kilometrů. Je pozoruhodné, že pevnost Sacsahuamán stojí na plošině, která je tvořena zelenavými a šedavými porfyrity. Z porfyritů jsou například mohutné blo-

Částečně naštipnutý blok kamene v žulovém lomu v Machu Picchu je pozůstatkem práce inckých kameníků. Do vydlabaných jamek se narážely klíny, až kámen pukl.

ky nejnižší úrovně severní hradební zdi. Porfyry jsou staré výlevné horniny (vulkanity), velice houževnaté, složené především z živců a tmavých minerálů. Porfyry tvoří i pahorek proti pevnosti Sacsahuamánu, odkud desetitisíce lidí jednou ročně sledují okázalé tradiční slavnosti na počest Slunce. Ze stejných hornin je i blízké bludiště Kenko se sochou pumy. Je to staré posvátné místo, které vzniklo jen kamenickým upravením přirozeného skalního útvaru. Porfyry se vyskytují i jinde, tvoří například stavební materiál významné pevnosti Ollantaytambo.“

Organizaci a způsoby lomařských prací lze docela dobře rekonstruovat podle dochovaných pozůstatků zvláště v lomech, které sloužily pro výstavbu pevnosti Ollantaytambo a hlavního města Cuzka.

Lom Kachiqhata, z něhož se těžil kámen pro pevnost Ollantaytambo, se nachází čtyři kilometry vzdálený přes řeku Urubambu, sedm set až devět set metrů nad dnem údolí. Poskytoval pro tamější stavby porfyr, zatímco cuzcánské zdivo je do značné míry z andezitu, získávaného ve vzdálenosti více než třiceti kilometrů v lomech Rumiqollqa. Samému výběru vhodného lomu zřejmě přikládali Kečuové velký význam. V prvním případě zbudovali rampu se silnicí z pevnosti až dolů k řece a na druhém břehu až zase

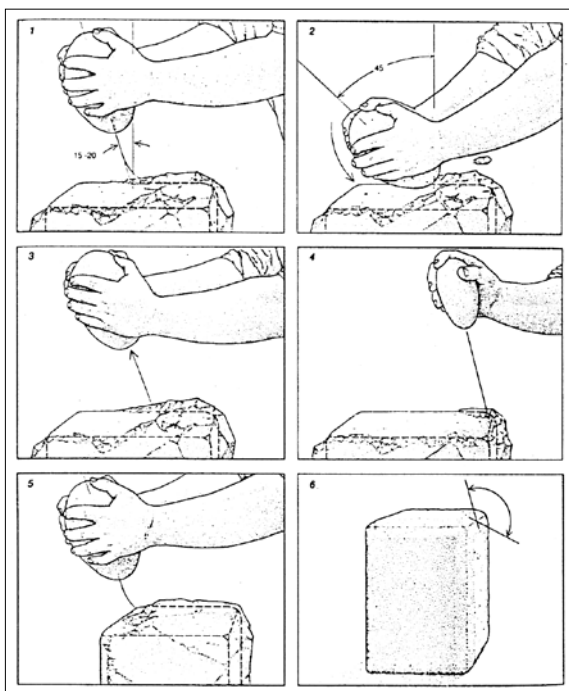
nahoru k lomu. Dnes na této trase, uchované skoro v původním stavu, nalezneme na osmdesát opuštěných kamenných bloků. Je to čtyři až osm metrů široká silnice se sklonem 8° až 12°. Na několika místech je nahrazena skluzem, například jedním o délce zhruba dvě stě padesát metrů při sklonu celých 40°; i na tomto úseku však paralelně probíhá silnice.

Vlastní lom byl účelně organizovaným pracovištěm s cestami, hrázi proti padání kamenů, kanály odvádějícími vodu a jednotlivými dvory a dílnami, kde se vytěžený materiál třídil a někdy i zčásti opracovával. Na rozdíl od velkých porfyrických bloků se andezit odebíral v tenkých deskách, sloupcích nebo balvanovitých útvarech, vždy v jednom lomu jeden typ. V ollantaytamském lomu staří Peruánci neprováděli těžbu ve vlastním smyslu. Nelámali totiž bloky ze skalní stěny nebo ze dna lomu řezy nebo umělými puklinami vedenými odspodu, ale spokojovali se s vyhledáváním toho, co se oddělilo přírodními silami samo a ve velkém výběru se nacházelo všude kolem. Takové vybrané kusy porfyritu byly zřejmě jen minimálně na místě otesávány a hned pak se přepravovaly na stavbu. Na místě nálezů v lomu se poslední úsek silnice ve formě rampy budoval z hlavní trasy k jednotlivým vybraným blokům, které, mnohdy již připravené, čekaly na to, až k nim silnice dorazí. Hrubé otesání houževnatého porfyritu prováděli inčtí kameníci stejně jako starověcí Egypťané otloukáním pomocí tvrdých a odolných valounů. Takové kamenné mlaty či kladiva oválného tvaru si sbírali na březích řek.

V andezitovém lomu se naproti tomu prováděla skutečná těžba odlamováním kamene ze skalní stěny. Vzhledem k silné rozpukanosti matečné horniny to nebyla práce nijak zvlášť náročná. Používalo se asi metrových bronzových tyčí k páčení, ale v mnoha případech jistě stačilo i použití tyčí dřevěných, jak to dosvědčuje i dnešní praxe.

Otázka opracování kamenných bloků do konečné povrchové úpravy byla náročnější. V andezitovém lomu, v němž všechno zůstalo bezmála v takovém stavu, v jakém jej opustil poslední incký kameník, se nachází asi dvě stě padesát bloků kamene s dokončenou nebo téměř dokončenou povrchovou úpravou na pěti ze šesti stěn; technologii kamenické práce tam tedy bylo možno studovat ve více stádiích.

Základní význam má otázka použitých nástrojů. Mezi odsekanými kusy a úlomky kamene se na zemi povalovaly jiné, které zřejmě nebyly místního původu, jak prozrazoval jejich tvar i látkové složení. Zjistilo

Jean-Pierre Protzen experimentálně odhaluje, jak inčtí kameníci asi opracovávali povrch stavebních kamenů. Vybral si k tomu blok andezitu z lomu Llama. Nejprve mu dal zhruba hranolovitý tvar. Potom uchopil čtyřkilogramové valounové kladivo a začal jím tlouci na jednu ze šesti stěn (1). Kladivo držel v obou rukou a nechal je dopadat v úhlu 15° až 20° od vodorovnice. Avšak těsně před dopadem na kámen dal kladivu pohybem zápěstí jiný směr tak, aby úhel dopadu byl přibližně 45° (2). Po každém úderu kladivo odskočilo asi 25 cm (3). Po dokončení první stěny nechal blok ležet tak, jak byl, použil menší kladivo a přitísal jím hrany té stěny, kterou hodlal opracovávat jako další (4). Malé kladivo o hmotnosti přes půl kilogramu svíral pevně, aby jím mohl vyvíjet takové úderky vedené směrem od hrany bloku, které o kámen jen zavadí. Potom blok otočil tak, aby mohl tesat velkým kladivem na druhé stěně (5). Výsledkem Protzenovy práce při použití popsané techniky byl blok kamene s hranami, které byly mírně konvexní, docela jako ty, které pozorujeme na inckých kamenných stavebních blocích (6).

se, že to jsou nástroje, získané v korytě řeky. Několik takových valounů – kladiv, mlatů, bylo z křemence, jiné byly ze žuly nebo z čediče. Tvrdost takových kladiv a opracovávaného andezitu je zhruba stejná – na desetičlenné Mohsově stupnici od mastku po diamant jde o stupeň pět. Valouny použité jako kladiva jsou však o něco houževnatější a tudíž vhodné jako obráběcí nástroje pro horninový materiál o stejné tvrdosti.

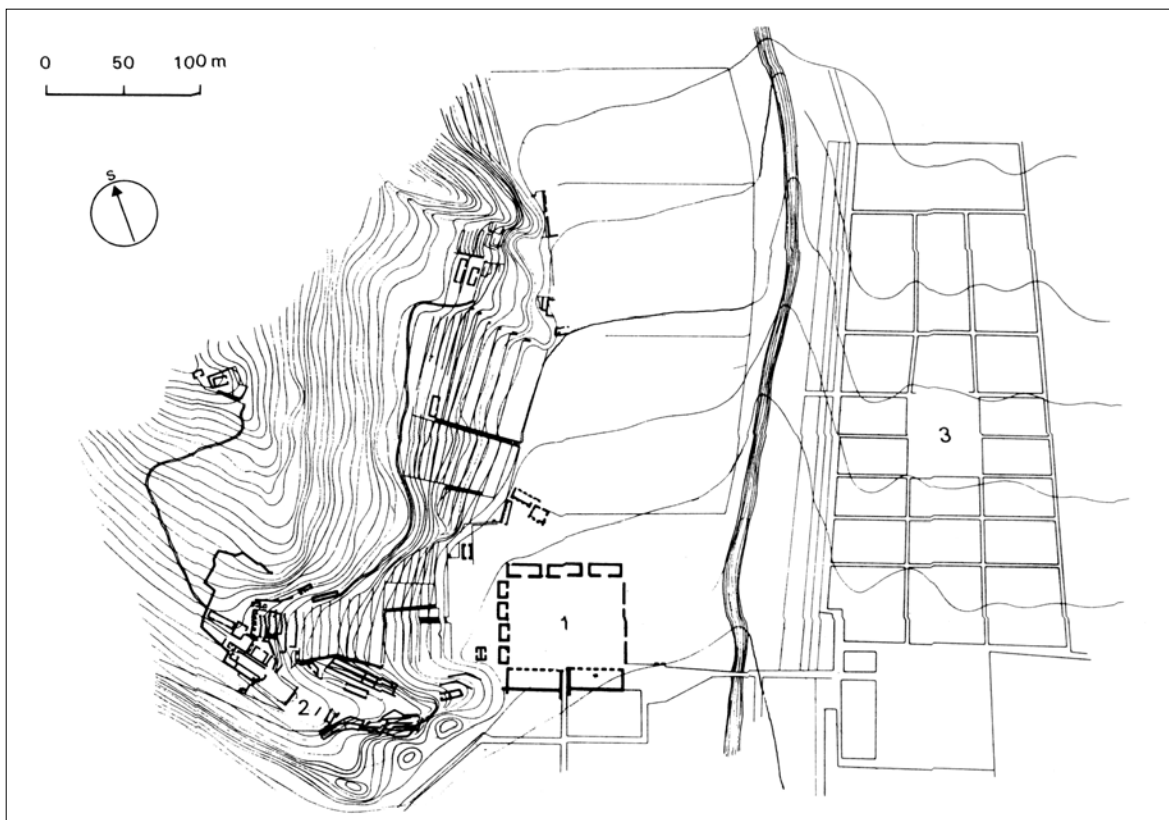
V různých stadiích opracování používali inčtí kameníci zřejmě valounová kladiva různé velikosti. Byly jich identifikovány zhruba tři skupiny: o hmotnosti osm až deset kilogramů, dva až pět kilogramů a méně než jeden kilogram. Práce na vytěženém kamenném bloku, jak vyplynulo z ohledání mnoha jejich exem-

Na základě archeologických nálezů uspořádal Jean-Pierre Protzen experiment zaměřený na rekonstrukci způsobu opracování kamenných stavebních bloků inckými kameníky: otesávání jedné ze stěn andezitového bloku o rozměrech 25x25x30 cm větším křemencovým mlatem o hmotnosti 3,60 kg (nahore) a opracování hrany téhož bloku menším kvarcitovým valounovým mlatem o hmotnosti 0,56 kg. Na hrubé osekání celého bloku, následné opracování pěti hran a dokončení práce na třech stěnách bloku potřeboval experimentátor pouhých 90 minut.

plářů, započala s nejtěžší kategorií nástrojů a byla dovedena do konce s druhou; nejlhčí druh sloužil k otesání hran. Tyto poznatky získané vizuálně srovnáváním byly potvrzeny experimenty, které provedl švýcarský architekt a vynikající znalec inckého stavitelství Jean-Pierre Protzen.

Protzen při experimentu pracoval s hrubým andezitovým blokem o rozměrech přibližně 25x25x30 centimetrů. Asi čtyřkilogramovým valounovým kladivem nejprve odsekal nejhrubší výčnělky, aby dosáhl hranolovitěho tvaru obrobku, čehož docílil pouhými šesti úderky. Dále se zaměřil na opracování jedné z ploch, k čemuž zvolil jiné čtyřkilogramové kladivo. Dalo by se očekávat, že práce s tak těžkým nástrojem člověka

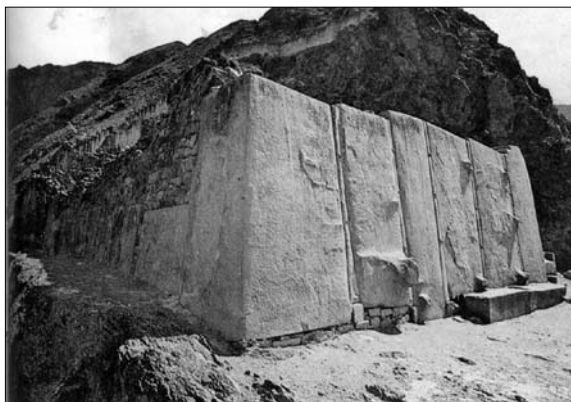
Plán Ollantaytambo, významné incké pevnosti a snad i ceremoniálního střediska. 1 – náměstí Maniaraki, 2 – náboženské centrum, 3 – sídelní oblast. Ollantaytambo bylo postaveno na skalním úbočí nad řekou Urubambou převážně z porfyritu (hlavně proslulý Chrám Slunce), který byl lámán v lomech vzdálených 4 km přes řeku Urubambu, 700–900 m nad dnem údolí. Stavitelé zbudovali pro přepravu kamene na smyčích rampu se silnicí z pevnosti až dolů k řece a na druhém břehu až zase nahoru k lomu. Cesta byla 4–8 m široká se sklonem 8–12° a na několika místech byla nahrazena skluzem, například jedním o délce zhruba 250 m. Přeprava stavebního kamene (o hmotnosti až několika desítek tun) v tomto členitém terénu byla nesrovnatelně obtížnější než například přeprava kamene na stavbu pyramid v ploché egyptské krajině.

brzy unaví. Avšak vědomé využívání působení zemské tíže ji usnadňuje. Oběma rukama lehce držené valounové kladivo se nechává dopadat na obráběný kus plnou vahou. Po úderu se nástroj odrazí do vzdálenosti patnácti až pětadvaceti centimetrů a pracovník se pouze soustřeďuje na to, aby jej nechával dopadat na vhodné místo stále znovu a znovu. Při takovém efektivním postupu se očekávaná fyzická únava dostaví až po pracovním výkonu značně delším.

Tímto způsobem se hornina opracovávaného bloku v podstatě drtí. Necháme-li však týž nástroj dopadat v úhlu o 15° až 20° se odchylujícím od svis-

lého směru, tedy od kolmice vedené na povrch bloku, tvárnění se značně urychlí a výsledkem takové práce je odsekávání drobných úštěpků. Protzen zjistil, že účinnost úderu lze ještě dále zvýšit tak, že těsně před dopadem se valounovému kladivu držnému oběma rukama změním pohybem zápěstí směr, takže úhel dopadu se zvětší na 40° až 45°. Tento fakt lze snadno vysvětlit: při kolmém dopadu kladiva je veškerá energie úderu převedena ve stlačení, které horninu drtí, zatímco odchýlením od vertikály se docílí zčásti střížného efektu, který je právě tou silou, jež uvolňuje drobné úštěpky, o to účinněji, čím je zmíněný úhel vyšší. Konečný účinek se projeví ve zvýšené rychlosti práce a kratším potřebném čase.

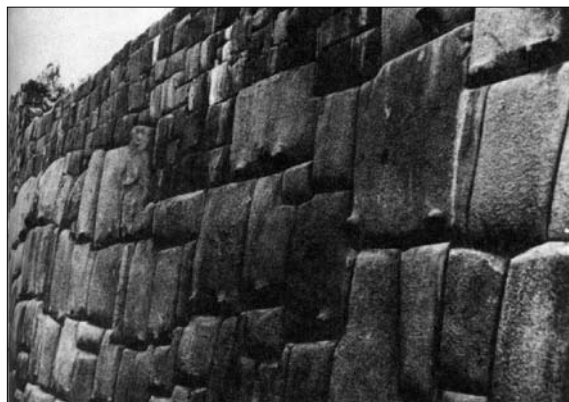
U dalších ploch povrchu opracovávaného bloku musel peruánský kameník zřejmě nejprve pracovat menším kladivem na okrajích sousedících s hranou nebo hranami stěn již opracovaných, protože po úderech nejtěžšího nástroje by vznikající narušení zatím hrubého povrchu zasahovalo až do ploch již upravených. Protzen proto dosahoval žádoucího účinku v tomto stadiu práce mlatem jen asi půlki-

Jeden z úseků obranné zdi pevnosti Ollantaytambo s velkými kamennými bloky. Nejmohutnější ollantaytambský kamenný blok měl hmotnost zhruba 140 tun; bylo vypočítáno, že takový blok vyžadoval při transportu po stoupající rampě tažnou sílu kolem 120 tun a že by tedy bylo nutné pro vytažení takového kusu nasadit 2 400 mužů, kteří by vytrvale táhli silou 50 kg (což je zřejmě výkon na hranici lidských možností).

logramovým. V tomto případě jde o zcela jiný druh dopadu nástroje, kdy kladivo jen odírá okraje plochy. Zemské tíže se u tohoto způsobu práce nedá téměř vůbec využívat, poněvadž efekt odskoku po dopadu je skoro zanedbatelný. Práce s tímto nejmenším z kladiv je proto nejnamáhavější, poněvadž je nutno nástroj pevně držet a veškerou sílu lze úderům dodávat jen pohyby paží.

Na hrubé osekání celého bloku, následně opracování pěti hran a dokončení práce na třech stěnách hranolu potřeboval experimentátor pouhých devadesát minut. Vynaložení času i fyzické námahy na takovou práci tedy bylo znatelně menší, než se očekávalo. Bylo však nutno ještě prokázat, zda staroperuánští kameníci postupovali právě takto. Důkazy pro různá stadia popisované práce se nacházejí v hojném množství na opuštěných blocích – jsou jimi stopy, přesně takové rýhy na kameni, jaké působil svou pokusnou prací náš současník. Různé zabarvení a tvar stop opracování odlišné podle druhu materiálu a typu úderu na různá místa opracovávané plochy (střed, okraje) přivedou zkušeného pozorovatele k úsudku o hmotnosti a velikosti použitého nástroje, čímž se kruh dokazování uzavírá potvrzením správnosti takového předpokladu při vlastním experimentování. Jako poslední důkaz můžeme uvést výrok domorodého kronikáře, současníka conquistů z prvního století španělské nadvlády, Garcilasa de la Vegy řečeného Inka (1539–1617), který o staroperuánských kamenících roku 1609 napsal, že „(...) neměli jiné nástroje na opracování kamene než

Velmi složitou a obtížnou prací bylo jistě i zvedání a usazování velkých bloků do zdiva. Něco o tom snad prozrazují tyto pozůstatky megalitického zdiva v hlavním městě Incké říše Cuzku. Ve spodních částech čelních stěn některých velkých bloků jsou výstupky, které se vyskytují i na dalších inckých lokalitách (zvláště u obrovitých bloků) a snad sloužily jako opory pák nebo provazů (případně pro obojí) při zvedání a usazování bloků do zdiva.

několik černých kamenů ..., jimiž kámen povrchově upravovali tlucením, nikoli sekáním“.

Nejsložitějším a zároveň nejzajímavějším problémem při zkoumání kamenické práce starých Peruánků je patrně ono precizní lícování, přesné sestavování opracovaných bloků bez pojiva do zdí. Spoje, spáry ve zdivu jsou dvojího typu: ukládací a postranní, tedy vodorovné a svislé. První z nich jsou švy, jimiž se přenáší většina hmotnosti kamene na podložní řadu již ve zdivu uloženou, zatímco druhými se žádná (jsou-li svislé) nebo téměř žádná (vedou-li různě šikmo) hmotnost nepřenáší. Budeme se zabývat především vodorovnými, ukládacími spárami.

Zkoumáním zdí mnoha staveb z inckého období dospěl profesor Protzen k závěru, že při budování zdí byly ukládací spáry každé nové řady vytesány na kamenech dosavadní nejvýše uložené řady. Tyto kameny měly obvykle horní stěny mírně vyduť, takže spodek horních kamenů musel být odpovídajícím způsobem vypouklý. Je možno se o tom přesvědčit všude, kde byly stěny z inckého období nějak rozebírány. Toto negativní kopírování zakřiveného povrchu u dvojice na sobě spočívajících kamenů (leckdy horní kámen překrýval části dvou dolních) vyvrací domněnku, která byla často o práci inckých stavitelů vyslovována: že totiž dosahovali dokonalého slícování vzájemným obrušováním obou ploch, které měly k sobě přiléhat. To by však bylo možné pouze v případě stykových ploch rovných. Jak se tedy dosahovalo onoho skvělého slícování?

Pohled na srázná úbočí posvátné incké řeky Urubamby, jejichž vrcholy se ztrácejí v oblačných výšinách, umožňuje alespoň částečnou představu o tom, jaké těžkosti museli Inkové překonávat a jaké obrovské úsilí museli vyvinout při budování visutých mostů, zřizování terasových políček na svazích, při přepravě kamene a při vlastní stavbě měst a pevností na skalních ostrožnách.

Také v tomto případě nás může Jean-Pierre Protzen poučit z vlastní zkušenosti. Při pokusu použil jeden z andezitových bloků ze svého výše popsaného experimentu zaměřeného na povrchové opracování a jednoho většího bloku, do kterého jako podložního měla být vytesána ukládací spára. Nejprve vyznačil obrys menšího horního bloku na větším spodním. Potom horní kámen sundal a na horní stěně dolního kamene vytesal tlčením pomocí valounového mlatu prohlubeň v hranicích vyznačeného obrisu tak, aby odpovídala zhruba tvaru dna horního kamene. Vznikalo při tom množství prachu, který bylo nutno co chvíli odmetat. Prach byl totiž při práci na obtíž, poněvadž neúčinně zmírňoval dopady kamenného kladiva. Avšak prach byl rovněž prospěšný: při zkusmém přiložení horního kamene uchovával totiž otisk jeho spodní plochy, takže prachová usazenina zůstávala neporušena v těch místech, kde k sobě plochy nedostatečně přiléhaly. Bylo tedy třeba z povrchu spodního kamene odstranit další hmotu tam, kde usazenina prachu vykazovala stlačení přiloženým

horním kamenem. Opakováním těchto kroků lze na konec docílit takové věrnosti kopírování sousedících povrchů, jakou požadujeme.

Postranní spáry je možno vytvářet stejným způsobem. Nový kamenný blok se přiloží vedle již uloženého a v tomto posledním se pak mlatem vytvoří vyhloubenina. Rozdíl proti ukládacímu vodorovnému spoji spočívá v tom, že dokonalá těsnost vede často jen do hloubky několika centimetrů od čelní stěny a dále je netěsnost, která je vysypána sutí. Přesto je známo několik případů dodržení přesnosti lícování po celé hloubce bočních stěn sousedících kamenů.

Lze tedy soudit, že při lícování sousedících kamenných bloků inčtí kameníci postupovali v zásadě metodou pokusu a omylu. Je to způsob dosti pracný, uvážíme-li pozoruhodnou hmotnost některých bloků sacsayhuamanských nebo ollantaytambských zdí. Musíme však mít na paměti, že čas a pracnost i pracovní síly nepůsobily Kečuům právě moc starostí. Jejich pojetí času bylo jiné než evropské a vždy měli k dispozici velké množství práce odváděné formou daně poddanými i jako tribut pokorenými kmeny. Navíc se Protzen vlastní zkušeností sám přesvědčil, že pro práci s lícováním si lze „vypěstovat oko“, čímž se vynaložení času na vytvoření vhodné spáry podstatně sníží. A také v tomto případě můžeme ještě sáhnout ke spisu z prvních desetiletí španělské conquisty. Jezuitský kronikář José de Acosta, který doprovázel conquistadory a je uznáván za velmi spolehlivého pozorovatele, totiž roku 1589 napsal: *„Všechno se to provádělo za využití množství pracovníků, při práci velmi lopotné, poněvadž pro opracování stykové plochy dvou sousedících kamenů tak, aby do sebe zapadaly, bylo třeba lícování mnohokrát zkoušet.“*

Důležité poznatky byly experimentálně získány i o mnohotvarosti složitého čelního tvaru nejednoho kamene inckého megalitického zdiva. Taková místa přirozeně upoutají pozornost očí a při dokonalosti odváděné kamenické práce přinášejí pozorovateli nepochybně alespoň podvědomé estetické uspokojení. Přesto lze ale soudit, že tvarové mnohoúhelné složitosti a výstupky na jednotlivých kamenech zdiva měly v první řadě význam praktický, stabilizační. Byly to žádoucí vazebné prvky zpevňující kamenný výtvar, zvýšily využití kamenných bloků pracně dopravených na staveniště z lomu. A současně to byly podle potřeby jakési elegantní můstky, převádějící vodorovnou řadu kamenů určité čelní vertikální výšky v souvislé pokračování v tomto rozměru odlišném. Takže

Mistrné zasazení incké architektury i náročnost takového stavitelského díla v krajině kolem řeky Urubamby je dobře vidět i z pouhých pozůstatků města Pisaku poblíž Cuzka. Jsou to ruiny pevností, paláců, svatyní a domů, které byly postaveny převážně z pravouhých bloků kamene. Ještě si musíme představit políčka a kvetoucí zahrady na visutých terasách.

ukládací spáry nahoře na nové řadě mohly probíhat u všech kamenů již zase v jedné vodorovné linii.

Pro laika je mnohotvarost použitých kamenů znakem další komplikovanosti kamenické práce. Jsou-li tedy použité kameny na čelní stěně jiné než čtyřúhelníkové, případně jiné než pravouhlé, vyvolává to u běžného návštěvníka inckých stavitelských památek představu o zvýšené pracnosti celého díla. Jako by nebylo už dost ohromující to, co staří Peruánci dokázali vybudovat z jednoduchých kamenů čtvercového nebo obdélníkového obrysu. Je tomu tak ve skutečnosti?

Každý sochař a kameník ví, že pravouhlé opracování kamenů je pro kamenické dělníky naopak náročnější co do pracnosti. Musí se totiž z hrubého bloku obvyčejně odsekat více hmoty, než kolik by bylo potřeba dát pryč z téhož kusu kamene, kdyby mohl být podle svého tvaru využit mnohoúhelníkově. Pokud má někdo zkušený na staveništi svědomitě na starosti vybírání hrubých bloků kamene tak, aby mohly být vhodně sestavovány a vázány do řad, případně aby mohly být vhodně shora skládány na dosavadní poslední uloženou řadu kamenů o nejednotné výšce, je vlastní fyzická práce s opracováním lehčí a rychlejší. Na druhé straně je mnohoúhelný systém naopak na čas náročnější tím, že jeho použití vychází vstříc dostupným nástrojům o tvrdosti ne o mnoho větší, než jakou má zpracováváný materiál. A tak tomu bylo u inckých primitivních kamenických nástrojů.

Na inckém zdivu je proto mnohdy přímo patrná jakási tvarová roztodivnost s různě malými výčnělky

Jiným příkladem inckého stavitelského umění a smyslu pro harmonické sepětí architektury s terénem je vysokohorské pevnostní město Machu Picchu (asi 75 km severozápadně od Cuzka) v peruánských Andách ve výšce asi 2 090 metrů nad mořem. Rozsáhlý kamenný komplex působí dojmem, jako by vyrůstal z okolních žulových skal. Celé město bylo postaveno z místní žuly.

v rozích použitých bloků. Na zdivu Inkova cuzcánského paláce se návštěvníkům obvykle ukazuje nepravidelný dvanáctistěn, extrémní případ, se všemi spárami provedenými stejně dokonale a těsně jako u jednoduchých kamenných bloků.

Mnohé kameny mají na sobě nápadné výstupky vedoucí z čelní stěny ven, vystupující z plochy plynule, přesto ale jakoby rušivě. Je jich několik tvarů a kameny je mají obvykle ve své spodní části. Vysvětlujeme si je jako opory pro provaz nebo páčidlo, případně pro obojí: Je zřejmé, že byly vytvořeny nikoli v lomu, ale až na staveništi, v souvislosti se zcela konkrétním místem svého uložení. S transportem z lomu tedy zjevně nesouvisely.

Přeprava bloků z lomu je zatím prozkoumána nejméně. Jako klíč k řešení této spletité otázky dosud slouží rýhy, poškrábání bloků, jak je nalézáme na kamenech zanechaných na různých místech přepravní trasy, které svědčí o vlečení. Během takové přepravy se spodní čelní hrana obrušuje do ostroty, zatímco dolní zadní hrana se „třepí“. Vydrolení spodní stěny nerovnostmi podkladu rovněž zcela odpovídá fyzikálním zákonům, vymezujícím takový způsob transportu. Rýhy po vlečení se nacházejí na plošně největších stěnách, což svědčí o tom, že hrubé bloky

byly pokaždé transportovány v nejstabilnější poloze. Množství těchto stop se vzdáleností od lomu roste a naopak u kamenů opuštěných již v lomu se nenacházejí vůbec. Vše tedy odpovídá tomu, že staří Peruánci bloky z lomu na místo určení nedopravovali ani na válčích, ani na saních nebo na obou prostředcích ve vzájemné kombinaci, i když ty nelze vyloučit na stoupajících úsecích přepravní trasy. Avšak žádné pozůstatky takových prostředků nebyly nalezeny, a proto se zdá, že přeprava se uskutečňovala vlečením bloků přímo po zemi.

Vlečení těžkých bloků z kamenolomu na stavenišťe bylo ovšem velmi náročnou prací. Za použití všech fyzikálních faktorů (koeficient tření mezi vlečeným kamenem a povrchem rampy, například 10° u Ollantaytamby, hmotnost kamene) lze vypočítat, že nejtěžší ollantaytambský kamenný blok, zhruba stočtyřicetitunový, vyžadoval tažnou sílu kolem sto dvacetitun při transportu po stoupající rampě. Táhne-li jeden muž vytrvale silou padesáti kilogramů (což je patrně maximální hranice), pak vynaložení sil nutné pro vytažení takového kusu po rampě odpovídá nasazení

2 400 mužů. Toto číslo je v souladu, přinejmenším řádově, s tím, co v 16. století napsal očitý svědek Cieza de León, který mluví o 20 000 mužů přidělených na stavbu Sacsahuamánu, z čehož 6 000 bylo posláno na přepravu materiálu z lomu.

V souvislosti s transportem a s manipulací je také třeba uvést, že nejtěžší a největší bloky nebyly na místě uloženy zvedány, poněvadž jejich místo bylo v základové, přízemní řadě. A jejich pokračováním do výšky byly ve zdivu již bloky obvyklých, tedy menších rozměrů. Mnoho zdí je z těchto menších kamenů budováno již od samých základů.

Úvahy o přepravě komplikuje skutečnost, že staré peruánské rampy, vedoucí z lomů, byly většinou široké pouze šest až osm metrů. Takže je obtížné vysvětlit, jak by mohlo současně dva tisíce dělníků uplatnit svou sílu na tak omezené ploše. Otázkou zůstává i způsob upevňování lan kolem vlečených bloků a manévrování s břemenem.

Malina, Jaroslav (1994): *Kyklopské stavby Jižní Ameriky*. In: Malina, Jaroslav – Pavel, Pavel, *Jak vznikly největší monumenty dávnověku*, Praha: Nakladatelství Svoboda, s. 285–296.

Alois Mikulka, *Ragtime Step*, nedatováno, olej na sololitu, 70x50 cm.

12. Rozvolnění problému

Gabriel García Márquez: *Láska za časů cholery* (*El amor en los tiempos del cólera*, 1986)

Tvorba Gabriela Garcíi Márqueze (narozen 1928), oceněná v roce 1982 Nobelovou cenou, přinesla definitivní průlom latinsko-americké literatury do literatury světové. Tento kolumbijský novinář a prozaik proslul jako autor výpravných románů. Stal se jedním z nejvýznamnějších představitelů magického realismu – směrové tendence spojující realistické vyprávění se světem mýtů a nespoutané fantazie. Tuto tendenci, kterou v podstatně méně vyhraněné podobě vyjadřovali také evropští autoři padesátých a šedesátých let, vyslovila nejzřetelněji jeho románová saga šesti generací rodu Buendiů *Sto roků samoty* (1967). K dalším úspěšným románům tohoto autora patří *Podzim patriarchy* (1975) nebo *Kronika předem ohlášené smrti* (1981).

Láska za časů cholery

Ani tu první noc na neklidném moři, ani v následujících nocích poklidné plavby, ani kdy jindy za předlouhého manželského života Ferminy Dazové nedošlo na barbarské plnění, jehož se obávala. Navzdory rozměrům zámořského parníku i přepychovému pohodlí, jež skýtala kajuta, se první noc plav-

Láska za časů cholery (1986) nabízí jeden z nejpronikavějších pohledů moderní literatury na problematiku lásky, stárnutí a smyslu lidské existence: láska je prezentována jako základní orientační lidská hodnota; cholera je symbolem těch skutečností a sil, které ničí a ohrožují lásku. Román zachycuje – vedle značného množství jednotlivých životních osudů – příběh Florentina Arizy a Ferminy Dazové: ač se znají od dětských let, naplní (také fyzicky) svou lásku na samém sklonku svého života, až po smrti Ferminina manžela, doktora Juvenala Urbina, s nímž Fermina Dazová prožila padesát let šťastného manželského života.

Následující ukázka popisuje sled událostí, které vedly k sblížení Ferminy Dazové a jejího manžela Juvenala Urbina na jejich svatební cestě lodí do Evropy.

by věrně zopakovaly všechny hrůzy, jež kdysi zažila na škuneru z Riohachy, a její choť se projevil jako nanejvýš starostlivý lékař: nezamhouřiv oka, utěšoval ji celou noc, což byl jediný způsob, jak si jakožto věhlasný mistr medicíny dokázal poradit s mořskou nemocí. Bouře se utišila třetího dne, když za sebou

nechali přístav Guyara, a to už spolu pobývali tak dlouho a tolik si toho napovídali, že si připadali jako starí přátelé. Čtvrtou noc se oba vrátili ke svým běžným zvyklostem a doktor Juvenal Urbino překvapeně zaznamenal, že jeho mladá choť se před spaním nemodlí. Byla k němu upřímná: dvojakost jeptišek v ní vzbudila odpor ke všem rituálům, avšak její víra zůstala nedotčena a naučila se živit ji v tichosti. „Raději se domlouvám přímo s Bohem,“ řekla. Pochopil její důvody, a od té doby každý z nich prakticoval touž víru po svém způsobu. Jejich zasnuby trvaly krátce, ale na tehdejší dobu byly značně neformální, neboť doktor Urbino navštěvoval Ferminu Dazovou každý den k večeru a nikdo je přitom nehlídal. Nebyla by dovolila, aby se dotkl třeba jen konečků jejích prstů, dokud jim biskup nepožehe, ale doktor Urbino se o nic takového ani nepokusil. S prvními milostnými doteky začal tu noc, kdy se moře poprvé uklidnilo a oba leželi na posteli, dosud ale oblečení; počínal si přitom tak obezřele, že Fermině Dazové připadalo docela přirozené, když ji požádal, aby si vzala noční košili. Odešla se do koupelny převléknout, ale předtím zhasla v kajutě světlo, a když se v dlouhé košili vrátila, zakryla kusem látky štěrbinu ve dveřích a k posteli přišla v naprosté tmě. Přitom rozmarně prohodila:

„Co bys chtěl doktore. Poprvé spím s neznámým mužským.“

Cítil, jak k němu vklouzla jako vylekané zvířátko, snažíc se zůstat co nejdál od něj, ačkoli v kóji těžko mohli ležet dva a nedotknout se. Vzal ji za ruku, ustydou a sevřenou strachem, propletl ji svými prsty a polohlasně jí začal vyprávět všelijaké zážitky, na které si vzpomínal ze svých dřívějších plaveb po moři. Znovu byla napjatá; když se totiž vrátila do postele, zaznamenala, že se mezitím úplně svlékl, a zase v ní ožil strach z toho, co bude následovat. Následující krok však přišel na řadu až za několik hodin, poněvadž doktor

Urbino si s vyprávěním dával na čas, a přitom se milimetr po milimetru zmocňoval důvěry jejího těla. Vyprávěl jí o Paříži, o lásce v Paříži, o milencích v Paříži, o tom, jak se líbají na ulici, v omnibuse, na rozkvetlých terasách otevřených žhavému dechu léta a táhlým tónům harmonik, a vstoje se milují na nábreží Seiny, aniž je někdo obtěžuje. Jak potmě hovořil, přejížděl jí bříšky prstů po oblouku šíje, hladil její hedvábně ochmýřené paže, uhýbavé břicho, a když pocítil, že napětí pominulo, poprvé se pokusil poodhrnout jí noční košili, avšak Fermina Dazová mu v tom zabránila s impulsivností, jež byla pro její povahu příznačná. „Dovedu to sama,“ řekla. Svlékla se, a vzápětí zůstala ležet tak nehybně, že kdyby ve tmě necítil žár jejího těla, byl by uvěřil, že nadobro zmizela.

Chvilí počkal a pak ji znovu uchopil za ruku; shledal, že je vlahá a uvolněná, dosud však zvlhlá něžnou rosou. Zase leželi mlčky a bez hnutí, on na číhané, aby se chopil nejbližší příležitosti, ona v očekávání toho, co přijde, nevědouc kde a jak, zatímco tma se víc a víc vzdouvala jejím stále prudším dechem. Náhle jí pustil ruku a skočil do prázdna: zvlhčil na jazyku břicho prostředníku a zlehka se dotkl její nepřipravené prsní bradavky. Ferminou Dazovou projel smrtící výboj, jako by jí přitlačil na živý nerv. Byla ráda, že ve tmě nemůže vidět palčivý rumělec, který ji sežehl až ke kořínkům vlasů. „Jen klid,“ řekl velice klidně doktor Urbino. „Nezapomeň, že je znám.“ Cítil, že se usmála, a její hlas zazněl ve tmě nově a něžně.

„Na to se moc dobře pamatuju,“ řekla, „a ještě teď mám zlost.“

Tak zjistil, že překonali mys dobré naděje, a znovu uchopil její velkou a hebkou ruku a pokryl ji drobnými osiřelými polibky, nejprve hrbolaté kůstky zápěstí, pak dlouhé jasnovidné prsty, průzračné nehty, a nakonec hieroglyfy jejího osudu na zpocené dlani. Ani nevěděla jak, a její ruka se náhle ocitla

na jeho hrudi a tam narazila na něco, co nemohla rozluštit. „To je škapulír,“ řekl. Probírala se mu chloupky na prsou a pak do porostu zajela všemi pěti a popadla za něj, jako by ho chtěla vyškubnout z kořínků. „Přidej,“ řekl. Zkusila to a zatahala tak silně, jak nejvíc to šlo, aniž by mu způsobila opravdovou bolest, a byla to pak její ruka, která zapátrala po jeho ruce ztracené v temnotě. Nedovolil však, aby mu propletla prsty, nýbrž uchopil ji za zápěstí a řídě ji neviditelnou, avšak přesně směřující silou, vedl jí ruku po celé délce svého těla, dokud ji neodýchla žhnoucí dech jakéhosi holého živočicha, který postrádal tělesný tvar, avšak dychtivě se vzpínal. Na rozdíl od toho, co očekával, ba i na rozdíl od toho, co by byla sama čekala, ruku neodtáhla ani ji nenechala mrtvě ležet tam, kam ji vložil, nýbrž svěřila se tělem i duší do ochrany nejsvětější Panny, zaťala zuby, aby se nerozesmála vlastní ztřeštěnosti, a po hmatu začala ohledávat onoho nepřítel, který se vzpínal jako svíce, zkoumajíc jeho tvar, sílu jeho dřívku, rozpětí jeho křídel, polekána jeho rozhodností, avšak soucítíc s jeho samotou, přivlastňujíc si ho do všech podrobností zvědavým průzkumem, který by si muž méně zkušený než její manžel spletl s laskáním. Doktor Urbino sebral poslední síly, aby nepodlehł závratí oné zevrubné prohlídky, jež ho připravovala o život, a vydržel, dokud ho s dětinským půvabem neodstrčila, jako by ho odhazovala do smetí.

„Nikdy mi nešlo na rozum, jak to s tímhle nástrojem vlastně je,“ řekla.

Doktor Urbino jí tedy podal vážný a meto-
dický výklad, jako by přednášel svým žákům, veda jí ruku po místech, o nichž se zmiňoval, a Fermina Dazová se poslušně nechávala vést jako vzorná studentka. V příhodné chvíli naznačil, že za světla by tohle všechno bylo snazší. Chtěl rozsvítit, ale zadržela mu ruku a řekla: „Já vidím líp rukama.“ Ve skutečnosti si přála, aby bylo světlo, ale rozsvítit chtěla

sama, aniž jí to někdo nařizoval, a tak to i učinila. V náhlém světle spatřil, že leží v zárodečné pozici, navíc přikrytá prostěradlem. Také ale uviděl, jak bez všeho ostychu znovu popadla onoho živočicha, který probouzel její zvědavost, jak ho převrací a prohlíží ze všech stran, a když ho dostatečně prozkoumala se zájmem, který už přestával být čistě vědecký a začínal se jevit slibněji, uzavřela: „Je to ale ošklivec, když je ještě ošklivější než ta ženská věc.“ Doktor Urbino souhlasil a upozornil na jeho další nevýhody, závažnější nežli ošklivost. „Chová se jako prvorozený syn: člověk se kvůli němu dře celý život, všechno mu obětuje, a on, když nastane hodina pravdy, si provede, co se mu zlíbí.“ Fermina Dazová pokračovala v průzkumu, ptala se, nač je tohle a nač támhleto, a když dospěla k názoru, že je dostatečně informovaná, potěžkala ho v dlaních, aby se ujistila, že ani na váhu za moc nestojí, a s poněkud pohrdlivým ošklíbnutím ho nechala klesnout.

„Taky si myslím, že je na něm spousta zbytečností,“ řekla.

Doktor Urbino byl ohromen. Původně navrhovaná teze jeho doktorské práce zněla právě takto: potřeba zjednodušit lidský organismus. Připadal mu zastaralý, s mnoha zbytečnými anebo zdvojenými funkcemi, jež sice byly nepostradatelné v jiných údobích lidského druhu, ne však za našeho času. Ano: mohl být jednodušší, a tím i méně zranitelný. „Něco takového samozřejmě může udělat jen Bůh, ale v každém případě by nebylo marné postavit tyhle věci na teoretický základ,“ uzavřel. Pobaveně se rozesmála a její smích zazněl tak přirozeně, že využil příležitosti, objal ji a poprvé ji políbil na ústa. Polibek mu vrátila a on ji jemně líbal dál, na tváře, na nos, na víčka, zatímco vsunul ruku pod prostěradlo a hladil jí klín, okrouhlý a vláčný jako u Japonky. Neodstrčila mu ruku, ale svou držela v pohotovosti, pro případ, že by se vydal dál.

„Medicínu už studovat nebudeme,“ řekla.
„Ne,“ řekl. „Teď budeme studovat lásku.“

Strhl z ní prostěradlo, a Fermina Dazová nejenže se nebránila, nýbrž odkopla je daleko od lůžka, poněvadž už nemohla vedrem vydržet. Tělo měla zvlněné a pružné, mnohem pevnější, než se zdálo v šatech, a vydávalo příznačnou vůni lesního živočicha, podle níž byla rozeznatelná mezi všemi ženami světa. Jak se ocitla bezbranná v plném světle, vlna vroucí krve jí stoupla do tváře a ve snaze skrýt ruměncem ji nenapadlo nic lepšího než pověsit se svému muži na krk a zhluboka a pevně ho políbit, dokud jim nedošel poslední zbytek vzduchu v plicích.

Věděl, že ji nemiluje. Oženil se, protože se mu líbilo, jak zvysoka se nosí, zamlouvala se mu její vážnost a síla, a také pro špetku vlastní ješitnosti; když ho však poprvé líbala, nabyt jistoty, že nic nebude bránit tomu, aby spolu stvořili lásku, jak má být. Nemluvili o tom té první noci, kdy si až do rána poví-
dali o všem možném, a nikdy o tom mluvit neměli. Jak se ale časem ukázalo, ani jeden z nich se nemýlil.

Když za svítání usnuli, Fermina Dazová byla nadále pannou, ale dlouho jí zůstat neměla. Už příštího večera, poté, co ji pod vyhvězděným nebem Karibského moře učil tančit vídeňské valčíky, se do koupelny dostal až po ní, a když se vrátil do kajuty, uviděl, že ho nahá čeká na lůžku. Tentokrát to byla ona, kdo se ujal iniciativy; odevzdala se mu bez bázně, bez bolesti, radostně, jako by prožívala dobrodružství na moři, a bez dalších pozůstatků krvavé obětiny krom čestné růžičky na prostěradle. Oba to provedli dobře, div ne zázrakem, a nadále to dobře a čím dál lépe prováděli v noci i ve dne po celý zbytek plavby, a když dorazili do La Rochelle, rozuměli si jako dávní milenci.

García Márquez, Gabriel (1988): *Láska za časů cholery*. Přeložila Blanka Stárková, doslov napsala Hedvika Vydrová. Praha: Odeon, s. 171–175.

Medailon Gabriela Garcíi Márqueze napsali a ukázkou z jeho díla vybrali Jiří Pavelka a Ivo Pospíšil – In: Malina, Jaroslav, ed. (2000): *Kruh prstenu: Lásku v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů. II. svazek („euroamerická civilizace“)*. Brno: Nakladatelství Georgetovna – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 526–531.

Edice Scientia je projektem Nadace Universitas Masarykiana (vzniklé na půdě Masarykovy univerzity v Brně) uskutečňovaným ve spolupráci s dalšími institucemi. Přináší původní vědecké monografie zásadního významu s mezinárodním dosahem; je otevřena autorům zejména z akademické obce Masarykovy univerzity, ale i autorům z jiných škol a vědeckých ústavů u nás a v zahraničí.

Edici řídí Jaroslav Malina (předseda), Josef Bejček, Pavel Bravený, Josef Kolmaš, Jan Novotný, Jiří Pavelka, Eduard Schmidt, Miloš Štědroň, Jiří Vorlíček, Josef Zeman, Jiří Zlatuška.

Dosud vyšlo:

- Miloš Štědroň, *Leoš Janáček a hudba 20. století* (1998).
Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů*, I. svazek. Pracovní preprint knihy (1999).
Josef Unger, *Život na lelekovickém hradě ve 14. století: Antropologická sociokulturní studie* (1999).
Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů*, II. svazek. Pracovní preprint knihy (2000).
Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*, III. svazek. Pracovní preprint knihy (2000).
Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*. 1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000); 2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000); 3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000); 4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002); 5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002); 6. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002); 7. Jaroslav Skupnik, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002); 8. Oldřich Kašpar, *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002).
Břetislav Vachala, *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše* (2000).

Připravované svazky:

- Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*.
Marie Pardyová, *Raně křesťanské sarkofágy*.
Vladimír Preclík, *Paměť sochařského portrétu*.
Josef Zeman, *Přírodní karbonátové systémy*.

V rámci řady – Jaroslav Malina (ed.): *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů* dosud vyšlo:

1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000).
2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000).
3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000).
4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002).
5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002).
6. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002).
7. Jaroslav Skupník, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002).
8. Oldřich Kašpar, *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002).